

HISTÒRIA DE L'EDICIÓ A CATALUNYA

L'edició a Catalunya: el segle XIX

Manuel Llanas

edici

a Catal

HISTÒRIA DE L'EDICIÓ A CATALUNYA

L'edició
a Catalunya:
el segle XIX

HISTÒRIA DE L'EDICIÓ A CATALUNYA

L'edició a Catalunya: el segle XIX

Manuel Llanas

(Amb la col·laboració de Montse Ayats)

GREMI D'EDITORS DE CATALUNYA

2004

Sota les sancions establertes per les lleis, queden rigorosament prohibides, sense l'autorització per escrit dels titulars del copyright, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol mitjà o procediment –incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic– i la distribució d'exemplars d'aquesta edició mitjançant lloguer o préstec públics.

“Aquesta obra ha comptat amb el patrocini de CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos)”

© 2004 Manuel Llanas i Pont
© 2004 per la present edició
Gremi d'Editors de Catalunya
València, 279 - 08009 Barcelona

Coordinació, realització i producció: KOSMOS, S.L.

ISBN: 84-932300-7-3
D.L.: B-34584-2004
Primera edició: Setembre 2004

Sumari

Pròleg	9
Perspectiva general	13
Pinzellades miscel·lànies	15
El marc legislatiu	19
Apunts sobre l'actuació censora de l'església catòlica	30
Un memorial d'editors i escriptors barcelonins	35
Associacions gremials	41
Les llibreries-impremtes vuitcentistes	45
Concepte i perfil de l'editor	50
Aspectes productius, econòmics i comercials de l'edició	52
Nous sistemes de comercialització del llibre (1): la subscripció	60
Nous sistemes de comercialització del llibre (2): l'entrega	69
Nous sistemes de comercialització del llibre (i 3): els fulletons dels diaris	76
Dos contractes d'edició amb Balma de protagonista	77
Novetats en la producció del llibre	82
L'edició en català	92

L'edició romàntica	101
Josep Torner, llibreter i editor	109
Josep Rubió, primera baula d'una dinastia insigne	112
Josep Tauló, al carrer de la Tapineria	114
Manuel Saurí i la innovació temàtica	116
Els Estivill pare i fill	119
De la viuda Pla als seus hereus	122
Una altra viuda: la Mayol	129
La nissaga dels Verdaguer	134
Bergnes de las Casas, un editor de culte	142
Joan Oliveres i Gavarró i el fill Vicenç	147
Els germans Oliveres i Montmany	150
La casa Brusi	153
Tomàs i Ceferí Gorchs	158
Els Eudald Puig pare i fill. Un apunt	161
Innocenci López i la Llibreria Espanyola	161
L'edició religiosa	167
La llibreria i editorial Subirana	169
Pau Riera pare i Pau Riera fill	176
La llibreria Religiosa o l'empenta de Caixal i Claret	179
La Tipografia Catòlica i la nissaga dels Casals	187
La Hormiga de Oro, un bastió carlí	190
El llibre escolar	193
Els Paluzie, Esteve i Faustí	199
La casa Bastinos: llibreria i editorial	205

Els darrers trenta anys. L'edició industrial	215
Els Tasso: de la impressió a l'edició	220
Espasa, un segell històric	228
Narcís Ramírez, entre la premsa i el llibre	234
Henrich y Cía. Un plutòcrata inverteix en l'edició	238
Montaner y Simón, punt i a part	244
L'establiment de Manuel Soler	253
Evarist Ullastres i La Academia	256
Marià Aguiló, entre l'erudició i la bibliofília	259
La Renaixença, una empresa benemèrita	261
Daniel Cortezo, un referent	267
Els primers Seix	269
L'Avenç, una institució llegendària	272

La impremta i l'edició no barcelonina.

Una aproximació	281
Girona	283
De la tipografia Figaró Oliva a la Carreras	283
Dels Nicolau a Pau Puigblanquer	286
Els Grases i els Dorca	288
Pacià Torres, pare i fill	290
Encara uns altres noms	292
Lleida	293
L'extinció dels Escuder	293
Els Corominas	294
Els Sol	297
Una editorial catòlica	301
Altres impressors i editors	302

Tarragona.....	306
Els inicis del segle i la guerra del Francès	306
Els Puigrubí	308
Completant el panorama	310
Cervera	313
Figueres. Els Matas, Miégeville, Alegret i algun altre.....	315
Igualada. Els Abadal. Jover i Corrons.....	319
Manresa. Més Abadals. Trullàs, els Roca i la impremta Sant Josep	321
Mataró. La tercera branca Abadal.....	325
Olot. Roca, Dutrem, la impremta Bonet i algú més.....	330
Reus. Un enfilall de noms.....	334
Sabadell i Terrassa. Algunes (poques) notícies.....	339
Tremp. Tot just una anotació	341
Vic. Els Morera-Dorca i els Tolosa. Els Valls, els Soler i els Anglada	342
Vilafranca del Penedès. La cadena Vilalta-Vilaró-Alagret. La impremta Claret.....	349
Vilanova i la Geltrú. Els Pina. Creus i Milà. Orígens de l'editorial Sopena.....	351
 Bibliografia.....	 357
 Índex onomàstic.....	 369

Pròleg

La primera realitat que salta a la vista quan s'aborda l'edició del vuit-cents és la falta alarmant de monografies sobre la matèria. Unes monografies que, com la ja clàssica de Santiago Olives sobre Bergnes de las Casas o la de Carola Duran sobre La Renaixensa, descriguin i valorin amb rigor i solvència la trajectòria i l'activitat dels nostres editors. Tot el segle està cobert per vastes zones d'ombra, però la foscor s'accentua en la primera meitat. Per començar, no disposem ni d'un cens de professionals del llibre ni, per descomptat, de les xifres de la producció editorial. Altres vegades se'ns fa impossible discernir la relació comercial o de parentiu entre dos editors, com ara els dos de cognom Oliva, Antoni i Francesc, que trobem a Barcelona pels volts de 1850. Comparativament, l'edició antiga, i més en concret la incunable, es coneix molt millor.

En aquestes circumstàncies, m'ha calgut espigolar tres fonts informatives principals: 1) repertoris biogràfics i bibliogràfics que, com els de Ràfols i Artigas-Sanz, permeten, no diré pas reconstruir, però sí perfilar la silueta d'un editor o apuntar el caire que prenen les seves publicacions; 2) articles i estudis sobre l'edició i els editors (especial valor tenen els de la *Revista gráfica*, òrgan de l'Institut Català de les Arts del Llibre) i capítols d'obres generals sobre diferents aspectes culturals de l'època; i 3) el fons Bergnes de las Casas, actualment custodiat per la Biblioteca de Catalunya, la importància del qual exigeix que m'hi aturi una mica. Aquest fons conté, pel que fa a l'edició contemporània, una pila de prospectes publicitaris i de catàlegs de valor literalment insubstituïble. Quan d'una iniciativa editorial no se'n sap res

—o ben poc—, només material d'aquest tipus permet dir-ne alguna cosa documentada i substancial. Diria, amb un símil aeronàutic, que els catàlegs són les caixes negres de la trajectòria d'una editorial. Per això, quan aquest tipus de documents resulta fragmentari, inexistent o inaccessible, la pretensió de descriure l'itinerari d'una empresa editora esdevé una quimera. D'aquí els desequilibris i les mancances (inevitables, si més no per a mi) en els continguts del present volum.

Vull fer notar que n'he exclòs editorials que, com la Salvat, la Maucci i la Sopena, arrenquen a finals de segle però culminen o viuen les etapes més significatives al segle següent. Per contrast, de L'Avenç, que com a editorial comença el 1891, n'he tractat aquí perquè la seva activitat només s'allarga fins a 1915 i perquè el gruix de la seva producció pertany culturalment al modernisme finisecular. Vull fer observar també que una història de l'edició hauria d'abraçar la de la premsa, amb la qual es troba estretament lligada a partir justament de la Revolució Industrial (de fet, algunes històries de l'edició la inclouen, mal que sigui de forma sintètica). El lector entendre, potser, que si l'he negligit ha estat perquè la historiografia sobre la premsa fa temps que, esdevinguda una disciplina autònoma, compta amb una àmplia bibliografia pròpia.

A diferència dels volums anteriors, que perseguien l'exhaustivitat en la relació de localitats amb activitat impressora i editora, en el present tal propòsit resultaria desorbitat. Al compàs de la industrialització vuitcentista i de l'alfabetització d'amplis sectors socials, la impremta s'escampa arreu del territori, però aquest procés dista molt d'estar estudiat. En bona part, doncs, cal atribuir als buits en la bibliografia absències de poblacions que, com Valls, Ripoll o la Seu d'Urgell, consta que compten ja amb producció llibresca pròpia. A grans trets, es tracta d'iniciatives

de magnitud petita o a tot estirar mitjana, sovint vinculades al naixement i a la gran expansió de la premsa periòdica i sense gaires possibilitats de competir amb les grans cases editores barcelonines, que acaparen les inversions de capital més considerables.

El capítol d'agraïments l'inicio amb el nom de dues persones que m'han brindat ajuda de la manera més eficaç i generosa. D'una banda, Ramon Pinyol, amic i company de fatigues professionals, acadèmiques i erudites (i darrerament també enciclopèdiques), ha respost amb paciència totes les consultes que li he anat fent i m'ha facilitat una pila de notícies; de l'altra, Modest Reixach (que no acaba de decidir-se a difondre el seu estudi de l'edició osonenca) m'ha fet conèixer una colla de dades inèdites sobre impressors i editors vigatans. El personal bibliotecari de la Universitat de Vic continua funcionant a cor què vols i, doncs, localitzant gairebé tot allò que li demano (oi, Montse Aguilar?). Ara: el rànquing de cirineus l'encapçala, sense discussió possible, Montse Ayats, que tan aviat consulta i llegeix bibliografia com es desplaça a biblioteques, revisa l'original o busca il·lustracions i que, per damunt de tot, sempre hi és. Per acabar diré que enguany amb aquesta meva dèria he acabat engalipant la família, de manera que tant Victòria com Eloi (que es va fent gran i sembla que no vulgui adonar-me'n) m'han auxiliat en el procés de classificació de les il·lustracions. *Laus Deo*.

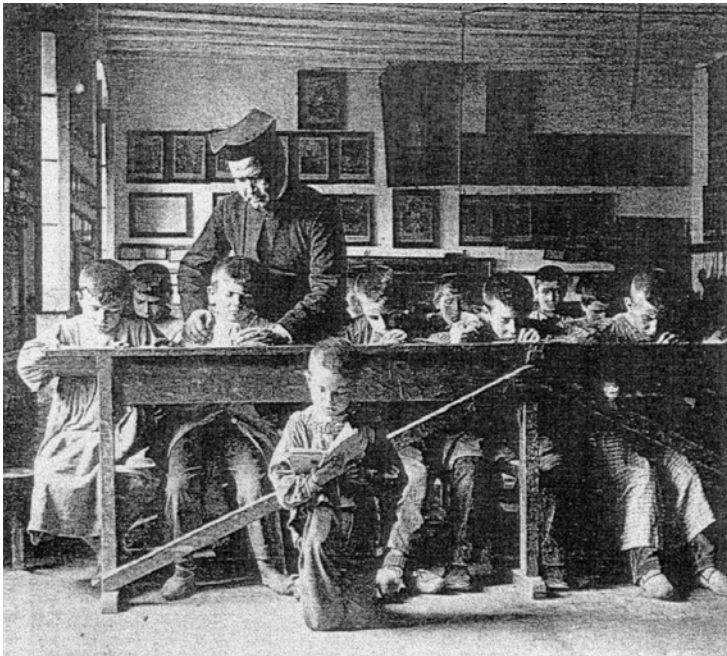
Manuel Llanas

Caldes d'Estrac (Caldetes),
juliol de 2004

Perspectiva
general

Pinzellades miscel·lànies

El segle XIX assisteix al creixent protagonisme històric de la gran massa social, que ara, per primer cop, comença a tenir possibilitats d'accedir a l'alfabetització. La implantació de l'escolarització obligatòria, per bé que aplicada amb greus deficiències, assenyala, en aquest sentit, un pas decisiu. Un pas en un camí que condueix a una multiplicació del nombre de lectors, el públic

Escola parroquial
en el tombant dels
segles XIX i XX

consumidor del gran volum de lletra impresa generat per la premsa (sobretot) i per l'edició vuitcentista. De tota manera, i per més que en aquest àmbit els progressos siguin sensibles, els índexs d'analfabetisme coneguts fan escriure, especialment entre les dones i en el món dels jornalers i dels treballadors assalariats. Per fer-nos-en ben bé el càrrec, cal entendre que alfabetització i escola són conceptes associats a les zones urbanes, en les quals tot just hi vivia, a finals de segle, un 40% del total dels habitants del Principat. Això explica que els territoris no industrialitzats encapçalin el rànquing de població il·letrada. Així, el 1887 la mitjana catalana de població analfabeta masculina sobrepassava per poc el 50% (amb un mínim del 39% a la província de Barcelona i un màxim del 59% a la de Lleida), mentre que, pel que fa a la femenina, la mateixa mitjana s'enfilava al 74% (amb un mínim del 62% i un màxim del 82% a les mateixes províncies).

A desgrat de tot, l'increment de l'hàbit de lectura hi és, i la reflecteix un seguit de noves realitats, com ara els gabinets de lectura. Apareguts en llibreries i en redaccions de revistes i diaris, aquests gabinets deixaven publicacions periòdiques i llibres als clients a canvi de sumes mòdiques, de manera que s'erigeixen en entitats precursors de les biblioteques públiques. Segons una monografia inèdita de Feliu Elias que extracta Pilar Vélez, el primer gabinet de lectura barceloní (i ben probablement també català) és el que, el 1805, obre Antoni Brusi al *Diario de Barcelona* amb un variat assortiment de diaris, locals i estrangers. D'acord amb la mateixa font, el segueixen, entre altres, els mantinguts per les

Pàgina següent:
En la redacció
d'aquesta publicació,
Bergnes de las Casas
hi obre un dels
primers gabinets
de lectura

llibreries d'Ignasi Oliveres (1808?; de fet, es tracta de la llibreria dels germans Joan i Ignasi Oliveres Montmany, que més endavant retrobarem amb el nom de Librería Española), de Tomàs Gorchs (obert el 1819) i de Manuel Saurí (inaugurat el 1832) i per revistes i diaris com *El Vapor* (1833) i *El Guardia Nacional* (1835). El gabinet de lectura del llibreter i editor Tomàs Gorchs, instal·lat a la botiga de la baixada de la Presó cantonada amb Freneria, difonia els fons per mitjà d'un "*Catálogo de los libros que están destinados a la subscripción de lectura*". I el *Diario de Barcelona* l'anunciava el 19 de gener de 1819 amb aquesta desballestada sintaxi:

1833.

A fin de que una ciudad tan populosa como esta no carezca de un objeto útilísimo y muy deseado, se advierte que desde hoy en adelante se abre una subscripción para dejar libros al moderado estipendio de 10 rs. vn. [rals de velló] mensuales, [perquè] encuentren a poco coste en qué pasar el tiempo con alguna distracción instructiva y laudable. El que desee, pues, subscribirse se servirá acudir a la librería de Tomás Gorchs, bajada de la Cárcel esquina a la Frenería, donde se pondrán de manifiesto a los señores subscriptores los catálogos de las obras obtenidas en ella; haciendo presente al mismo tiempo el que también se admitirán libros que sean de recibo, en pago de las mensualidades.

Tot plegat ho va fer possible, en la segona meitat del segle, la lenta però continuada millora dels sistemes de distribució del llibre, facilitats per l'ampliació de la xarxa de carreteres (sobretot a partir de 1880) i per la introducció i expansió de les vies fèrries. Amb això es van multiplicar els punts de venda, començant per les mateixes llibreries de les estacions de ferrocarril (a partir de 1858). Fins a 1850, però, les comunicacions internes, molt difícils, obligaven a recórrer, com en la centúria anterior, al transport de cabotatge i als serveis de diferents ordinaris. En ocasions, els nous punts de venda no estaven oficialment autoritzats, però tot i les protestes dels llibreters professionals continuaven despatxant llibres. En aquest aspecte transgressor de la legislació destaca l'església catòlica, que ven grans quantitats de títols de caire religiós i moral en parròquies, convents i seminaris. Una altra disposició legal que afavoreix el comerç bibliogràfic, promulgada el 1860, és la reducció progressiva de les tarifes postals per als enviaments de llibres; aquesta vegada, el legislador es mostrava sensible a les peticions d'editors i llibreters, queixosos del greuge comparatiu

que representava el fet que les publicacions periòdiques ja gaudissin d'aquesta reducció des de 1835.

Simultàniament, la profusió d'editorials i d'edicions exigeix l'elaboració de catàlegs i bibliografies. Coneguts i rellevants són els catàlegs de dos llibreters i editors, el de Joan Oliveres de 1848 i el de Manuel Saurí de 1849 (amb més de 4.000 títols). I pel que fa a la producció bibliogràfica d'Espanya, comença a inventariar-la un llibreter, Dionisio Hidalgo, a la iniciativa del qual es deu una colla de repertoris: el *Boletín bibliográfico español* (1841-1851), *El Comercio. Periódico mensual de la librería universal española* (1852 i publicat a París), *El Bibliógrafo* (1857-1859), el *Boletín bibliográfico español* (1860) i, de 1862 a 1881, el *Diccionario general de bibliografía española*.

El marc legislatiu

El primer terç del segle viu encara sota l'absolutisme monàrquic, de manera que, amb l'excepció de dos parèntesis, la guerra del francès (i les corts de Cadis) i el Trienni Constitucional, continua vigent tot el corpus jurídic de l'Antic Règim. Així, i valgui com a botó de mostra, la Inquisició no és abolida definitivament fins a 1834. Durant el primer dels parèntesis esmentats (1810-1814), els diputats reunits a Cadis promulguen, el 10 de novembre de 1810, un decret sobre llibertat política de la impremta que, en essència, inspira el que sobre aquest particular establirà la constitució gaditana de 1812. El decret en qüestió, per bé que aprovat per la majoria dels diputats liberals, estava ple de prevencions, excepcions i concessions a la reacció,

però així i tot resulta d'una novetat espectacular el contingut de la declaració de principis de l'article primer (que la constitució de Cadis reproduceix gairebé fil per randa en l'article 371):

Todos los cuerpos y personas particulares, de cualquiera condición y estado que sean, tienen libertad de escribir, imprimir y publicar sus ideas políticas sin necesidad de licencia, revisión o aprobación alguna anteriores a la publicación, bajo las restricciones y responsabilidades que se expresarán en el presente decreto.

En altres paraules: subsistien els anomenats delictes d'impremta, però s'abolia la censura prèvia per als escrits polítics. Aquesta providència general no afectava els religiosos, per a la circulació dels quals encara s'invocaven els acords tridentins. Així, l'article sisè declarava que

Todos los escritos sobre materias de religión quedan sujetos a la previa censura de los ordinarios eclesiásticos, según lo establecido en el concilio de Trento.

Aquest mateix esperit de liberalisme poruc, transigent amb les forces reaccionàries, traspua en el reglament sobre llibertat d'impremta del 22 d'octubre de 1820, en vigor fins a 1823 i encapçalat per aquests dos articles:

Artículo 1º. Todo español tiene derecho de imprimir y publicar sus pensamientos sin necesidad de previa censura.

Artículo 2º. Se exceptúan solamente de esta disposición general los escritos que versen sobre la Sagrada Escritura y sobre los dogmas de nuestra santa religión, los cuales no podrán imprimirse sin licencia del ordinario.

M

Els límits a aquesta llibertat estatuïda pel Trienni Constitucional els detallava, amb tanta claredat com contundència, una llei addicional del 12 de febrer de 1822, segons la qual els escrits delictius es classificaven en “*subversivos*” (entre els quals els que injuriaven “*la sagrada e inviolable persona del Rey*” o difonien “*máximas o doctrinas que le supongan sujeto a responsabilidad*”); “*sediciosos*” (els que excitaven la rebel·lió o perturbaven la tranquil·litat pública); “*incitadores a la desobediencia*” (sàtires i invectives contra l'autoritat); i “*libelos infamatorios*” (els que danyaven la reputació o l'honor de ciutadans particulars).

Publicació impresa per Ignasi Estivill i representativa de l'esclat de llibertat sorgit durant el Trienni Constitucional o Liberal

Pàgina següent:
Crítiques polítiques
com aquesta,
apareguda a la
revista barcelonina
El Pájaro Verde el
1860, desvetllen les
antenes censors
dels governs

Entre 1833 i 1868 la legislació sobre la impremta es multiplica. El fenomen es deu, en part, al fet que l'Estat liberal, en procés de constitució, prodiga els textos jurídics que el justifiquen, però també a la inestabilitat de la vida política, que fomenta la publicació constant de decrets, reglaments, rectificacions, supressions i addicions en funció del color polític dels governs de torn, la gran majoria conservadors i, doncs, no pas precisament proclius a la màniga ampla.

En conjunt, les disposicions legals sobre la impremta en aquest període, anterior al sexenni democràtic, es mostren, a mesura que transcorre el segle, minucioses i fiscalitzadores sobretot amb la premsa periòdica, singularment la diària, que viu un procés expansiu accentuat i preocupa molt més el poder que no pas el llibre i la resta de textos impresos, ni de bon tros tan influents en l'opinió pública.

Tot just extingit el regnat de Ferran VII, el 4 de març de 1834 s'aprova per reial decret un reglament d'imprentes amb una colla d'aspectes destacables. Un reglament que, com a exordi, s'autojustifica argumentant que no podia

existir la absoluta e ilimitada libertad de imprenta, publicación y circulación de libros y papeles sin ofensa de la pureza de nuestra religión católica y sin detrimento del bien general, ni todas las trabas y restricciones que ha sufrido hasta aquí sin menoscabo de la ilustración tan necesaria para la prosperidad de estos reinos [...].

Tot seguit detallava quina mena de llibres estaven subjectes a la sol·licitud de permís de publicació; heus aquí els cinc articles més rellevants d'aquest apartat:

Artículo 1º. Declaro libres de censura y de licencia todos los libros y papeles que traten puramente de oficios mecánicos y artes, de literatura, matemáticas, astronomía, navegación, agricultura, comercio, geografía, materia militar, botánica, medicina, cirugía, farmacia, física, química, mineralogía, zoología y demás ciencias naturales y exactas y de materias económicas y administrativas.

Artículo 6º. Se declaran sujetas a previa censura y licencia todas las obras que traten de religión, materias sagradas y eclesiásticas.

Artículo 7º. Lo estarán igualmente todas las obras, folletos y papeles que versen sobre materias de moral, política y gobierno, abrazando esta palabra cuanto tenga relación directa o inmediata con nuestra legislación.

Artículo 8º. Si los libros, obras y papeles tuvieran conexión con mi Real Persona y Familia o materias de Estado [...] no podrán imprimirse ni reimprimirse, aunque su censura sea favorable, sin mi Real permiso [...].

Artículo 9º. Tampoco están exentas de censura las obras que traten de geología, historia y viajes, ni las de recreo o pasatiempo, como poesías, novelas y composiciones dramáticas; [...].

A partir d'aquest moment, a més, l'Estat es dota d'una Inspección General de Imprentas y Librerías del Reino, amb jurisdicció sobre tots els censors i, entre moltes altres prerrogatives, amb competència per atorgar permisos d'importació de llibres. Afegiré encara que aquest decret de 1834 regula, per primera vegada, la durada de la propietat intel·lectual de les obres impreses. Així, els articles 30 i 31 disposen que els drets d'autor s'allarguin fins a deu anys després de la mort del titular, règim que curiosament també s'estableix per a les traduccions en vers i per a les de llengües mortes.

Passats tres anys, l'article segon de la constitució de 1837 era taxatiu en la formulació explícita de la llibertat d'expressió: "*Todos los españoles pueden imprimir y publicar libremente sus ideas sin previa censura, con sujeción a las leyes. La calificación de los delitos de imprenta corresponde exclusivamente a los jurados*". A partir d'aquest moment, la institució del jurat, molt sovint benèvola amb els inculpats per tals delictes, va constituir un maldecap per al poder executiu. Per això, en el moment que accedeixen al govern, els moderats s'afanyen a interpretar restrictivament aquest precepte constitucional. Tal és l'esperit i la lletra del reial decret del 10 d'abril de 1844, obra del ministre González

Bravo, sobre reforma de la legislació d'impremta. Un decret que, en els títols segon i tercer, obligava impressors i llibreters a figurar en un registre i a plantar un rètol identificador a la porta dels respectius establiments. En segon lloc, exigia que en totes les publicacions havia de figurar-hi el nom de l'impressor, la ciutat i l'any. Els venedors ambulants de textos impresos, en tercer lloc, eren objecte també d'un control especial. I en quart lloc afegiré que els anomenats delictes d'impremta s'atribuïen a quatre menes d'escrits: els subversius, els sediciosos els obscens i els immorals. I que entre els primers, per donar-ne un exemple, ostentaven un lloc destacat els que atacaven la monarquia o la religió catòlica.

També els plecs
sols com aquest,
publicat pels
Hereus de la
Viuda Pla,
estaven sotmesos
a la legislació
sobre premsa
i impremta

Una altra constitució, la de 1845, reproduïa fil per randa l'article segon de la de 1837. I, com aleshores, un decret posterior (1852), en aquesta ocasió degut a Bravo Murillo, sotmetia la proclamada llibertat d'impremta a una visió reduccionista i obscurantista. Ja en el preàmbul del decret, en efecte, es declara la pretensió, respecte a la impremta, de

salvarla de sí propia, restituyéndole su índole benéfica y civilizadora, sacándola de las falsas vías en que se ha descarriado y obligándola a no ocuparse sino en los objetos útiles a que está destinada.

I a quins “*objetos útiles*” semblava estar destinada la impremta? Doncs a

ilustrar al público, dilucidar las cuestiones que atañen a los intereses generales, examinar los actos de la Autoridad, [i] denunciar, aunque siempre con templanza y comedimiento, los abusos que en daño de los pueblos puedan perpetrarse [...].

No es fa estrany, vistos aquests principis, que el títol tercer del decret en qüestió, que enumera les diferents tipologies de delictes, contingui no pas menys que onze articles, la majoria dels quals enriquida amb una detallada casuística. Així, instaura la censura prèvia de les novel·les, i en especial de les publicades per entregues i en fulletó, perquè “*causaban gravísimos males, llevando la corrupción al seno de las familias*”. D'ençà d'aleshores, els editors es veuen obligats a tramitar els permisos a un censor de novel·les establert a Madrid. Per això, el 1854 Antoni Brusi sol·licita, sense èxit, que el visat censor de les novel·les aparegudes en el fulletó del *Diario de Barcelona* pugui obtenir-se del fiscal d'impremtes de

la ciutat mateixa. Ideologies al marge, devem al títol primer d'aquest mateix decret de 1852 una de les poques definicions del llibre, sens dubte amb el desig de descompartir clarament aquest concepte del de publicació periòdica i del de fulletó. El llibre, diu, és tot imprès que, en una entrega única, consti de vint o més plects de text imprès amb el format del paper segellat.

D'una llei d'impremta posterior, la de 1857, reformada el 1864 i inspirada per un cavernícola del calibre de Cándido Nocedal, no se'n podia esperar res de diferent a una accentuació de la vigilància i a un increment de les sancions. El panorama legislatiu no fa un tomb rellevant, i en sentit positiu, fins a 1868. De fet, una de les pedres de toc dels propòsits democratitzadors dels generals antiisabelins conspiradors era el tractament reservat a la llibertat d'impremta. Per això, tot just una setmana després d'haver-se format el govern provisional (8 d'octubre), presidit pel general Serrano, un decret del ministre de Gràcia i Justícia ordenava als tribunals el sobreseïment

de totes les causes derivades de delictes d'opinió impresa. I encara no havia passat un mes que el ministre de la Governació, Sagasta, decretava sense circumloquis la més absoluta llibertat d'expressió:

- 1.º Todos los ciudadanos tienen derecho a emitir libremente su pensamiento por medio de la imprenta sin sujeción a censura ni a ningún otro requisito previo.*
- 2.º Los delitos comunes que por medio de la imprenta se cometan quedan sujetos a las disposiciones del Código Penal [...].*

El dret reconegut per aquest decret el consagrava jurídicament l'article 17 de la constitució de 1869, que, ja dins la Restauració, era copiat de forma literal per l'article 13 de la constitució següent, la canovista de 1876. És en el marc de la Restauració que es promulga la llei d'impremta de durada més llarga, la de 1883, inspirada en la francesa de dos anys abans i vigent de fet fins a 1936. Es tracta d'un conjunt de disposicions que malden per ajustar-se a la nova realitat derivada de la industrialització: editors-empresaris, multiplicació de les edicions, increment de les exportacions de llibres, especialització editorial i, com a corol·lari, creixent professionalització dels escriptors. Uns escriptors que, d'altra banda, encapçalats pels dramaturgs, comencen a associar-se, tant per protegir els drets d'autor com, sobretot, per defensar les necessitats assistencials. En aquest context cal emmarcar les dues lleis de propietat intel·lectual, la de 1847 i la de 1879; si la primera ampliava els drets d'autor a cinquanta anys després de la mort (i establia també l'obligació del dipòsit legal), la segona saltava als vuitanta anys i es convertia així en una de les reglamentacions més proteccionistes

d'Europa. (Afegiré ahora que l'Estat espanyol subscriu a partir de 1854 diferents convenis bilaterals de reconeixement recíproc de drets d'autor; i que, com a colofó, el 1886 s'adhereix a la Convenció Internacional per a la Protecció de la Propietat Literària i Artística de Berna.) En el mateix context cal situar també la creació dels primers organismes gremials: la Sociedad de Autores Dramáticos (1844-1856), l'Asociación de Escritores y Artistas Españoles (a partir de 1872) i la Sociedad General de Autores, activa des de 1899.

En la situació de partits alternants, la iniciativa legislativa que cristal·litza en aquell 1883 pertany a Sagasta, circumstància que explica el caire obertament liberal de la llei. Un caire que pot sintetitzar-se en el fet que els delictes d'impremta i les penes subsegüents es reduïen als tipificats en el Codi Penal. En altres paraules: a partir d'aleshores, i excepció feta dels períodes de suspensió de les garanties constitucionals, aquesta mena de delictes queien sota la competència, no pas del poder executiu, sinó del judicial. Aquestes qüestions al marge, la llei de 1883 recollia també, en els articles segon i tercer, una taxonomia dels textos impresos que esmenava la del decret de 1852 (el llibre passa a tenir un mínim de 200 pàgines) i que, atès el deversall d'innovacions tècniques projectat aleshores sobre les arts gràfiques, eixampla la varietat de gèneres i, doncs, el ventall terminològic:

Artículo 2.º Los impresos se dividen en libros, folletos, hojas sueltas, carteles y periódicos. Tienen también la consideración de impresos los dibujos, litografías, fotografías, grabados, estampas, medallas, emblemas, viñetas y cualquiera otra producción de esta índole [...].

Apunts sobre l'actuació censora de l'església catòlica

A grans trets, l'actitud de la jerarquia catòlica va anar orientada no tan sols a fiscalitzar i autoritzar les publicacions religioses (un capítol singular de les quals són les traduccions bíbliques), sinó també totes aquelles no religioses considerades ideològicament nocives, de manera que van sovintejar les ingerències en l'àmbit del poder civil. Tot plegat cal emmarcar-ho dins les grans pugnes ideològiques mantingudes entre el catolicisme i els Estats liberals europeus –pugnes que sintetitzo més endavant, dins la presentació de l'edició religiosa. Des de les trones es fulminaven sovint les obres reputades de nefandes o es recordaven als fidels els títols condemnats. Valgui com a mostra aquest botó de febrer de 1863 (que manllevo, igual que l'episodi següent, de Romero Tobar):

“a consecuencia de un mandato de la curia eclesiástica, procedióse el domingo pasado en todas las parroquias de Barcelona a la lectura de todos los considerandos y resultandos en que se fundaba la sentencia contra La judía errante, novela de Tresserra”.

Quan els mecanismes eclesiàstics no bastaven, no hi havia més remei que recórrer a l'autoritat civil. Un bisbe de Barcelona marcadament intransigent, Josep Domènec Costa i Borràs, no va deixar de petja, en aquest sentit, el governador civil, que es treia les puces com podia. El juliol de 1850, per exemple, va traspasar la papereta al fiscal d'impremtes, que va haver d'atendre una denúncia de Costa i Borràs del tenor següent:

Excmo. Sr.

En la calle de San Pablo nº 8 se expenden algunos libros prohibidos según aparece del [sic] cartel que tengo a la vista, titulado Empresa Barcelonesa. Quemazón y abandono de 12 librerías. En efecto, en él figuran entre otros Las ruinas de Palmira, El Contrato Social, El judío errante, Cartas de Abelardo y Eloísa, El compadre Mateo y otros varios, cuya lectura tantos estragos ha causado a nuestro país. En algunos de estos libros se contienen errores que atacan nuestras creencias ortodoxas, en otros se difunden y expanden las más funestas semillas de inmoralidad, y como semejantes producciones, además de la prohibición canónica, tienen la de las leyes del Reino, nada más justo que impedir su circulación ya que no se impidió su impresión con arreglo a derecho. No desconoce V. E. el que me asiste en estos casos y no puedo prescindir de invocar el auxilio de las leyes ante la autoridad que V.E. tan dignamente ejerce”.

El fiscal responia al governador civil que “*se trata de obras que corren impresas muchos años hace por España*”, i que “*transcurridos más de seis meses*

El bisbe Costa i
Borràs segons
una litografia
publicada el 1858

desde su publicación, ha prescrito el derecho para ejercitar la acción pública". I, en darrer terme, li aconsellava endossar l'expedient al govern central:

Doloroso es por cierto dejar correr impune la circulación de semejantes producciones, semillero de males y de inmoralidad, pero la autoridad gubernativa encontrará dentro del mismo decreto medios de evitarlo, y si no los cree bastantes podrá acudir al gobierno de S.M. para el remedio, como lo hago yo con esta fecha al E.S. Ministro de Gracia y Justicia.

El març o l'abril de 1852 el governador es dirigia al bisbe Costa i Borràs per un altre motiu. Alarmat per la queixa d'un diari, el primer havia ordenat esbrinar si a Barcelona *"en los días de encantos, que son lunes, miércoles y viernes, se pasean varios curas [...] y se entretienen en registrar los libros que hay en las paradas"*. L'informe rebut pel governador confirmava la veracitat de l'acusació del rotatiu en aquests termes:

[...] un eclesiástico se presentó frente una mesa en que vendían libros en los encantos, y encontrando algunas de las obras de Sué le dijo que no podía venderlas por ser prohibidas, a lo que contestó su dueño no quererlas retirar, pero que si las quería comprar todas no pondría más en su parada. Ramón Bordachs [cognom de grafia dubtosa], que tiene otra mesa de libros en los encantos, me ha dicho que mosén Ramón Camps, ex-fraile capuchino, registrando los libros de su parada, encontró la obra de María la hija de un jornalero, impresa en Madrid, y le dijo que no podía venderla, por estar prohibida, y por lo mismo debía quemarla.

A la vista d'aquests procediments abusius, que topaven amb la legislació vigent, el governador es va veure obligat a demanar al bisbe que mirés de frenar els ímpetusensors del clergat que tutelava:

[...] ruego atentamente a V.E.I. se sirva encarecer a los respetables individuos del clero de esta diócesis la mayor prudencia y circunspección en este importante negocio, para contener en bien de la religión y por el decoro de tan benemérita clase el exagerado celo de algunos pocos dentro de los límites fijados en las leyes del Reino.

Finalment, el mateix abril de 1852, atabalat com devia estar pels constants comunicats i delacions del bisbe Costa, el governador li escriu fent-li entendre que, tot i que li brindava plena cooperació per “*contribuir a la extirpación del mal por todos los medios que quepan en la esfera de mis atribuciones*”, la llei civil estava per damunt del zel apostòlic del prelat:

Fèlix Sardà i Salvany, un integrista catòlic de pedra picada

V.E.I. en su apreciable comunicación del 6 de este mes se sirve recomendar a mi vigilancia las obras de E. Sue y la novela María la hija de un jornalero por Ayguals de Izco. [...]

Pero tratándose de obras impresas al parecer en España y que no han sido condenadas por el jurado ni denunciadas, que yo sepa, en los seis meses fijados a la acción popular [...], espero que V.E.I. se haga cargo de la absoluta imposibilidad en que me hallo para oponerme a su circulación, sin atentar al derecho de propiedad.

Les campanyes eclesiàstiques contra les publicacions reputades d'impies s'intensifiquen i s'endureixen a partir de 1870 (any del concili Vaticà I), coincidint amb l'abolició dels Estats Pontificis, amb la Comuna de París (1871) i amb l'expansió de la I Internacional. Així, i a escala local, un *Manual del apostolado de la prensa* que el 1872 treu a la llum l'infatigable Sardà i Salvany propugna un seguit de procediments inquisitorials de persecució de publicacions que encara el 1905 defensava un congrés sevillà de premsa catòlica:

Conocida [...] la mala prensa, los católicos deben emplear todos los medios que estén a su alcance, ya individuales, ya sociales, para extirparla y destruirla, usando hasta de los medios violentos.

Solange Hibbs-Lissorgues, que és la font d'on procedeixen aquestes notícies i extractes, dona encara compte de les instruccions d'un *Manual del propagandista* de 1911, també sevillà, que d'una banda suggeria la col·locació de bústies a les ciutats on es poguessin “*depositar toda clase de impresos*” a fi d'eliminar-los tot seguit i, de l'altra, exhortava els fidels a “*sanear las bibliotecas de las casas católicas, sacando y destruyendo los libros malos*”.

Un memorial d'editors i escriptors barcelonins

Un dels articles de la Llei Nocedal de 1857, relatiu a la censura prèvia d'obres teatrals i de novel·les, va motivar que, amb el desig que se'n revoqués l'aplicació –però només respecte a la novel·la–, un nombrós grup d'editors i escriptors barcelonins dirigís un més que interessant memorial, datat el 22 de març de 1858, al ministre de la Governació. Firmat per editors com Lluís Tasso, Innocenci López Bernagossi o Salvador Manero i per escriptors com Víctor Balaguer, Joan Mañé i Flaquer, Antoni de Bofarull o Manuel Angelon, l'escrit il·lustra, entre altres aspectes, sobre el funcionament de l'edició de les novel·les per entregues i sobre la quantitat de persones que s'hi veien involucrades, en aquest procés. I, més enllà d'un fer el plorejo recurrent, els editors hi apel·len a una colla de factors: a la comparació amb el que passava a altres països (singularment al percentatge de públic lector), al desemparament i desnaturalització dels escriptors, a la decadència de la creació literària original i, doncs, al declivi de la producció editorial local i a l'obligat recurs a les traduccions. Heus-ne aquí una àmplia selecció de fragments significatius, d'aquest remarcable memorial:

Excmo. Sr. Ministro de la Gobernación.

Los que suscriben, escritores, periodistas y editores, vecinos de Barcelona, con el mayor respeto y consideración exponen a V. E. los inconvenientes del modo como actualmente se interpreta y aplica la ley de imprenta, decretada en 13 de julio último, a la publicación de novelas.

Pàgina següent:
Portadella de
L'orfeneta de
Menargues,
novel·la
publicada per
Luís Tasso, un
dels firmants
del memorial

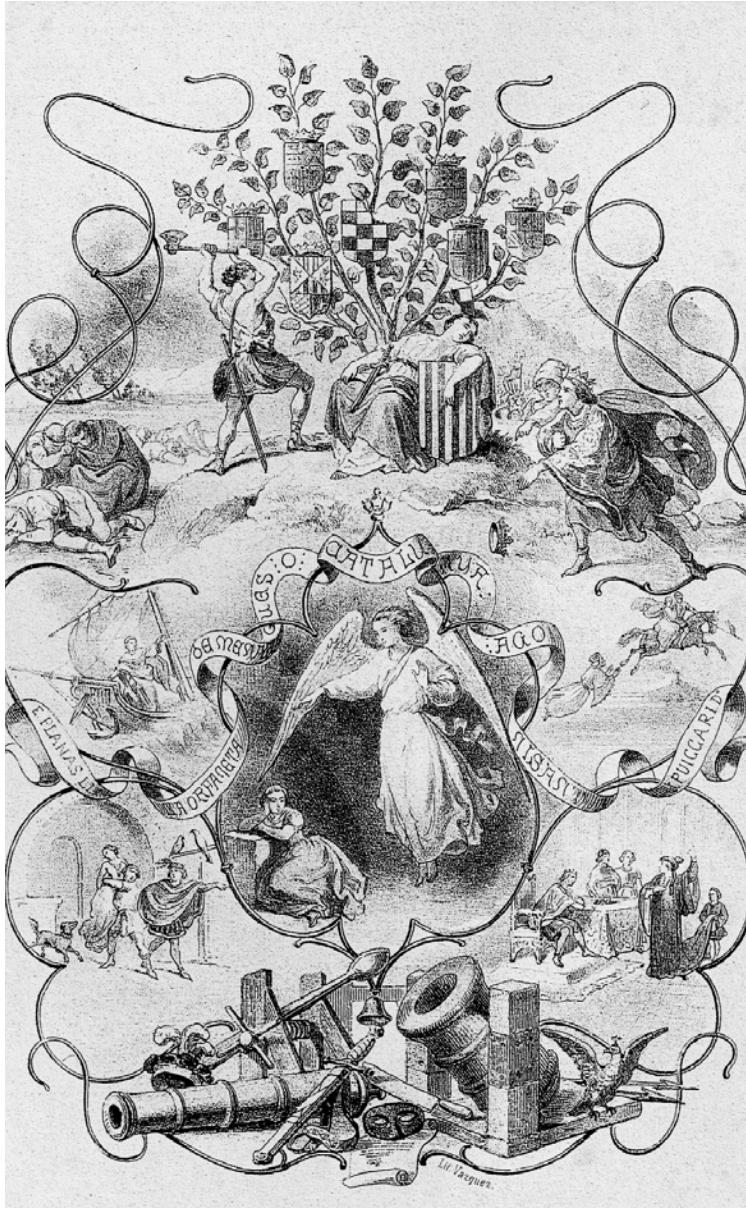
Por más que hayan examinado y estudiado las disposiciones contenidas en dicha ley, no encuentran en su letra ni en su espíritu nada que prescriba ni autorice la previa censura de este género de composiciones literarias, al cual –dicho sea de paso– deben, de algún tiempo a esta parte, su mayor impulso el comercio de librería y la inclinación del pueblo a un honesto e instructivo recreo, [i que] únicamente hallan el artículo 103 de la misma, que copiado a la letra dice así:

«Las composiciones dramáticas, impresas o manuscritas, no podrán representarse en los teatros sin permiso de la Autoridad. Del mismo requisito necesitarán para su circulación las novelas».

De aquí se ha inferido probablemente que, así como para la representación de una obra dramática es necesario exhibir dos ejercicios a la Autoridad para que esta, sobre dictamen del censor, dé o niegue su autorización o haga las modificaciones convenientes, del mismo o semejante modo ha de procederse para la facultad de imprimir una novela.

Equiparar así obras de tan distintas condiciones morales y materiales, sujetándolas a un sistema casi idéntico de censura previa, ni parece razonable ni ajustado al espíritu de la legislación actual en el humilde concepto de los exponentes. Hay mucha diferencia entre una obra destinada al teatro y un libro en cuanto a los efectos que pueden producir en el ánimo del público; y aunque sea innegable que el abuso del ingenio en la composición de novelas es altamente perjudicial y merece la vigilancia de un gobierno prudente y sabio, con todo no es posible que aquel influya tanto en la subversión de las buenas ideas ni menos que ocasione daños tan inmediatamente como pudiera una ardiente representación dramática [...].

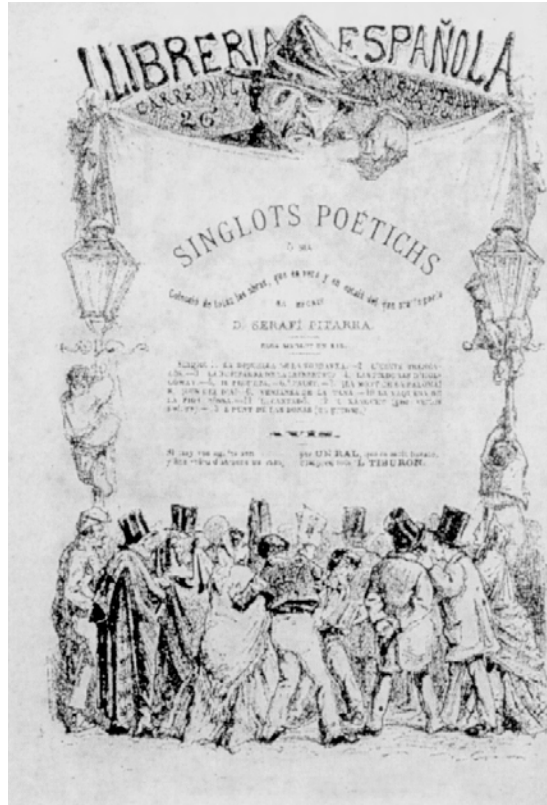
Llévase, no obstante, al mayor extremo de rigidez en nuestros tiempos conocida esta interpretación adversa de la ley; pues cuando regía la de 2 de abril de 1852,

y en virtud de ella funcionaba un censor expreso, de Real nombramiento, considerando acaso el estado abatido de las letras y la escasez de recursos, en general, de los editores españoles, se les permitía y bastaba presentar a la censura, sin tramitación alguna, el original, conforme salía de las manos del autor, y una copia correcta y ajustada al mismo; y nunca se exigió que las obras estuviesen concluidas, sino que se iban censurando a trozos, a medida que se escribían y publicaban. Hoy es necesario que la obra esté acabada y que se presenten dos copias limpias, y aun sin enmiendas, cosa difícil, si no imposible a veces, tratándose de un largo manuscrito, hecho por copistas nada literatos.

Los inconvenientes de esta práctica, y los perjuicios que irroga, se dejan conocer por la escasez de producciones originales que se observa desde que la misma rige, y no puede menos que ser así. La edición en España no es productiva si no en razón de la multiplicidad de las publicaciones; pues cada obra no da por sí utilidades suficientes para crear un interés activo como en otros países, donde está difundida la afición a la lectura. Los gastos que la misma [vol dir les despeses de producció de l'obra] ocasiona son proporcionalmente mayores por efecto de nuestro atraso relativo. Y si estos mismos han de obtenerse completos, anticipando considerables desembolsos y exponiéndose acaso a perderlos en su totalidad, natural es que los editores se retraigan de adquirirlos y que limiten cada día el círculo demasiado estrecho de sus operaciones. Consecuencia de esto es que los escritores languidezcan en la inacción o contribuyan a desnaturalizar nuestras costumbres traduciendo libros extranjeros, que muchos se refugien en la arena ardiente de la política y que las artes y la literatura nacional decaigan, faltas de su más poderoso elemento de desarrollo.

La edición de novelas por entregas, como generalmente se hace, al paso que facilita la producción y la venta ocupa constantemente multitud de brazos; no bajan de

mil personas las que encuentran trabajo durante la publicación de una sola obra de mediana aceptación. La mayor parte son infelices, operarios de imprenta, plegadores, mozos, pequeños comisionados, repartidores, gente pobre y sin otros recursos; ninguno de estos últimos puede vivir con el producto de la expendición [sic] de pocas obras, y sólo trabajando en muchas a la vez ganan decorosamente el sustento de sus familias. La censura previa y del modo que

Cartell publicitari de publicacions de la Llibreria Espanyola, d'Innocenci López, un altre dels firmants del memorial

actualmente se ejerce priva a estos desgraciados de los medios de vivir y los expone a caer en los excesos de la miseria, empobrece el ramo de comisión de libros, trae como es consiguiente la falta de cumplimiento en los pagos y el descrédito de los editores.

[...]

Por todas estas consideraciones, los que suscriben, a V. E. con el mayor rendimiento, suplican se digne revocar las órdenes o instrucciones que hayan sido dadas a los gobernadores civiles para la aplicación del artículo 103 de la ley vigente sobre imprenta, que trata del previo permiso para la circulación de las novelas; y reformarlas, bien sea como en este reverente memorial se propone o bien del modo que la alta sabiduría de V. E. conceptúe más conveniente para que, sin menoscabo de la moral y buenas costumbres, quedar debidamente protegidos los intereses de las letras, de la edición y del comercio de librería.

Val a afegir que a aquest memorial col·lectiu l'havia precedit, el 29 de novembre de 1857, una sol·licitud en la mateixa direcció d'un altre editor català, Miquel Rialp. Rialp, director de l'editorial La Maravilla, elevava a l'autoritat la petició que se li permetés dur a la censura les novel·les un cop impreses a fi de “no perder el tiempo llevándola manuscrita y no pudiendo imprimir hasta que ya está censurada”.

Associacions gremials

Integrats dins una confraria juntament amb els llibreters a finals del segle anterior, els impressors comencen a tenir protagonisme en l'activitat gremial barcelonina justament quan els gremis, d'arrel medieval, trontollen com l'Antic Règim que els havia donat vida. Ara, al llarg del primer terç del segle XIX, trobem impressors entre els representants de col·legis i gremis que les autoritats reclamaven per resoldre determinats afers. És el cas, per exemple, d'Agustí Roca i de Tomàs Gaspar, comissionats per a tal finalitat el 1816 i el 1820 respectivament. I el 1824, un altre impressor, aquest desdoblant de llibreter, Joan Francesc Piferrer, membre de la cèlebre nissaga, forma part del selecte grup de tres vocals artistes nomenats per la Junta de Comerç entre els artesans o menestrals de la ciutat. En el mateix any, 1833, de la fi de l'absolutisme monàrquic, té lloc també una de les darreres actuacions col·lectives dels gremis barcelonins, una comissió dels quals dona a conèixer una *Colección de los trabajos más interesantes...* que Tomàs Gaspar imprimeix el 1834.

Mort Ferran VII i abolit l'Antic Règim, no es triga gens a desmantellar l'arcaica estructura dels gremis professionals. Així, un reial decret de 20 de gener de 1834 estableix taxativament la llibertat de contractació i proclama principis com aquests:

Las asociaciones gremiales, cualquiera que sea su denominación u objeto, no gozan [de] fuero privilegiado.

No podrán formarse asociaciones gremiales destinadas a monopolizar el trabajo a favor de un determinado número de individuos.

Ninguna ordenanza gremial será probada si contiene disposiciones contrarias a la libertad de fabricación, a la de circulación interior de los géneros y frutos del Reino o la concurrencia indefinida del trabajo y de los capitales.

Libertad en las asociaciones gremiales y el ejercicio de las industrias.

Entenguem-nos, doncs: el que desapareix no són pas els gremis, sinó els privilegis en què se sustentaven. Tot i això, la inèrcia secular fa que en determinats sectors productius perdurin pràctiques tradicionals, com ara el requisit de començar per la fase d'aprenentatge per poder incorporar-se a l'ofici. Dins aquest context, una llei d'associacions d'assegurances mútues, promulgada el 1839, empara els gremis tot assignant-los una doble funció: l'assistencial per als afiliats i la de mestratge dels diferents oficis. Ara bé: encara que subsisteixen formes de tutela i de proteccionisme, el nou marc jurídic i econòmic, d'inspiració liberal, instaura unes noves relacions laborals. Es pot dir que entre 1847 i 1860 es produeix la reconversió definitiva dels gremis. Uns quants opten per transformar-se en associacions d'auxilis mutus; la majoria, però, malda per defensar interessos comuns (com ara l'adquisició a bon preu de matèries primeres) i per preservar el patrimoni heretat de l'Antic Règim.

Els gremis vinculats al llibre sofreixen, al compàs de l'assimilació de les constants novetats introduïdes per la Revolució Industrial, una significativa ramificació. Amb el temps, el gremi d'impressors conviu amb el de gravadors, enquadernadors,

Pàgina següent:
El 8 d'abril de
1835, Manuel
Rivadeneyra
ingressava al
gremi d'impressors
i llibreters. Aquest
és l'exercici que va
presentar perquè
l'hi acceptessin

EXAMEN

QUE CON MOTIVO DE MATRICULARSE INDIVIDUO DEL COLEGIO DE IMPRESORES Y LIBREROS,

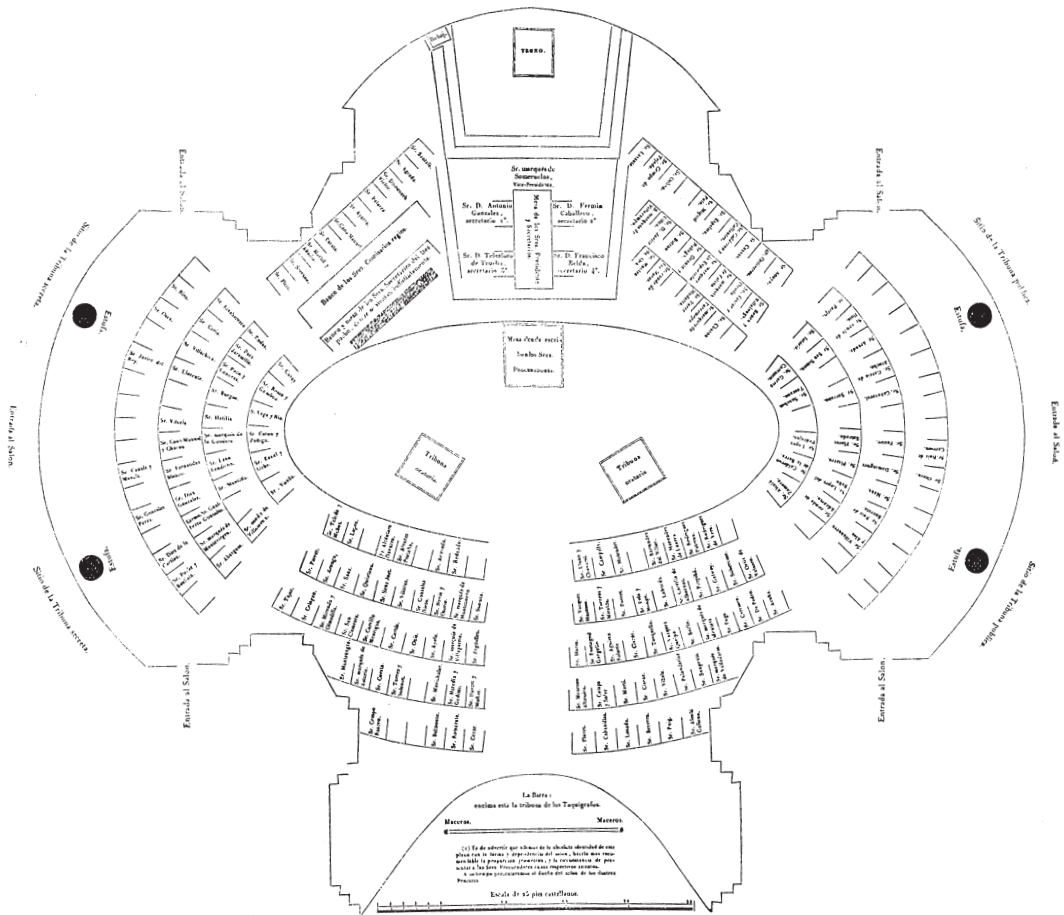
REDICTA A LOS SANTOS PATRONOS
SAN JUAN ANTE-PORTAM LATINAM

Y EL MAYORDOMADO DE LA ESCUELA
**SAN GERONIMO,
DON MANUEL RIVADENEIRA.**

Siendo su padrino, D. TOMAS GORCHS; cónsules, D. ANTONIO SIERRA y D. PABLO SOLER; examinadores, D. JOSÉ TORNER y D. JUAN FERRANDO y ROCA, y síndico, D. MANUEL SAURI.

En el día 2 de abril de 1855.

ESTAMENTO DE S^{RES}. PROCURADORES.⁽¹⁾

BARCELONA. IMPRENTA DE A. BERNES Y COMP.

litògrafs i tipògrafs, que se'n van desprenent de forma gradual. Davant la creixent conflictivitat obrera, alguns gremis tendeixen a enfrontar-s'hi, de manera que esdevenen associacions patronals. Un botó de mostra: el 1880 es creava, com una branca del Foment del Treball Nacional (l'organització més forta de la patronal catalana, fundada l'any abans), el Sindicat Gremial de Barcelona, en el qual, per cert, hi figuren com a vocals presidents de certs gremis relacionats amb la impremta tot just esmentats. Són també els gremis de Barcelona els que, constituïts en la Lliga de Defensa Industrial i Comercial, encapçalen el 1899 la protesta coneguda com el Tancament de Caixes, contra una reforma tributària governamental. Per contrast, altres gremis adquireixen de seguida el perfil de sindicat obrer. És el cas de la Societat Tipogràfica de Barcelona, que, fundada el 1879, publica un *Boletín* mensual i compta entre els seus membres amb tipògrafs professionalment tan rellevants i innovadors com Eudald Canibell i Rafael Farga i Pellicer. És significativa sobretot la presència d'aquest darrer, nebot, per cert, d'un il·lustrador de llarga i prestigiosa trajectòria en el món del llibre, Josep Lluís Pellicer. Rafael Farga i Pellicer (1844-1890), en efecte, regent de la impremta La Academia, d'Evarist Ullastres, i molt vinculat a publicacions obreres com *La Federación*, *El Productor* o *Acracia*, va ser un dels principals difusors de Bakunin a Catalunya i, entre altres activitats sindicals, el trobem participant en diferents congressos europeus de l'AIT. En fi: del transcendental Institut Català de les Arts del Llibre, nascut el 1898, se'n tractarà al volum següent.

Les llibreries-imprentes vuitcentistes

La llibreria-editorial barcelonina de Manuel Saurí publica el 1849 un *Manual histórico-topográfico, estadístico y administrativo, o sea guía general de Barcelona*, redactat per ell mateix i per Josep Matas. Un dels anuncis era de la llibreria pròpia i descriu, amb un detallisme avui impagable, la varietat dels fons i de les activitats de la casa:

Encara que sembli mentida, aquesta coberta tan decorativa i sofisticada correspon a un catàleg editorial

Objetos de este establecimiento: libros en blanco y rayados para uso del comercio, letras de cambio, conocimientos, circulares, etc. Obras de educación, devocionarios selectos y finas encuadernaciones, y lo más moderno en la literatura clásica y contemporánea, de leyes, historia, medicina, enseñanza de lenguas, diccionarios, novelas hermosas en elegancia, etc., y cuanto se pueda desear en el ramo de librería. Se sirven las remesas al interior y a ultramar con rapidez y delicadeza en las encuadernaciones, así como comodidad en los precios. El catálogo general de esta librería dará una idea del brillante surtido de obras que posee, pues pasan de 4.000 las obras que contiene. Este catálogo se da gratis al que tome alguna obra en dicha librería. En ella se halla la redacción del Barcelonés.

De la mateixa època deu datar aquesta segona descripció d'una llibreria i tipografia, que Eduard Vidal i Valenciano (nascut el 1838) inclou dins els seus *Jochs y joguinas. Records de la infantesa* i que correspon a un establiment de Vilafranca del Penedès, el de Salvador Vilaró, aleshores el més acreditat d'aquella contrada de la Catalunya rural:

La botiga d'en Salvador Vilaró, coneguda pels nostres pares per Cal Llibreter Vell, se trobava al mig de les voltes de la Cort i es distingia de les demés per unes vidrieres pintades de color de xocolata, volent imitar la caoba [...]. Constituïa tot lo menatge un llarg taulell posat de cara a la porta i que corria des de la paret fins al peu de l'escaleta que duia a l'entresol i habitacions superiors. En la paret de l'enfront, detràs del taulell, uns prestatges de cap a cap ocupats per unes quantes reimes de paper d'estrassa i blanc, sortit de les acreditades fàbriques de Capellades i de Sant Pere de Riudebitlles [...].

A l'esquerra de la botiga s'hi veia un armariet amb vidres, i allí, en tranquil·la germanor, uns quants *Fleuris*, *Naharros*, *Amigos de los niños*, *Simon de Nantua* i les doctrines de *Ripalda* i del Rector de Bigues, tots

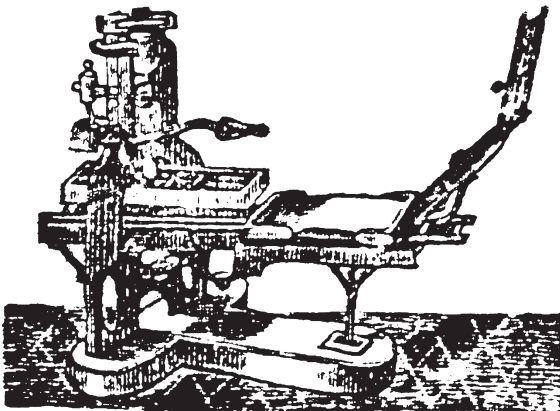
enquadernats en pergamí, junt amb algun manat de plomes d'oca, pans d'hòstia vermella, capsetes d'hòsties de goma de diversos colors i ampolletes de tinta vermella [...].

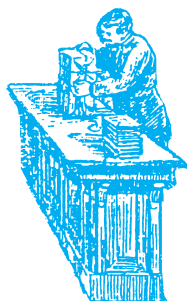
Tots aquests objectes encara quedaven amagats a la vista per algun full d'estampes fines, de producció estrangera, gravades en acer i estampades sobre paper de pasta [...].

Dessota del citat armari, col·locat a uns set pams d'altura del nivell de terra, s'hi veien [...] fulls de soldats dels que es venien a quarto la rengla, puix los soldats fins, de procedència francesa, se venien a més preu [...].

Sobre el taulell, dins d'un mig quartà, uns quants ventalls, sense guarnir uns i altres guarnits, ço és, amb un serrell de paper groc real, vermell carmí, blanc de Prússia o verd fosc [...].

En la porta, que quedava mig oberta a la dreta, puix per aquell temps no s'havia calculat que les portes del carrer poguessen obrir per part de fora, s'hi veien penjades en

un ganxo les auques de rodolins; però en aquell dia, sens dubte per fer-nos denteta i cridar més l'atenció, se n'havia posat una darrere els vidres sostinguda amb unes canyetes, i allí es clavaven les mirades de tota la canalla.

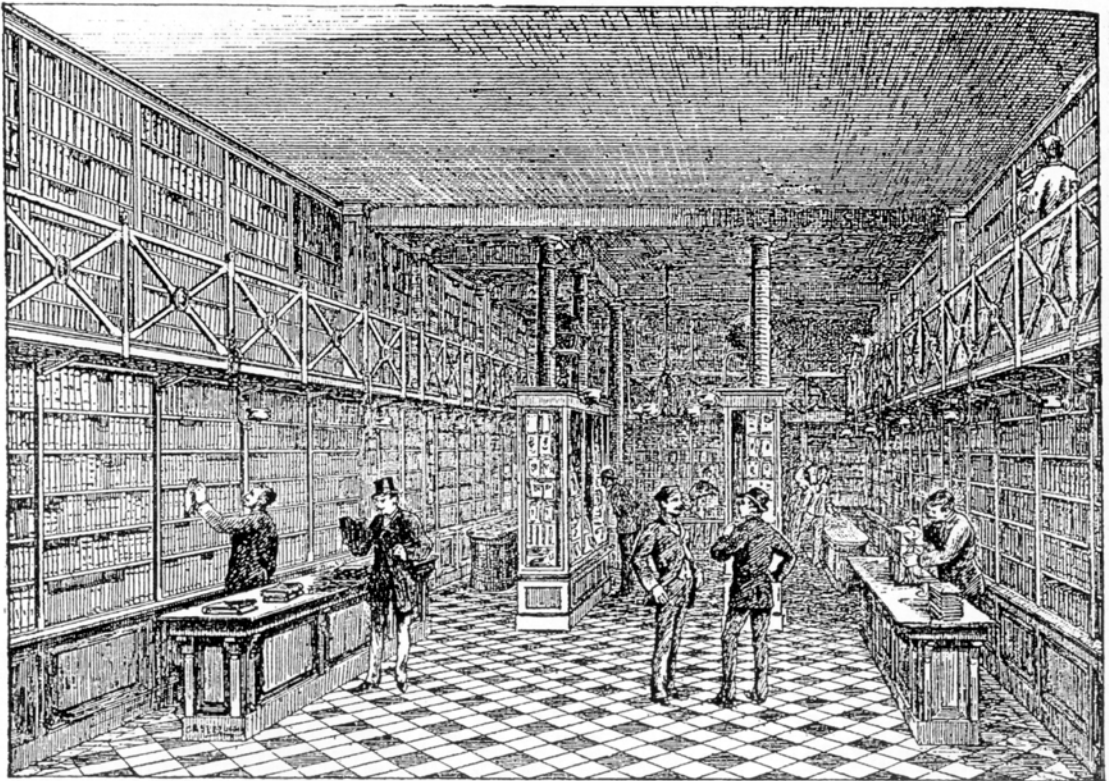
Finalment, una vintena d'anys després, el 1870, la premsa de Mataró inseria un anunci d'una altra llibreria, la de Josep Abadal i Casalins. Amb el mateix grau d'exactitud i exhaustivitat que l'anterior, el text serveix no tan sols per conèixer amb precisió l'establiment mataroní, sinó també per arrodonir l'inventari infinit de productes i serveis que oferien les llibreries i impremtes catalanes de l'època en les capitals de comarca industrialitzades. Així, a la d'Abadal, de llarga tradició i especialment ben assortida, s'hi feien

toda clase de impresiones, tanto de lujo como económicas, con la perfección que tiene acreditada en los muchos años que cuenta de existencia el expresado establecimiento. En el mismo se encuadernan toda clase de libros a gusto de los interesados. También se ejecutan trabajos de litografía, tanto sencillos como en cromo, a los precios más equitativos. Se hallarán también en el expresado un variado surtido de objetos de escritorio, papeles comunes y superiores, tarjetas de lujo y sencillas, lápices, lacres, portaplumas, plumas de metal y de ave.

[...] variado surtido de devocionarios, tanto de lujo como sencillos, objetos de escritorio, carteras de bolsillo y libros de memoria, estampitas para premios y regalos, tarjetas de visita, ídem perfumadas, útiles para felicitar los días y festividades de familias, calcomanías, tintas de colores para escribir y sellar, objetos de dibujo, papeles de fantasía, pliegos "el pequeño arquitecto", los cuales sirven para recortar y construir con sus piezas

cortadas edificios, arcos de triunfo, capillas, templetes, etc., papeles pintados, santos, soldados, aleluyas, romances, sainetes, historias e infinidad de otros artículos, prensitas para timbre de golpe y báscula. Se graban también toda clase de sellos para sociedades y particulares, tanto en boj como en metal a los precios más equitativos, sellos con iniciales; hay un variado surtido de abecedarios y numeraciones de varios tamaños, en zinc; se graban toda clase de patrones, ya sean rótulos para fábricas, nombres de poblaciones, etc. Papeles para matar moscas y mosquitos.

La librería
Bastinos cap
a 1890

Concepte i perfil de l'editor

El concepte d'editor, tal com el coneixem i usem avui, sorgeix i passa per un procés d'afinament i depuració al llarg del segle XIX. De fet, el que s'esdevé és que de mica en mica es van discriminant els oficis d'impressor, editor i llibreter, que no han acabat de distingir-se nítidament entre nosaltres fins a èpoques recents, ja ben entrat el segle XX. Durant bona part del vuit-cents, abunden, com en l'Antic Règim, les personalitats mixtes de llibreter, editor i impressor (com ara Bergnes); i a partir de 1870, els editors industrials no saben estar-se de prescindir d'un taller d'arts gràfiques, com més ampli i més ben dotat millor. En realitat, la funció de l'editor com a organitzador de la producció i la venda del llibre només s'imposa, per dir-ho amb paraules de Millares-Carlo, *"cuando el riesgo industrial de una eficaz mediación entre los autores, por una parte, y los compradores o clientes, de otra, pudo concebirse como una empresa casi independiente, aunque por necesidad íntimamente unida al precio calculado del trabajo tipográfico y de la reventa"*.

El nom s'aplica, de bon començament, tant als promotors i propietaris de publicacions periòdiques com als responsables que sol·licitaven permisos d'impressió de llibres i les pertinents autoritzacions de censura. En aquest darrer sentit, quan Bergnes, el 1832, demana permís a Madrid per publicar la Biblioteca Selecta, Portátil y Económica, se l'anomena editor d'obres científiques i impressor de Barcelona. Cap a 1862, el concepte s'amplia per referir-se als responsables de la publicació d'obres teatrals. De

mica en mica, les funcions de l'editor les va definint la lògica de l'economia de mercat, en construcció accelerada des del moment que la Revolució Industrial s'estén a tots els àmbits de la producció. D'aleshores ençà, l'editor tendeix a ser un empresari que desitjablement ha de reunir una triple dimensió: intel·lectual (per encarregar i triar originals), tècnica (per planificar els aspectes formals dels llibres) i comercial (per respondre als gustos del públic lector i per dissenyar estratègies de difusió). Ara: al llarg del XIX la confusió sol ser general. Des del punt de vista fiscal, per exemple, molts editors-impressors apareixen enquadrats dins el ram de les arts gràfiques, mentre que altres, desdoblats de llibreters, tributen en tant que comerciants.

Tot i aquest desdibuixament, alguns editors i industrials de l'àmbit del llibre adquireixen un notori relleu social i econòmic des de mitjan segle. Per començar, el 1855 trobem Antoni Brusi i Ferrer entre els organitzadors del comitè de la indústria catalana que participa en l'Exposició Universal de París d'aquell any; en la mateixa data, Lluís Tasso accedeix a la presidència del Círculo Artístico Industrial, organisme constituït sota els auspicis de la Junta de Fábricas; dins la junta del Fomento de la Producción Nacional, institució de signe proteccionista fundada el 1869 i encapçalada per Joan Güell i Ferrer, hi trobem editors com Joan Bastinos, Jaume Jepús, Lluís Tasso i els germans Espasa, al costat d'enquadradors com Pere Domènech i de fabricants de paper com Romaní, Olivella i Fontanet; finalment, encara, quan el 1886 es crea la Cambra de Comerç de Barcelona en formen part Joan Bastinos i l'industrial del paper Venceslau Guarro.

Antoni Bergnes
de las Casas

Aspectes productius, econòmics i comercials de l'edició

Obligats com estem a traçar panorames a partir de les poques dades de què es disposa, la producció bibliogràfica catalana vuitcentista es mou en unes xifres ben modestes fins a, aproximadament, 1870. Segons notícies que recullo de Romero Tobar, en el primer semestre de 1863 el conjunt de les editorials barcelonines publica tan sols 67 títols, amb un total de 85 volums. Aquesta xifra representaria, si fos verídica, un desconcertant descens respecte a 1840, any per al qual altres fonts parlen de 150 títols publicats a Barcelona. A falta d'estudis monogràfics, ens movem, si us plau per força, en terrenys molt insegurs.

Parlant en general, fins a l'aparició de l'edició industrial no sembla pas que es necessitessin gaires capitals per constituir una empresa editora. La majoria comptava amb escriptors de plantilla, lligats per contractes que ratllaven l'explotació (o hi queien de ple), no s'interessava gaire per les noves tècniques d'impressió i s'inclinava per publicar obres d'èxit assegurat (a banda de les novel·les –per diferents canals–, manuals d'història política del moment, llibres pràctics i textos moralitzants). Quan es posen de moda les traduccions de la novel·leria francesa, es desferma una dura pugna per publicar les darreres novetats, fins al punt que no són gens rares diferents versions simultànies d'una mateixa obra.

Pel que fa al perfil empresarial del negoci editorial, fins i tot a finals de segle la gran majoria d'iniciatives responen a una estructura de propietat individual o familiar. Una estructura que si pren forma de societat

mercantil sol ser sota la forma comanditària. De fet, la majoria de les empreses catalanes del segle ho són, de societats en comandita. Les constitueixen els titulars (que donen nom a l'empresa, hi treballen i en responen amb el seu patrimoni) juntament amb uns socis que només hi aporten capital, habitualment familiars o amics: els socis comanditaris. De vegades, la injecció inicial de diners té una altra procedència, com el bitllet de loteria premiat de Narcís Ramírez o l'herència que Lluís Tasso rep del seu sogre. Tot plegat equival a dir, en altres paraules, que escassegen les societats anònimes, sobretot les que, encapçalades per Montaner y Simón, prosperen empreses per una forta capitalització. Molt menys àgils que les comanditàries i supeditades administrativament a Madrid, les anònimes podien acudir, en contrapartida, als mercats de capitals. En conjunt, el gruix de les empreses editores, en el darrer quart de segle, es mou dins unes xifres que voregen les 25.000 pessetes de capital social.

La constitució d'empreses editores fortes, d'elevada capitalització, data del darrer terç de segle i només s'aconsegueix després de vèncer diferents obstacles, com ara l'obertura, altrament ben minsa, del mercat hispanòfon americà. És un fet, corroborat per diferents testimonis, que després de la batalla peruana d'Ayacucho (desembre de 1824), que marca la fi del domini colonial espanyol a l'Amèrica continental, es consolida el lliure comerç amb les noves repúbliques. En aquestes circumstàncies, qui reix a proveir aquell mercat de llibres en espanyol és, no pas l'antiga metròpolis, sinó els Estats Units i diversos països europeus, amb França en lloc destacat (i amb

editorials de tanta volada com Bouret, Mézin, Baudry, Garnier, Ollendorff o, més endavant, Hachette). El flux exportador bibliogràfic francès a l'Amèrica hispanòfona s'incrementa a partir de 1850 i l'impulsa en gran manera la situació política de Mèxic, on el 1863 s'entronitza un monarca gal, Maximilià I. Aprofitant aquesta avinentesa, editors francesos com Charles Bouret s'estableixen a la capital asteca i gairebé monopolitzen durant generacions el mercat mexicà, des del qual, de passada, es projecten cap a altres països de llengua espanyola. Encara el 1891, la facturació de llibres en espanyol que arribaven a Amèrica es repartia així (les xifres corresponen a milions de pessetes):

EUA.....	18.276.323
França.....	10.426.718
Alemanya	6.115.224
Gran Bretanya.....	5.117.014
Itàlia	2.316.427
Espanya	1.212.570

Logotip de 1889 de l'editorial Salvat, una de les primeres de projectar-se al mercat hispanòfon d'Amèrica

Només el 3%, per tant, procedia d'Espanya; el 97% restant, de països amb llengües altres que l'espanyola. A la presència francesa tan sobresortint hi podia haver contribuït, a parer de Robert Marrast, la

llei espanyola sobre la propietat intel·lectual de 1847 i el conveni francoespanyol de 1854 sobre aquesta mateixa matèria, un conveni que, alhora, reglamentava l'exportació de llibres. Aquestes disposicions, però, no devien fer res més que impulsar una producció de llibres en espanyol a França que, arran dels successius exilis dels liberals, ja era esponerosa. Així ho permeten deduir dues dades: la primera, que entre 1823 i 1835 s'hi difonen no pas menys que seixanta catàlegs de títols en espanyol, amb tiratges que arriben als deu i als dotze mil exemplars; la segona, que entre 1814 i 1833 s'hi publiquen 893 obres en la mateixa llengua, de les quals 460 traduïdes. Segons notícies que manllevo de Pura Fernández, estadístiques duaneres relatives al comerç hispanofrancès vuitcentista indiquen que un terç dels llibres importats per Espanya eren en castellà, però aquesta xifra no té en compte l'abast de les trameses clandestines transpirinenques. Sobre aquest particular, Marrast ha glossat l'expedient obert el 1823 al llibreter i editor perpinyanès Laserre per haver intentat introduir a Catalunya 10.500 volums en castellà. ¿Quina mena de llibres eren, els arribats de França? El gruix el constituïen col·leccions literàries, manuals de pedagogia i de divulgació històrica i científica i obres de religió. Així ho avala el testimoni de l'hispanista

Com l'Espasa,
Montaner y
Simón és pionera
en l'exportació
de llibres
a Amèrica

Alfred Morel-Fatio, que el gener de 1879 escriu una carta a Menéndez Pelayo on, entre altres coses, li comunica el següent:

À Paris nous avons trois maisons qui font le commerce de livres espagnols, je dis commerce, car ces trois éditeurs, Garnier, Bouret et Baudry, sont de simples marchands de livres dont le plus grand débouché est l'Amérique. Leur fonds se compose uniquement de publications sur lesquelles ils sont assurés de gagner 50%, c'est vous dire que ce fonds se compose de livres de prières, de romans, de manuels scolaires, dictionnaires, etc.

Ben entrada la segona meitat del segle, el llibre produït a Espanya amb prou feines tenia cap presència internacional. Ho deplorava el 1867 un periodista viatger, José de Castro y Serrano, que de passada advertia que aquesta situació d'incúria espanyola per la projecció de la cultura impresa pròpia, en contrast amb els afanys en tal direcció d'altres països europeus, ja l'havia denunciada ell mateix arran de l'Exposició Universal de París de 1855:

En la Exposición Universal de París (decíamos), verificada en 1855, el prisma para juzgar del grado de ilustración de los pueblos fue la imprenta y librería. Londres, París, Viena, y sobre todo Berlín, enviaron a aquel gran certamen los productos de sus imprentas nacionales, colocándolos en lugar preferente con gran pompa, y cautivando con ellos la atención del mundo industrial y artístico. A nada se dio allí tanta importancia por gobiernos y expositores como a los productos de la imprenta; de nada se hizo tanto alarde como de los libros; y tenían harta razón en obrar así, porque los libros revelan en su forma el fondo que contienen, y el fondo y la forma de los libros son en el siglo actual la expresión más legítima de la cultura de las naciones. En la Exposición Universal de París no hubo ningún libro español.

La situació havia variat cap a finals de segle. De fet, entre 1870 i 1898 Espanya passa d'exportar 100.000 tones de llibres i impresos a 1.000.000, i en aquest increment l'edició barcelonina hi té un pes decisiu. Si més no de dues editorials en concret, Montaner y Simón i Espasa, consta que exportaven a Amèrica i que, doncs, maldaven per redreçar una situació heretada del tot desfavorable. Així ho declara un altre testimoni, Juan Valero de Tornos, que examinava la vessant comercial del llibre en espanyol en aquells anys i l'aprofitava per afegir-hi una incisiva observació sobre els beneficis que la massiva producció francesa reportava per a la professionalització dels escriptors d'Espanya:

[...] la mayor parte del comercio de nuestros libros, que va a las 17 repúblicas hispanoamericanas, no se hace desde Madrid, ni siquiera desde Barcelona –donde únicamente Montaner, Espasa y algún otro exportan algo–, sino desde París. Este comercio de libros en cantidad representa mucho más que todo el que se hace en España, y en obras originales, y sobre todo en traducciones, son muchos los escritores, más o menos brillantes, que han encontrado y encuentran en estos centros medio de vivir.

A la vista de les escarransides dades amb les quals es compta, de 1860 a 1880 transcorren dos decennis transcendents en la industrialització de l'edició catalana. Les 79 premses d'imprimir manuals de 1861 s'havien reduït a 56 el 1880, mentre que de 24 màquines de vapor s'havia passat a 124 vint anys després. Si aquest increment es tradueix a xifres d'impressió mitjana, s'observa que de 35.000 plects impresos cada hora se salta a 120.800. És a dir: en el transcurs de les dues dècades indicades la producció es multiplica per tres i mig. En els dos quadres següents, que manllevo a Romà Arranz tot simplificant-los, es percep clarament aquesta evolució tan marcada:

Utilatge d'imprimir d'alguns impressors i editors barcelonins el 1861

	Premses manuals	Màquines d'imprimir de vapor
Diario de Barcelona	2	-
Josep Tauló	2	1
Josep Rubió	1	-
Joan Oliveres i Montmany	2	-
Joan Oliveres i Gavarró	3	1
Jaume Jepús	2	2
Lluís Tasso	8	4
Narcís Ramírez	12	7
Pau Riera	1	3
Tomàs Gorchs	8	2
Viuda Pla	4	-
Viuda Manuel Saurí	2	-
Ignasi Estivill	3	-

Utilatge d'imprimir d'alguns impressors i editors barcelonins el 1880

	Premses manuals	Màquines d'imprimir de vapor
Diario de Barcelona	3	8
La Renaixensa	1	2
Llibreria Religiosa	1	2
Viuda Pla	4	-
Jaume Jepús	2	5
Lluís Tasso	3	9
Montaner y Simón	1	8
Paluzie	1	1
Salvador Manero	1	2
Successors de Narcís Ramírez (Henrich y Cia.)	13	27
Viuda i fills Subirana	-	2
Celestí Verdaguer	2	4
Joan Pons	1	2

Pàgina següent:
Un exemple de
la creixent
mecanització de
les arts gràfiques

MÁQUINA TIPOGRÁFICA DE PRESIÓN PLANA

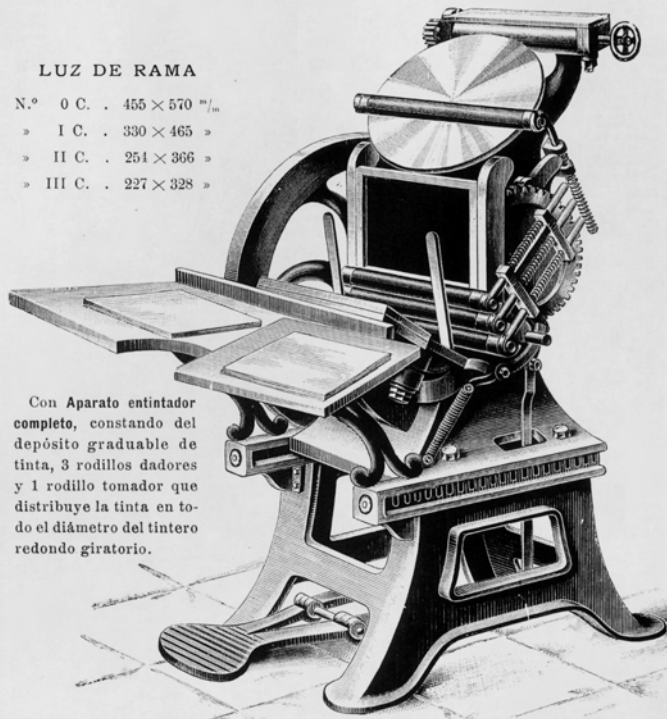
Construida en Sajonia (Alemania)

La Productiva

LUZ DE RAMA

N.º	0 C.	. 455 × 570 ^{mm} / _m
»	I C.	. 330 × 465 »
»	II C.	. 251 × 366 »
»	III C.	. 227 × 328 »

Con Aparato entintador completo, constando del depósito graduable de tinta, 3 rodillos dadores y 1 rodillo tomador que distribuye la tinta en todo el diámetro del tintero redondo giratorio.

J. C. PUNDSACK.-Plaza Buensuceso, 3.-BARCELONA

Almacén de Maquinaria y demás artículos de Imprenta, Litografía, Encuadernación, etc.

EXPOSICIÓN DE TRABAJOS MODELOS FOTO-CROMOTÍPICOS Á 3 COLORES

n.º

Nous sistemes de comercialització del llibre (1): la subscripció

Per bé que les novel·les per entregues, que sorgeixen més tard i a les quals em refereixo en l'apartat següent, es canalitzen també a través de subscripcions, hi ha un tipus d'obres de gran extensió que recorren a la venda directa al públic lector, a terminis i per plecs (protegits per una senzilla coberta) a causa d'un problema bàsic de finançament. No es tractava d'obres narratives, sinó d'enciclopèdies, manuals d'història o geografia o de divulgació científica, en un o en diferents volums, sempre amb molta i molt acurada il·lustració, fins al punt que les làmines podien ser tan rellevants com el text mateix. De preu elevat, exigien, doncs, una inversió de capital important, que els editors afrontaven venent-les fraccionades als subscriptors, que al seu torn rebien facilitats de pagament. Aquesta modalitat de publicació, en suma, permetia a l'editor pagar sobre la marxa drets d'autor i factures d'impremta i obtenir un benefici immediat. Ens trobem, doncs, davant una comercialització guiada per criteris estrictament empresarials, de manera que s'ha parlat de la subscripció i de l'entrega com dels productes més representatius de la intervenció de noves formes econòmiques (el capitalisme) i socials (la burgesia) en l'activitat editora. Un dels primers que s'hi acull entre nosaltres és Bergnes de las Casas, que el 1828 i el 1829 publica per plecs una *Biblioteca de conocimientos humanos* i un *Diccionario geográfico universal*. Tres cops cada mes

17.

n'apareixien, tant d'una obra com de l'altra, sis plecs, amb un tiratge aproximat, també en tots dos casos, de 3.500 exemplars.

La possibilitat de variar el tiratge en funció de l'èxit de l'obra constituïa justament un altre dels avantatges del sistema. Si l'obra rebia el favor del públic, els primers plecs es reeditaven i dels successius se'n tiraven més exemplars; per contra, si l'acollida del lector era freda, l'editor reaccionava reduint el tiratge o bé interrompent

ADVERTENCIA ACERCA DE LA PUBLICACION.

—ooo—

Esta obra sale por entregas de 32 páginas que en Barcelona se dan á 2 reales de vellon, y fuera de ella á 2 y medio franco el porte. La obra constará de diez á doce entregas, de las cuales se repartirá una cada sábado con la puntualidad que tiene acreditada la IMPRENTA HISPANA. Trece hermosísimos grabados análogos al texto, y nunca inferiores á los que damos por muestra, adornarán la parte tipográfica que miraremos con el mayor escrúpulo, y de la que presentamos tambien una muestra en la página siguiente.

PUNTOS DE SUSCRIPCION (1).

BARCELONA. { En la IMPRENTA HISPANA, calle de los Baños n.º 17.
En la librería de la SEÑORA VIUDA E HIJOS DE MAYOL, calle de Fernando 7.º frente al Teatro Nuevo.
Y en la de D. MANUEL SAURI, calle Ancha esquina á la del Regomí.

Madrid. . . Sra. Viuda de Bazola.	Igualada. . D. Joaquín Abadal.
Valencia. . D. Manuel Lopez.	Figueras. . D. Juan Miquevilla.
Cádiz. . . D. Severiano Moraleda.	Villafraica. D. Félix Alegria.
Zaragoza. . Sra. Viuda de Heredia.	Villanueva. D. Tomás Fina.
Sevilla. . . Carlos Sanziguera.	Bous. . . Sra. Viuda de Anglon.
Palma. . . D. José Guay.	Huesca. . . D. José Colasana Abadal.
Granada. . D. Manuel Sanz.	Cervera. . D. Bernardo Pujol.
Málaga. . D. José Martínez de Aguilar.	Lérida. . . D. José Sol.
Gerona. . D. Joaquín Grases.	Taragona. D. Andrés Granell.

Y en los demas puntos de España, en las principales librerías.

(1) En cualquiera de ellos se manifestará la primera entrega para satisfaccion de los que quieran suscribirse.

Pàgina d'un prospecte d'una història d'Espanya per entregues que publica la Viuda Mayol el 1846 amb una relació de punts de subscripció

purament i simplement la sèrie. L'opció per aquesta segona possibilitat va provocar que nombroses obres quedessin incompletes i, com a conseqüència, el retraïment i la malfiança dels lectors per la modalitat. D'aquí que alguns editors s'esforcessin a oferir garanties sobre l'acabament de l'obra. Així, en els prospectes editorials anunciadors d'obres adquiribles per subscripció sovintegen advertiments del tipus següent: “*todos los originales obran ya en poder del editor*”. En aquest mateix sentit, Josep M. Gallach exhuma un prospecte dels volts de 1850 que anuncia la venda per subscripció dels catecismes de Ripalda i Astete i que incorpora l'avís següent:

Como la falta de cumplimiento de muchos de los que han publicado hasta aquí suscripciones ha atraído la desconfianza del público contra estas laudables empresas, no nos empeñaremos en persuadirle de lo contrario en favor de la nuestra. Bastará decir que nuestra obra se está imprimiendo, y se enseñarán las pruebas de su despacho, en Madrid, Cádiz, Sevilla, Valencia y Barcelona.

A aquest testimoni s'hi pot sumar el d'un full volant de 1845, que conté una *Relación de la gente que lee o interviene en libros, a los cuales se llevará el diablo en todo lo que resta de año*. Entre els condemnats a l'infern hi figuren els mals traductors, els fabricants de mal paper i els promotors de publicacions per subscripció que no les acabaven. Afegiré encara que quan, pel motiu que fos, l'editor no podia anunciar quantes entregues compondrien amb exactitud la sèrie, tot seguit garantia que les que excedissin la xifra prevista es distribuïrien gratuïtament. En fi: un cas més aviat insòlit pel que fa a la determinació del nombre d'entregues es troba en la traducció de la *Historia del*

imperio otomano desde su origen hasta nuestros días, els editors de la qual, els germans Oliveres Montmany, declaren en el prospecte que

Habiéndose propuesto los editores continuar la historia contemporánea del imperio de los otomanos hasta la solución definitiva de la guerra que tiene lugar en Oriente, no les es posible fijar el número de entregas de que constará la obra.

Cada entrega constava d'un o de mig plec de l'obra (de 16 o de 8 pàgines, doncs) i es distribuïa regularment (sovint cada setmana), o bé a domicili a càrrec d'un repartidor dins la ciutat o bé per correu. I per subscriure-s'hi, el públic lector recorria a una sèrie de llibreries, justament anomenades centres o punts de subscripció. De fet, i a la vista del que els

prospectes editorials revelen sobre aquest particular, la majoria d'editors catalans comptava amb una vasta xarxa de llibreries associades que, lluny de Barcelona devien actuar tant de sucursals com de distribuïdores. Fora de Catalunya, aquesta xarxa incloïa no tan sols capitals de província, sinó també poblacions d'apreciable gruix demogràfic. (A destacar, a Cadis, una Librería Barcelonesa de Vidal, que devia datar del segle anterior, quan al port gadità començaven a arribar-hi els llibres destinats a l'exportació americana.) De forma excepcional, el prospecte del *Diccionario teórico, práctico, histórico y geográfico de comercio*, de Jaume Boy, publicat el 1839-1840 per Valentí Torras sota els auspicis de la Junta de Comerç, relaciona punts de subscripció en set ciutats europees: París (Renard), Marsella (Camoin), Lió (Midan), Bordeus (Laval), Perpinyà (Laserre), Londres (Dulan&Co.) i Gènova (Gravier). Dins de Catalunya, els municipis i els establiments (llibreries i/o impremtes) mencionats més sovint són els següents: Cervera (Cerveró, Gaset, Bernat Pujol), Figueres (Gregori Matas, Llorenç Miégevill, Francesc Pujol), Girona (Joaquim Grases, Oliva, Antoni Figaró), Igualada (Joaquim Abadal, Joaquim Jover, Rosés), Lleida (De Ayllon, Baltesa, Corominas i Viuda Corominas, Josep Rauret, Josep Sol), Manresa (Ignasi Abadal, Roca, Trullàs), Mataró (Josep Abadal), Reus (Angelon i Viuda Angelon, Narcís Roca), Tarragona (Aymat, Berdeguer, Maria Canals, Andreu Granell, Miquel Puigrubí i els seus fills Joaquim i Antoni), Tortosa (Miró, Oliveres, Antoni Puigrubí), Valls (Matas), Vic (Lucià Anglada, Tolosa, Valls), Vilafranca del Penedès (Fèlix Alagret) i Vilanova i la Geltrú (Tomàs Pina).

Abans de prendre la decisió de publicar una obra acudint a la modalitat de la subscripció, calia comptar, doncs, amb un coixí de subscriptors, bona part dels quals residia a la ciutat on radicava l'editorial. I a fi d'assegurar la fidelitat de la clientela, de vegades l'editor no s'estava de fer-li avançar diners i, doncs, de comprometre'l econòmicament. Això és el que es desprèn si més no de l'advertiment següent, que extrec del prospecte de *La anatomía y fisiología del cuerpo humano puestas al alcance de todos*, obra publicada per Joaquim Verdaguer:

Joaquim
Verdaguer difon
per entregues
aquest diccionari,
traduït del francès

I

Saldrá una entrega cada semana infaliblemente. Pero a fin de compensar en lo más mínimo el perjuicio que causarían los suscriptores que dejasen de continuar sin completar a lo menos el tomo, tendrán todos la obligación de adelantar en el acto de suscribirse 8 rs. [rals], valor de dos entregas, los cuales perderán si dejan la suscripción que no sea en fin de tomo. Sin embargo, si algún suscriptor interrumpiese por algún tiempo su suscripción, con tal que tome después todo lo atrasado podrá continuar y no perderá el adelanto hecho.

De bon començament, els compradors s'havien de reclutar mitjançant fulls i prospectes publicitaris, que es fixaven a les portes d'impremtes i llibreries o que anunciadors ambulants passejaven pels carrers. Com a reclam, en ocasions s'oferia de franc al potencial client la primera entrega i de vegades també alguna làmina, obsequis que amb el temps van anar variant (les ampliacions fotogràfiques emmarcades es van posar de moda en un moment determinat) i van anar augmentant de valor. En determinats casos, les làmines de les obres només es feien arribar als subscriptors, com ara en l'edició, deguda a la casa Verdaguer, de *Finezas de María, dispensadas cada día del año, y milagros debidos a la poderosa intercesión de la propia sacrosanta y amantísima virgen*, en el prospecte de la qual es llegeix el següent:

Es de advertir que solo los suscritos gozarán del beneficio de las láminas, pues se tirará únicamente el número fijo para éstos; vendiéndose sin ellas la obra después de concluida.

Si l'editor, a més de llibres, difonia diaris i revistes, reservava als subscriptors de les publicacions periòdiques un seguit d'avantatges, il·lustrables amb

els que anuncia Manuel Saurí en les condicions de subscripció a la *Historia del emperador Carlos Quinto*:

M

Esta obra constará de un tomo de 10 entregas en 8° prolongado, edición de lujo adornada con cuatro hermosas láminas grabadas sobre acero. Los suscritores al BARCELONÉS y FOMENTO recibirán las láminas gratis.

El precio de cada entrega es a UN REAL en esta ciudad y en las provincias por cada tres entregas 4 rs. [rals] Se publicará una entrega o más semanal. Los no suscritores al BARCELONÉS y al FOMENTO, pagarán a un real y medio la entrega, y dos reales por las cuatro láminas tanto los de Barcelona como los de las provincias. Después se venderá la obra a 16 rs. [rals]

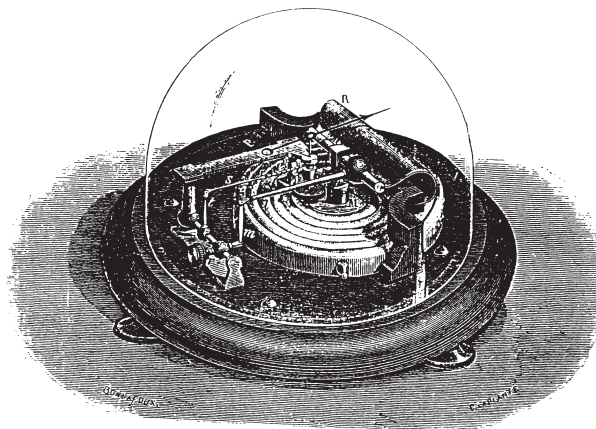
En el darrer
terç del segle,
Montaner y Simón
encara oferia
la possibilitat
d'adquirir una obra
com aquesta en
quaderns setmanals

S

De la mateixa manera, cada entrega del *Diccionari de la llengua catalana*, de Pere Labèrnia (publicat en primera edició el 1839-1840 pels Hereus de la Viuda Pla), costava “3 rs. [rals] vn. [de velló] a los Señores Suscriptores al G.[uardia] Nacional y a 5 a los no suscritos”.

Finalment, si l'editor pretenia difondre les entregues fora ciutat, al preu de venda hi sumava la tarifa postal, que podia arribar a representar un 20% del preu total. Així, en el prospecte d'*El Universo*, obra geogràfica que el 1849 la Librería Histórica de Lluís Tasso coedita amb la Librería de La Publicidad, de Madrid, hi llegim això que segueix:

En Madrid y en Barcelona se reparten las entregas a domicilio, por lo que los señores suscriptores deben dejar nota de su habitación. Precio de cada entrega, 2 rs. [rals] en Madrid y Barcelona, y 2½ rs. [rals] en los demás puntos.

Nous sistemes de comercialització del llibre (2): les novel·les per entregues

La publicació de novel·les per entregues sembla que s'inicia a Barcelona pels volts de 1841, i tot seguit dos editors catalans, Domènec Vila i Joan Manini, la implanten a Madrid. Són edicions fetes a mida, que s'estenen ràpidament perquè només demanen una minsa inversió prèvia: la necessària per treure al carrer la primera entrega. A més a més, com que els tiratges es van ajustant a les vendes i el cobrament és instantani, no s'acumulen estocs ni hi ha impagats. I això era així fins al punt que, si l'acollida de les successives entregues per part del públic s'anava desinflant sensiblement, tot seguit editor i autor acordaven escurçar l'obra precipitant-ne el desenllaç.

El repartiment a domicili dels diferents plecs d'una novel·la s'associa per tradició a personatges tenyits de pintoresquisme. Alguns, com els estudiants, tenien aquesta activitat com a complementària. Per contrast, altres, com el Giordano Bruno de Rusiñol, és a dir, el pare de "*la niña gorda*", eren repartidors professionals, d'aquells que, com descriu la novel·la, "vinguen les entregues i a pujar pisos, i a entrar a les botigues i a deixar pa espiritual a tots els tallers de modistes i a totes les porteries on hi ha consum de fulletí". Repartidors, eventuais o no, al marge, hi havia també, distribuïts per les viles i ciutats de més densitat demogràfica, com ja s'ha dit, diversos punts de subscripció. En fi: el memorial que el 1858 redacten escriptors i editors de

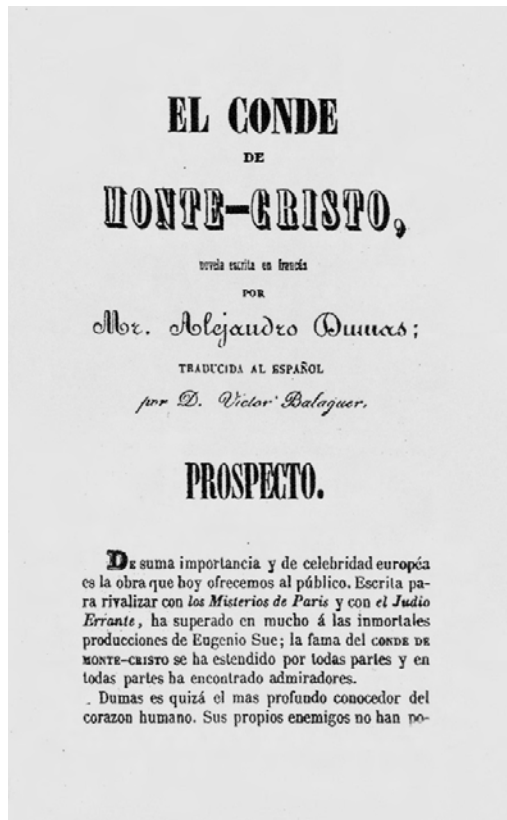

Barcelona, transcrit i comentat més amunt, il·lustra sobre la magnitud del negoci de les entregues i sobre la quantitat de persones que mobilitzava. Es tracta, al capdavant, d'un fenomen essencialment urbà, consumit en especial pels sectors socials d'alfabetització recent. D'aquí que, imitant la presentació dels llibres infantils de lectura, s'adoptin cossos de lletra més grans que els habituals, que els interlineats prodiguin generosament els blancs i que, en darrer lloc, sovintegin les làmines.

Aquestes característiques contribueixen també al fet que les novel·les per entregues, extenses en aparença, en realitat s'estiren, fins i tot estilísticament, per semblar-ho. L'objectiu, tant de l'editor com de l'autor, consistia a ocupar espai com fos, de manera que una obra de 800 pàgines ajustada a les pautes habituals (disminuint el cos de lletra i suprimint marges excessius i blancs gratuïts) podia quedar reduïda sense cap dificultat a la meitat d'extensió. Pel que fa a les il·lustracions, de vegades recorden els gravats d'auques i romanços (de fet, les entregues hereten en certa manera la tradició de l'anomenada literatura de canya i cordill). Tècnicament, s'obtenien sobretot gravant planxes de coure i es van beneficiar molt de la introducció de la litografia, que permet l'ús del color. Els motius podien no correspondre al text, ja fos perquè les làmines es reaprofitaven d'altres novel·les o perquè s'havien comprat fora (especialment a França). En darrer terme, l'enquadració, si es feia (no era pas habitual), tendia a ser pedestre i expeditiva, a base de dues tapes de cartró i d'un llom encolat.

Per tenir una idea del volum de producció que representa aquest nou gènere, en els anys d'esplendor i a mans dels editors que s'hi dediquen amb més

intensitat, valgui aquesta dada: el 1869 l'editor barceloní Joan Pons despatxa 44 obres, que fan un total de 3.000 entregues i de 24.000 pàgines. Durant les dues dècades d'or del gènere (1840-1860), les entregues novel·lesques estan dominades per les traduccions del francès, que, a falta d'una legislació protectora de drets d'autor i d'edició, no tan sols apareixen duplicades en diferents editorials, sinó que

La Viuda Mayol publica per entregues aquesta edició el 1846, un any després de la primera en llengua original

de vegades també es publiquen simultàniament a l'edició en francès. La traducció de *Los tres mosqueteros*, per exemple, la publica el llibreter i editor barceloní Joan Oliveres Montmany el 1844, el mateix any de l'edició en la llengua original i uns mesos abans que editorials de Madrid, Màlaga i Cadis. I encara un altre cas il·lustratiu del fenomen: el mateix 1844 en què es publica per primera vegada *Le juif errant*, d'Eugène Sue, en surten cinc traduccions a l'espanyol: tres a Madrid, una a Barcelona i una altra a Cadis. Dos prospectes editorials de la viuda Mayol forneixen sobre aquesta qüestió informacions precioses. En el primer, datable cap a 1849, es presenta una novel·la històrica per entregues traduïda del francès, *Esaú el leproso. Historia del reinado de D. Pedro el Cruel*, la publicació de la qual obeeix al fet que una novel·la de Dumas, aleshores distribuïda per l'editorial, a França apareix (també per entregues, és clar) amb una lentitud exasperant:

La lentitud con que ve la luz y el no estar aún terminada en la vecina Francia la publicación de El vizconde de Bragelona, le ofrecía un claro [a l'editor] para presentar, simultáneamente con ella, otra obra que pudiera alcanzar tanta o mayor voga que la novela de Dumas [...].

El contingut del segon prospecte es refereix a l'edició de la traducció d'*El conde de Montecristo* (primera edició en francès: 1844-1845) i resulta tan explícit com el primer:

Como no tratamos de engañar al público con vanas promesas, nos abstenemos de fijar las entregas de que constará toda la obra porque el autor no ha concluido aún su publicación; sin embargo, tenemos una probabilidad muy fundada para asegurar que la obra no pasará de 20 entregas.

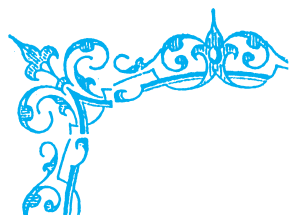

El compromís, l'editor el rematava prometent que culminaria la publicació de la novel·la:

Todas las semanas se repartirá una o dos entregas sin que haya retardo alguno hasta su total conclusión, y sale garante de nuestra promesa el tener ya casi concluida la traducción.

D'aquí ve que, sovint, els editors fessin tractes amb els escriptors no pas com a creadors, sinó com a traductors. Tant en l'una funció com en l'altra, en general, i salvant algunes excepcions més que

Des dels seus inicis, Innocenci López s'apunta a la moda de les novel·les per entregues, aquesta en coedició

meritòries, dins l'engranatge de l'entrega l'autor hi comptava poc. Solia tractar-se de forçats de la ploma, que rebien els encàrrecs de vegades amb argument i tot, que treballaven a contrarellotge i que, en fi, eren retribuïts amb un tant alçat per cada mig plec enllestit. Una minoria, en canvi, va obtenir un notori ressò: el sevillà Manuel Fernández y González, els valencians Venceslau Ayguals de Izco i Enric Pérez Escrich o els catalans Antoni Altadill i Manuel Angelon. Sens dubte, l'èxit de les entregues va permetre, entre altres efectes, eixamplar la base de públic lector. Els amplíssims tiratges (de 10 a 12.000 exemplars de mitjana) garantien audiències massives. I, cal dir-ho també, negocis rodons. Si partim d'un tiratge de 10.000 exemplars i el multipliquem per 50 entregues (nombre habitual) i pel ral a què es venia cadascuna, la facturació bruta puja a mig milió de rals, quantitat que permetia sobradament cobrir els costos de la impremta i dels repartidors i remunerar l'autor. Comptant totes les edicions, dels títols de més èxit se'n van fer tiratges que arriben als 250.000 exemplars. En conjunt, i a desgrat de les expectatives, la publicació per entregues al lector li resultava més cara que l'edició en volum, fet que sovint es denunciava. Afegiré, com a colofó, que les entregues, de gran èxit entre 1840 i 1860, decauen des d'aleshores i, a grans trets, a partir de 1870 són substituïdes per les publicacions periòdiques il·lustrades (aviat amb fotografies) i pel llibre solt, dos productes que les grans innovacions de les arts gràfiques havien abaratit i millorat de presentació de forma molt considerable.

Pàgina següent:
Fernández y
González és,
potser, el
novel·lista de
fulletó per
entregues de
més fama i èxit

EN PUBLICACION

LA LUNA DE MIEL Y LA LUNA DE HIEL

POR
MANUEL FERNÁNDEZ Y GONZÁLEZ

Nous sistemes de comercialització del llibre (i 3): els fulletons dels diaris

A primers de segle, les publicacions periòdiques franceses comencen a batejar amb el nom de fulletó una secció fixa, que tan aviat inclou informacions culturals com obres de creació seriadess. I si el pioner en tal designació és el *Journal des Débats*, correspon a *Le Siècle* la inserció, el 1836, de la primera novel·la afuletonada (curiosament, una traducció del *Lazarillo de Tormes*). Des d'un bon principi, la secció, que podia reproduir obres ja publicades en volum, fa guanyar lectors a diaris i revistes, de manera que s'estén amb rapidesa. Sembla que el primer diari d'Espanya que incorpora un fulletó és, l'octubre de 1840, el rotatiu barceloní *El Nacional*. Es tractava, com en la gran majoria de casos, de novel·les, que es reproduïen per capítols en la part inferior d'un full, dins l'espai d'un terç de pàgina i per les dues cares, de forma que el lector podia retallar el text de cada dia i, un cop acabada l'obra, enquadernar tota la col·lecció. Aquesta pràctica s'estén considerablement i s'allarga molts anys, fins al punt que perdurava encara al diari *La Vanguardia* ben entrat el segle XX.

Una altra forma de fulletó difosa pels diaris és l'ofert en plecsc consecutius durant un període de temps, conjuntament amb cada exemplar però de forma separada. Els lectors, així, col·leccionaven diàriament les diferents entregues d'una obra, que sovint el mateix diari es brindava a relligar. En aquest sentit, i al compàs de la progressiva implantació de la tribuna que l'albergava, va propagar-se en gran manera el

fulletó del *Diario de Barcelona*, que entre 1842 i 1872 va publicar-ne tres sèries. La primera, de 1842 a 1846, consta de 8 volums, mentre que la segona, de 1853 a 1862, i la tercera, de 1862 a 1872, de 13 volums cadascuna (tots amb el format de quart). En conjunt, el Brusi va fer un gran esforç, a través del fulletó, per fer conèixer als seus lectors la narrativa estrangera del moment, de forma que hi predominen les traduccions. Així, el 1863 publica, entre altres autors, Dickens, Poe i Gogol; el 1864, Erckmann-Chatrian, Puixkin i Verne; o el 1868, W. Scott i J. F. Cooper. Amb idèntic procediment i semblant intenció, el *Diari Català* (1879-1881) de Valentí Almirall edita en fulletó obres de Poe, Bret Harte, Darwin i Homer (la *Illiada*).

Dos contractes d'edició amb Balmes de protagonista

Els dos contractes d'edició que transcriurem i comentarem a continuació deuen ser els primers coneguts de la Catalunya vuitcentista. Els ha exhumat Jesús Longares i es conserven entre els protocols de l'arxiu del notari barceloní Joaquim Roca i Cornet, que a la condició de tal afegia la d'escriptor i periodista, activitats per les quals ha passat a la posteritat. Era també amic, col·laborador i coreligionari –en tots els sentits– de Jaume Balmes, que hi devia recórrer perquè els contractes d'edició que subscrivia reunissin tots els ets i uts legals. Tots dos es firmen, amb un any i mig de distància, amb l'editor Josep Tauló, però presenten acusadíssimes diferències. Així, el primer, datat el 28 de juny de 1840, pacta les condicions d'edició de mil exemplars de les *Consideraciones*

políticas sobre la situación de España i és un contracte lleoní en el qual totes les clàusules afavoreixen l'editor, que, com veurem tot seguit, fa un negoci segur, desproveït de riscos. Vegem-ne el text:

Sépase como los infraescritos Dr. D. Jaime Balmes, presbítero natural de la ciudad de Vic, y D. José Tauló, impresor residente en la presente ciudad, hemos convenido en el contrato que queda expresado en los artículos siguientes:

- 1º Se imprimirá y publicará la obrita Consideraciones políticas sobre la situación de España, propia del autor que lo es el nombrado Dr. D. Jaime Balmes, presbítero, y se tirarán mil ejemplares.*
- 2º Todo el gasto de la impresión y también de la encuadernación en rústica correrá a cargo del impresor D. José Tauló, quien se reintegrará de este gasto con el producto de los primeros ejemplares que se vendan.*
- 3º Cubiertos los gastos, los beneficios que resulten se repartirán en partes iguales entre los dos contratantes.*
- 4º El impresor, D. José Tauló, queda obligado a cuidar del despacho de la obra poniendo las remesas en los puntos que juzgare conveniente.*
- 5º El autor, Dr. D. Jaime Balmes, tendrá derecho de pedir siempre que quiera al impresor, D. José Tauló, cuenta de la existencia de la obra.*
- 6º Si durante el espacio de cuatro años quisiere el autor, Dr. D. Jaime Balmes, hacer segunda edición de la obra citada, deberá avisar al impresor, D. José Tauló, por si quisiere encargarse de la segunda edición bajo las mismas condiciones de la primera; pero hecha la segunda edición, o pasados los dichos cuatro años, queda el referido D. Jaime Balmes enteramente libre de disponer de su obra citada como mejor le acomodare.*

Lo cual prometemos [...] a veinte y ocho de junio de mil ochocientos cuarenta.

Per més que el contracte fos abusiu, Balmes no devia pas quedar descontent del tracte amb l'editor. Altrament no s'explica que, tan sols divuit mesos després, el desembre de 1841, amb el mateix Tauló en firmés un altre, de contracte, aquest cop per publicar mil cinc-cents exemplars d'una cèlebre obra polèmica: *El protestantismo comparado con el catolicismo*, que acaba sortint en quatre volums entre 1842 i 1844. Ara: pels factors que fossin, entre els quals ben segur que pesava qui-sap-lo la creixent notorietat de Balmes, les condicions d'aquest nou contracte capgiren les anteriors. Per començar, es detalla el percentatge de drets d'autor, que oscil·la no pas menys que entre el 40 i el 50% del preu de venda al públic i que es percep encara que els exemplars facturats no es cobrin; en segon lloc, s'estipula que, a fi de controlar les vendes, cada exemplar dugui la firma autògrafa de Balmes; en tercer lloc, correspon també a l'autor la tria del paper i dels tipus de lletra. En fi: no tan sols s'estatueix que totes les despeses recauran en l'editor,

Retrat de
Jaume Balmes
per Federico
Madrazo (1846)

sinó que a Tauló fins i tot se li acaba escamotejant el tractament de *don* que li dispensava el primer contracte. Comprovem totes les particularitats d'aquest segon document:

Sébase por esta pública escritura de convenio como el Dr. D. Jaime Balmes, Pbro., y D. José Tauló, impresor, ambos en esta ciudad domiciliados, constituidos ante mí, el infra[scrito]. not[ario]. y testigos que se nombran, dijeron que para la impresión de la obra El protestantismo comparado con el catolicismo, en sus relaciones con la civilización europea, han acordado y convenido en los pactos siguientes:

1º El impresor José Tauló imprimirá mil quinientos ejemplares de la referida obra, de que es autor el citado D. Jaime Balmes, el cual se retiene la propiedad. Los tomos constarán de cuatrocientas páginas cada uno en octavo prolongado, habiendo de ser así el tamaño y calidad del papel como el carácter de la letra, todo del gusto y aprobación del citado autor, y variándose el carácter según él lo disponga para las notas que en cualquier forma intente insertar en cada tomo. Todo el coste, empero, de dicha impresión y de la encuadernación en rústica corre a cargo del impresor Tauló.

2º El impresor José Tauló no podrá vender la obra a más de 12 rs. vn. [rals de velló] cada tomo sin expreso consentimiento del autor, pudiendo éste ofrecerlos a 10 rs. [rals] el tomo a todos sus suscriptores de La Civilización, revista de Barcelona, como y también a cualquiera que pretenda comprar por mayor, tomando 50 ejemplares.

3º Por cada tomo que se venda, sea el precio que fuere, tanto en esta capital como fuera de ella, entregará José Tauló a D. Jaime Balmes 5 rs. vn. [rals de velló] entendiéndose sin ninguna clase de descuentos, ni de portes, ni de gastos de publicidad, ni otro motivo ni título alguno; pues que todos los gastos, sean de la clase que fuesen y de cualquiera causa u ocasión que dimanen,

correrán a cargo del impresor Tauló. Y además, si desde puntos de fuera de esta ciudad se hiciera un pedido de la obra, el autor cobrará el importe a razón de 5 rs. [rals] por tomo en el momento que se haga la remesa, quedando a cargo de Tauló el cuidado y los riesgos de las cobranzas.

4º El número de tomos de que haya de constar la obra queda a libre voluntad del autor.

5º Todos los ejemplares llevarán la rúbrica del autor, y este tendrá derecho de pedir al impresor cuenta de las ventas y de las existencias siempre que guste.

6º El impresor Tauló queda obligado a cuidar de la publicidad de la obra y de su expedición por todos los medios que en tales casos se acostumbra, corriendo de su cuenta todos los gastos que esto ocasionare.

Y lo señores otorgantes aprueban y ratifican este convenio y cada uno de sus pactos, y prometen cumplirlo puntualmente bajo obligación de sus bienes respectivos, muebles y sitios prest. [presentes] y futuros. Y así lo otorgan en Barna a dieciocho de diciembre de mil ochocientos cuarenta y uno.

Marca
d'impresor de
Josep Tauló

Novetats en la producció del llibre

De bon començament, cal referir-se a les foneries de tipus. Una de les més actives i fortes del segle arrenca de la que els carmelites descalços explotaven al convent barceloní de Sant Josep des de 1746 (i que ja he mencionat en el volum anterior d'aquesta obra). A partir de 1820 trobem sovint aquesta foneria sota el nom d'un dels seus directors, el frare llec Joaquim Esplugas; pels volts de 1860 passa a mans de l'impressor i editor Narcís Ramírez, els successors del qual, finalment, la traspassen, cap a 1885, a una fàbrica de tipus de Frankfurt (la Bauersche Giesserei), que converteix la tot just adquirida a Barcelona en sucursal i la bateja amb el nom del seu director, Jacobo de Neufville. La segona foneria catalana industrial pertany a Antoni López Vidal, els orígens professionals del qual remunten també a la foneria dels carmelites. Amb el suport financer d'Antoni Brusi, el 1845 López Vidal compra a Alemanya la primera màquina de fondre tipus que va funcionar a Barcelona, a la qual se n'hi van afegir aviat tres més. Quan López mor, el 1885, el negoci, en plena expansió, passa a explotar-lo Daniel Domènech sota el nom de Sucesor de Antonio López. Dins aquest àmbit, la mecanització hi arriba tard i per mitjà de les màquines tipogràfiques de composició i de fosa, especialment de la marca berlina Typograph, sis de les quals són adquirides per la casa Maucci el 1902. No es pot enllestir aquest succint panorama de la nostra tipografia vuitcentista sense al·ludir a tres iniciatives individuals, totes tres del darrer terç de segle. Correspon la primera a

Pàgina següent:
Mostra del tipus
gòtic Tortis de
Marià Aguiló

Còsells y bós anisos

dirigits a vna noble senyora valenciana

nouament casada. Per Andreu Marti

Pineda, Notari.

Vir de seny vos ha dotada
lo gran Deu, senyora mia,
usau dell com a casada
virtuosa e molt honrada,
com de vos molt se còfia.

Guardau no parle la gent,
y anau molt sobre l'aui:
y ab lo bon enteniment
regiu vos discretament
que nous prenguen en comis.

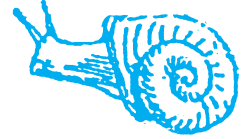

Marià Aguiló, que dissenya un tipus gòtic Tortis destinat en exclusiva a l'edició del seu *Cançoner de les obretes en nostra llengua materna més divulgades durant los segles XIV, XV e XVI* (publicat per plecs entre 1873 i 1900). Figura en segon lloc Ceferí Gorchs, que arran de l'Exposició Universal de 1888 fon el caràcter anomenat bastarda espanyola, amb el qual publica, aquell mateix any, la *Colección de trozos selectos en los idiomas y dialectos usados en la Península Ibérica*. Afegiré que la foneria de Gorchs acaba en mans, el 1891, de l'empresa alemanya Steinhausen. Finalment, protagonitza la tercera iniciativa un professional d'excepció, Eudald Canibell (cognom ortografiat de vegades Canivell), la tasca del qual s'allarga al segle XX i a qui es deu també un altre tipus gòtic Tortis (1881) i un gòtic incunable (1903), que, a banda d'edicions de bibliòfil (com el tipus d'Aguiló), van ser molt reproduïts en petits impresos (targetes, participacions de casament, programes de concerts, etc.) i divulgats sobretot per la impremta La Académica, dels germans Serra i Joan Russell, amb la qual Canibell col·labora estretament.

Pel que fa als gravats, fins a 1880 es continua utilitzant la xilografia, rehabilitada amb gran força des de 1865 per il·lustradors com Eusebi Planas i Tomàs Padró i per editorials com Espasa. Simultàniament es desenvolupava amb molta empenta la litografia, que, inventada a Baviera per Aloysius Senefelder entre 1797 i 1799, introdueix a Catalunya el 1820 el taller dels Brusi, assessorats per Engelmann, principal deixeble de l'inventor. (El primer taller litogràfic d'Espanya, el de José María Cardano, s'havia obert a Madrid un any abans, el 1819.) La cromolitografia, o litografia amb

Pàgina següent:
Punxons i
matrius del
gòtic incunable
d'Eudald Canibell

colors, desplaça del tot la xilografia i s'imposa entre 1870 i 1885. Mentre tots dos procediments alternen en els gravats de les novel·les per entregues, la litografia –que comptava amb tallers tan reputats com el de Dionís Verdaguer, el de Magí Pujades o el del cors Carles Labiella (precursor a Barcelona i a Espanya, per cert, del gravat sobre zinc el 1864)– acapara les edicions de grans obres il·lustrades (com ara bíblies, històries naturals, geografies i clàssics literaris) d'editorials com Montaner y Simón, Espasa i Miguel Seguí. Finalment, i amb la calcografia definitivament

relegada a les impressions bibliofíliques, a partir de 1870 sorgeix i es propaga el gravat procedent de la fotografia, que amb el temps desbancarà tots els altres. El paper de precursor cal assignar-lo a un militar, Francesc López i Fabra, que el 1871 introduïa a Espanya el fotograt, mitjançant el qual reproduceix, entre 1871 i 1873, les 1.245 pàgines d'un facsímil de la primera edició del *Quixot*. El pas decisiu en la implantació del gravat fotogràfic el dóna, però, la Sociedad Heliogràfica Española (1876-1879), companyia fundada per un fotògraf, Heribert Mariezcurrena i Corrons, i tres socis més: Joan Serra i Pausas (dibuixant), Miquel Joarizti i Lasarte (enginyer) i Josep Thomas i Bigas (estudiant d'arquitectura). (Heliografia era aleshores el nom que rebia la fototípia.) Li devem obres com l'*Àlbum de l'Exposició Universal de Filadèlfia* (un encàrrec de López Fabra), l'*Àlbum pintoresc monumental de Catalunya*, iniciativa de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, o, encara, un altre *Àlbum*, amb obres d'artistes catalans, que publica la revista *La Renaixensa*. Un cop dissolta la societat, Mariezcurrena i Joarizti continuen pel seu compte, mentre que Josep Thomas funda el 1880 el prestigiós taller gràfic Thomas. Amb el temps, aquest darrer taller esdevé el més innovador –juntament amb el de L'Avenç– del Modernisme, introductor de la tècnica del fotograt d'imatge tramada –anomenada autotípia– i destacat representant de l'estètica del moviment a través de la impressió de múltiples revistes (com ara *La Il·lustració Catalana* o *Pèl&Ploma*) i de llibres il·lustrats del període. Recapitulant aquest conjunt d'innovacions tècniques, el 1900 Eudald Canibell s'expressava així:

Pàgina següent:
Gravat cromolitogràfic
d'Eusebi Planas

[...] Barcelona vingué a ser l'únic centre que assortia tot el mercat d'Espanya en fototípia, fotogravat i zincografia, fins que –com a Magúncia amb els deixebles d'en Gutenberg– arribà –i no per força de violència– l'hora de l'emigració, després de la qual, directa o indirectament, havem portat els nous procediments pel restant d'Espanya, per Portugal i per Amèrica.

Partidari irreductible com era de les tècniques de reproducció de gravats derivades del fotogravat, Apel·les Mestres rememorava en un article de 1911 les dificultats que havia tingut en aquells moments per fer entendre a editors i col·legues que amb el nou sistema es guanyava en fidelitat i s'estalviava temps i diners. Heus aquí un fragment d'aquest article, que manllo de Pilar Vélez:

Aixís com la diligència va matar la galera i el tren va matar la diligència; així com tota nova invenció que representa, si no sempre perfecció, almenys economia de temps i diner –factores importantíssims en la nostra època– [...], aixís mateix els moderns procediments de fotogravat –ràpids i econòmics– han mort fatalment aquell procediment llarg i costós [*vol dir la xilografia en fusta*]. [...] Lo que deguí lluitar per fer acceptar als editors el fotogravat ningú pot imaginar-s'ho. Enamorats de la dolçor del llapis d'en Planas, el dibuix a la ploma els esborronava; no vegeu més que reixes, com deien. En canvi, jo, que havia posat sempre molt malament el llapis –sobretot damunt de la pedra–, havia sentit des de criatura tan gran predilecció per la ploma que puc dir sense exagerar que pocs llapis he gastat en una vida. Tant era aixís que en Tomàs Padró m'ho havia reprotxat no poques vegades amb aquestes paraules: «Sí, és molt artístic, però no és un procediment; no pot reproduir-se».

Per això, quan en Mariezcurrena, en Joarizti i en Thomas, fundadors de la Societat Heliogràfica, van fer els primers fotogravats, me vaig veure el cel obert.

Per part seva, l'enquadrernació sofreix també un procés d'accentuada transformació. Els professionals que la protagonitzen, ja en la segona meitat del segle, alternen de fet l'enquadrernació de pretensions artístiques amb la industrial. Una de les personalitats més conspícues en aquest terreny és la de Pere Domènech, aprenent de jove a la casa Mayol, d'on s'emancipa el 1840 per obrir un taller al carrer barceloní de Gignàs que, vint anys després, trasllada a uns amplis locals pròxims a la Rambla. En aquest segon emplaçament, proveït de l'utilatge més modern, Domènech hi forma una colla de deixebles, fins al punt que hi fa funcionar una autèntica escola professional. Mort el 1875, l'empresa la continua el seu fill Eduard. A can Domènech hi havia après justament l'ofici una altra gran figura de l'art de l'enquadrernació, Hermenegild Miralles, que obre una dependència especial en els seus tallers gràfics per poder preservar el relligat artístic. També s'hi dediquen, ni que fos esporàdicament, l'erudit i bibliòfil Ramon Miquel i Planas (propietari de la casa Miquel Rius, fundada pel seu pare) o, ja de manera plena, altres impressors, com els Estivill, la raó social Henrich y Cía. o Àngel Aguiló (fill de Marià Aguiló i titular del taller on es forma, ja al segle XX, Emili Brugalla).

En relació al paper, les grans innovacions tenen a veure amb la mecanització del procés de fabricació, amb els nous processos d'obtenció de cel·lulosa i amb l'aparició de bobines de paper continu (el sistema tradicional de fulls solts queda reservat des d'aleshores per a les edicions de bibliòfil). Atesos tots aquests canvis, la indústria paperera catalana va haver de reconvertir-se. Així, a partir de 1850 van començar

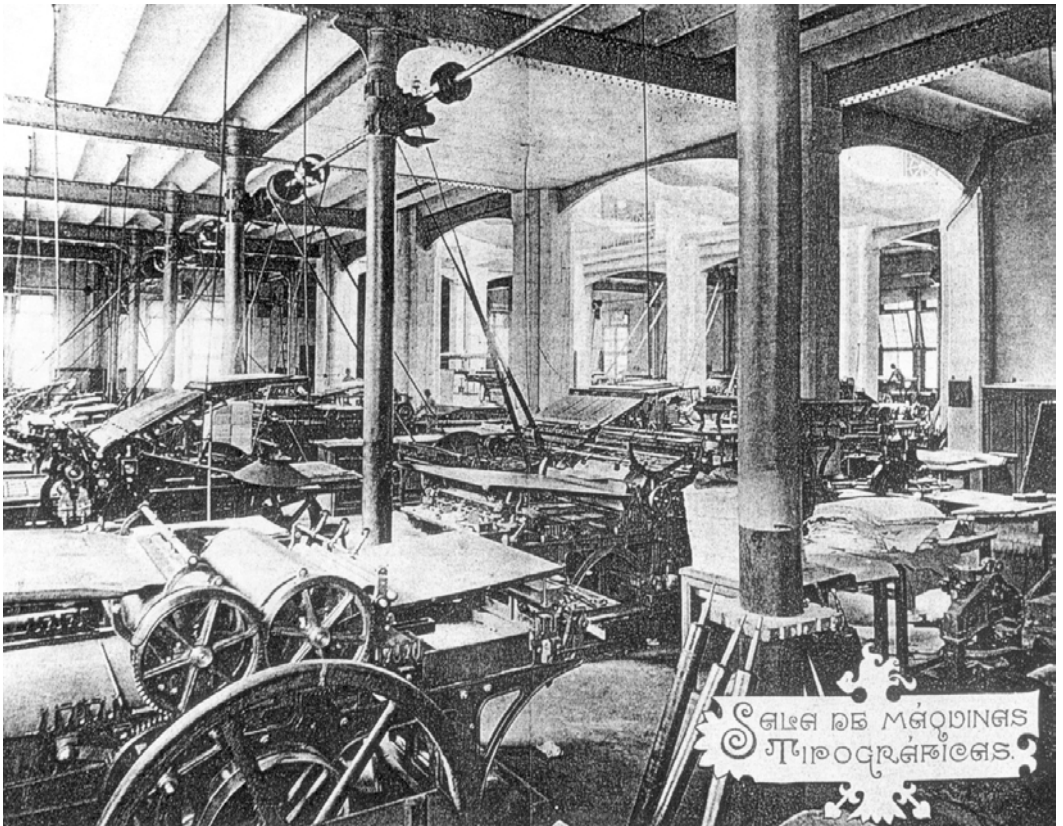

a desaparèixer molts molins paperers petits, substituïts per modernes fàbriques, que assortien tota la península Ibèrica i part de l'Amèrica hispanòfona. A finals de segle, tres conques fluvials acaparen la producció paperera catalana. La primera, la dels rius Fluvià i Terri, comptava amb l'empresa del ram aleshores més forta, la dels Sucesores de Torras Hermanos; en la segona, la del Francolí i Brugent, les principals fàbriques eren la Miquel i la Gomà; i la tercera, la de l'Anoia, concentrava, en conjunt, el gruix de la producció i la integraven noms de trajectòria tan dilatada com els Guarro (a Gelida) o els Romaní (a Capellades).

Per contrast, l'altre material bàsic de la impressió, la tinta, ens ve bàsicament de fora. Els grans proveïdors europeus, francesos i alemanys, obren sucursals per tot el continent, com ara la fàbrica de tintes Lorilleux, instal·lada a Badalona el 1890. En aquest ram, les novetats afecten no tan sols l'abandonament dels procediments artesanals d'elaboració (fins aleshores en mans dels impressors mateixos), sinó també els d'entintat, en els quals se substitueix el tradicional coixinet de pell amb mànec (l'anomenada bala) per un corró de gelatina. La fabricació de tintes, en suma, s'erigeix en una indústria autònoma de la impremta.

En darrer lloc, la industrialització de les arts gràfiques també repercuteix de ple en les màquines d'imprimir, que els nostres impressors importen de França i Alemanya. A Catalunya i a Espanya, la primera impremta que canvia la secular premsa de fusta per una altra de ferro colat (marca Stanhope) és la de Joaquim Verdaguer, el 1828, trenta anys

després d'haver estat posada en circulació. El pas següent, la premsa cilíndrica (difosa per Friedrich König el 1814), arriba a Catalunya entre 1855 i 1860. Per contra, la primera màquina de composició mecànica o linotip (*Bar Indenting-Machine*), ideada per Mergenthaler el 1884, no s'introdueix entre nosaltres fins a 1908 (per a l'Anuari Riera).

O

L'edició en català

La recuperació d'espai públic per part de l'edició en la llengua del país va ser al llarg de la centúria una conquesta lenta, erigida de dificultats. En el fons, es tractava de penetrar en el mercat i de guanyar lectors a l'edició en espanyol, hegemònica des de feia segles. I si aquest procés, passats més de cent anys, dista d'haver culminat, no es fa estrany que encara al darrer terç del vuit-cents les circumstàncies fossin tan primparades com les que descriu un novel·lista d'èxit, Narcís Oller, a les seves memòries referint-se a la dècada de 1870:

Si pot dir-se que a la dècada dels 70, tant el teatre com les revistes i setmanaris polítics i humorístics catalans comptaven ja amb bastant públic, el llibre no havia encara assolit interessar més que el petit nucli d'amants del renaixement català despertat pels Jocs Florals i que figurava a la modesta llista del seu cos d'adjunts. Publicar un llibre en català, sense comptar amb l'ajut d'alguna corporació oficial o el favor d'un pròcer entusiasta, era donar-se un luxe que sols estava a l'abast de molt pocs. Era, doncs, inútil trucar a la porta de cap editor professional; tot autor, i majorment aquell encara anònim, es veia obligat a editar per compte propi les seves obres i arriscar-se als atzars d'una venda molt problemàtica i que feien de difícil cobrança les dificultats de dur-se un mateix l'administració i proporcionar-se, a fora, corresponsals solvents i complidors.

Pàgina següent:
Un dels quaderns
setmanals d'una
novel·la publicada
per l'impressor
Francesc Aragones

L'experiència pròpia serveix a Oller per continuar pintant, en el mateix llibre, la realitat de l'edició literària en català. Som ara el 1890. El novel·lista, consagrat fins i tot internacionalment, acaba de publicar el primer volum de *La febre d'or*, acollit positivament per la crítica.

Tot seguit, Oller rep ofertes de dues editorials catalanes, potser les econòmicament més fortes d'aleshores, Henrich y Cía. i Montaner y Simón. Tant l'una com l'altra, però, el que pretenien era contractar els drets de la traducció castellana de la novel·la. En llengua pròpia, l'edició estava en mans de professionals amb recursos modestos, de professionals que n'hi invertien pocs o de croats de la causa, i no entrava en els càlculs de les empreses de perfil industrial que, com les esmentades, es movien prioritàriament pels beneficis que esperaven obtenir de les inversions de capital.

Qui eren, doncs, els principals editors en català? Eren gent com el barceloní Joaquim Vinardell, que, com explica Joaquim Molas, el 1875 treu a la llum una col·lecció de novel·la popular (la Biblioteca Catalana Il·lustrada) a base d'originals deguts a la ploma de Josep Feliu i Codina. La iniciativa, que s'havia proposat publicar un títol de 300 pàgines cada mes, mor en flor tot just aparegut el tercer. Gent com l'impressor Francesc Aragonès, que entre 1882 i 1883 publica uns quaderns narratius setmanals, la *Història dels amors d'en Nofre i la Marieta*. Gent com el promotor de la Biblioteca Popular Catalana, "col·lecció dels millors autors catalans", que en la dècada de 1890 pretén posar en circulació obres "tan antigues com modernes i en tots los gèneros de la literatura lírica i dramàtica, tenint-hi lloc especial la història, la ciència i les arts". Gent també, en fi, de més volada, com ara Innocenci López (la Llibreria Espanyola), el binomi Àngel Guimerà/Pere Aldavert (La Renaixensa), l'altre binomi Jaume Massó i Torrents i Joaquim Casas-Carbó (L'Avenç) o, encara, Marià Aguiló (col·leccions de bibliofília erudita). A la majoria

d'aquests personatges i iniciatives m'hi refereixo per separat més endavant. Els altres, vull dir els editors de més capitals i projecció, o bé es dediquen a publicar en català de forma esporàdica o bé, simplement, se'n desenten. Entre els primers, i en paraules de Joaquim Molas,

val la pena de remarcar que els germans Espasa, i Manuel Salvat, almenys com a impressors, publicaren escadusserament alguns textos del país: el diccionari de Labèrnia, les poesies de Frederic Soler o les primeres obres d'Apel·les Mestres. Un editor i llibreter en llengua castellana, Salvador Manero, va publicar les primeres obres catalanes amb un mínim d'intenció comercial: *Los trovadors nous* (1858) i *Los trovadors moderns* (1859) i els volums anuals dels Jocs Florals.

La correspondència de l'editor Pere Aldavert exhumada per Carola Duran permet arrodonir el coneixement de la situació. Per començar, segons Aldavert, el compte de resultats d'una *opera prima* en català resultava sempre negatiu. Aquesta realitat obligava l'editor a sol·licitar als escriptors primerencs una contribució econòmica per editar-los les obres, tal com ho justifica en una carta a Josep Pin i Soler:

Cregui que si no fos los grans sacrificis que portem fets editant llibres catalans, res li demanaria. Però ens és forçós no perdre més diners després de lo molt perdut en *La Renaixensa* i en algunes obres.

Pàgina següent:
Un dels quaderns
setmanals d'una
novel·la publicada
per l'impressor
Francesc Aragonès

La quantitat que sol·licitava a Pin, 250 pessetes, sembla que cobria la meitat de les despeses de publicació i Aldavert es comprometia a retornar-la així que l'obra generés beneficis. No cal afegir, en

Tomo II

EN NOFRE Y LA MARIETA

Volada 37

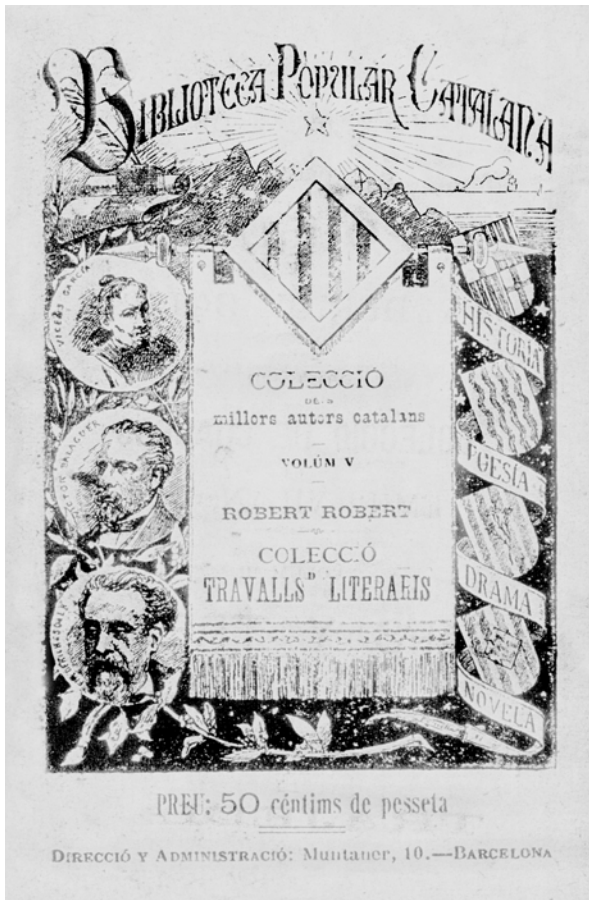

segon lloc, que l'editor es veia abocat a emprendre tràmits tan penosos com aquest a causa dels escarransits tiratges, que oscil·laven entre 400 i 600 exemplars. Uns tiratges que, com és natural, responien a les xifres contrastades de vendes. Així, els 400 exemplars de què constava la primera edició de la primera obra de Narcís Oller, *Croquis del natural* (1879), encara no s'havien exhaurit vuit anys després; d'una novel·la posterior, *Vilaniu* (1885), apareguda quan Oller ja era un escriptor conegut, en un any i mig se n'havien despatxat 530 exemplars. La comercialització, en tercer lloc, Aldavert la tenia organitzada sobretot a través de les llibreries, que treballaven amb un marge entre el 25 i el 30%, però això no exclouïa la venda a particulars a la seu mateixa de l'editorial. Més encara: l'editor arriba a parlar que de vegades deixava llibres en préstec amb l'esperança que els destinataris s'hi engresquessin i els hi comprassin, de manera que els venia, en expressió immortal seva, "com los melons, a tatx". El depriment panorama es completa, en quart i darrer lloc, amb les queixes d'Aldavert pel migrat o nul espai que la ressenya de llibres, i més encara els de més pes específic, ocupava en la premsa diària, molt més atenta, posem per cas, a les cròniques taurines. Les seves observacions sobre aquest particular presenten un dring ben actual, fins i tot més que algunes de les precedents:

Allà on cada diari l'endemà dels toros hi dedica una o unes planes, per los llibres ni una mala ratlla. Això matarà la publicació de llibres sèrios. Los autors frívols i dolents acostumen a tenir entremaliadures i per tots

los diaris se procuren cops de bombo. Les persones sèries no recorren a allò i sos llibres passen sense merèixer la consideració dels diaris. I la gent aquí està tan entregada a ells que si no llegeixen que una obra és bona en lo seu diari, que acostuma a ser lo seu ideal, no tenga por que vagin a cal llibreter.

B

Una altra modesta contribució a l'edició en la llengua del país

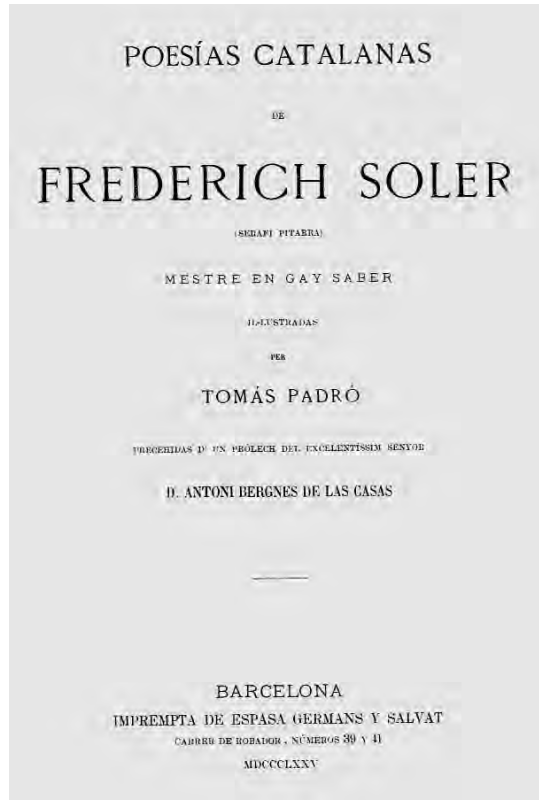
S

I si aquesta circumstància afectava l'edició en general, la que circulava en la llengua del país, segons continuava confessant Aldavert a Pin i Soler, rebia encara un tracte més indiferent. Constatant aquest fet, la denúncia es concretava en tres diaris:

La venta de llibres se fa amb propaganda, i ajuden tan poc los diaris de per aquí! No és estrany lo que ens passa. Lo *Brusi*, lo diari de la gent rica, i de gran número de subscriptors, no n'ha dit res, ni del tomo de V. ni de gairebé cap tomo català; *El Diluvio*, de gran circulació entre botiguers, ben poca cosa, i *La Publicitat* molt poc també, i això ens fa mal perquè actualment aquest diari té molta circulació.

Una anàlisi estadística quantitativa realitzada per Elisa Martí-López permet fer-se una idea del grau de difusió de la novel·la en català entre 1840 (en realitat 1862, any d'edició de *L'orfeneta de Menargues*) i 1900. La majoria dels vint-i-set novel·listes censats publica entre un i dos títols, i només de vuit se'n comptabilitzen entre quatre i set. Els més prolífics són Francesc de Paula Capella i Martí Genís i Aguilar, seguits per Lluís B. Nadal, Narcís Oller, Joan Pons i Massaveu i Joaquim Riera i Bertran. La mitjana d'edicions, molt modesta, es mou a l'entorn de l'1,3%, i no hi ha cap autor amb èxits de venda destacats. Finalment, i en relació al gènere, el 77,5% correspon a novel·la romàntica, realista i de costums, mentre que el percentatge restant se l'endú la novel·la històrica.

En conjunt, doncs, i per més que maldi per adaptar-se a les noves formes de comercialització (subscripció, entregues, fulletó de diaris, quiosc), l'edició en la llengua del país tot just arriba a treure el

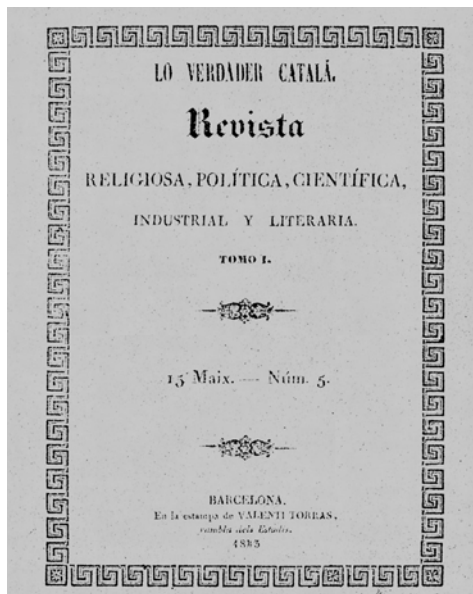
cap enmig d'un mar de publicacions en castellà, àmbit on s'aboquen grans inversions de capital i que, per tant, presenta una gran varietat de textos i permet, així, la professionalització de l'escriptor. Ara bé: a partir d'aquest moment, i en contrapartida, el llibre en català accedeix a unes avantatjoses possibilitats de producció i difusió que, sens dubte, no haurien estat al seu abast sense l'enorme infraestructura, tècnica i comercial, teixida a l'entorn de l'edició en castellà.

Els grans editors
industrials només
publiquen en
català molt de
tant en tant

L'edició
romàntica

Sota la jurisdicció de la monarquia absoluta, i a desgrat de breus parèntesis de llibertat, l'edició presenta un panorama no gens falaguer. A parer d'un escriptor coetani, Bonaventura Carles Aribau, el 1828 els llibres més venuts eren els religiosos, els manuals universitaris i professionals i els de divulgació mèdica. El mateix testimoni afegia, en el mateix diagnòstic, que la ficció (i singularment la novel·la, el gènere més difós al llarg del segle) tenia aleshores, en general, mala peça al teler:

en materia de novelas, pasó la moda; sin embargo, las novelas de poco coste, siendo de un autor conocido y de un título que llame la atención, podrán tener salida como la ha tenido El último Abencerraje, lo mismo que las Causas célebres [...].

Valentí Torras,
impressor d'aquesta
revista, comença
a mostrar-se actiu
arran de la mort
de Ferran VII

En la dècada de 1830 i, sobretot, amb l'absolutisme ja liquidat, abunden els diccionaris enciclopèdics en diversos volums, molts dels quals traduïts del francès, segurament un tipus de publicació que per sortir a la llum pública requeria un clima de llibertat política.

Segons Jesús Longares, Barcelona comptava el 1833 amb 21 editorials censades, amb 49 tan sols un any després (efecte fulminant, ben segur, de l'extinció de l'absolutisme monàrquic i, doncs, de l'Antic Règim) i el 1841 havien proliferat tant que la *Guía de forasteros* d'aquell any en consigna tan sols una vintena i afegeix tot seguit: “*se hallan en esta ciudad muchos establecimientos de imprenta y librería que no se mencionan por lo difuso*”. Altres fonts rebaixen aquestes xifres tan esponeroses i es refereixen, per exemple, a 36 cases editores a Barcelona el 1840, any en què donen a conèixer un total de 150 títols. Ara: del gavadal d'impressors i editors actius entre 1833 i 1841, tan sols 24 tenen continuïtat i un volum apreciable de producció. De fet, aquests 24 publiquen el 80% del total, i d'aquest percentatge un altre 80% correspon a les 15 cases editores més antigues, existents ja abans de 1833. Encapçalen aquest rànquing mitja dotzena de noms, que alhora s'identifiquen amb els promotors de les primeres publicacions periòdiques sorgides arran de la mort de Ferran VII: Antoni Bergnes, Antoni Brusi, Manuel Saurí, Joaquim Verdaguer, Antoni i Francesc Oliva, Joan Francesc Piferrer, Joan Oliveres i Gavarró i Valentí Torras (el qual, per cert, el 1843 dona a la llum la primera capçalera periodística del vuit-cents en la nostra llengua, *Lo Verdader Català*). Entre la resta, i espigolant dins els 24 més significats, sobresurten els

N

noms de Viuda Gorchs i Tomàs Gorchs, Hereus de la Viuda Pla, Agustí Roca i Viuda d'Agustí Roca, Antoni Sierra i Martí, Josep Torner, Viuda i fill de Texero, Ignasi Estivill, Tomàs i Agustí Gaspar, Josep Tauló, Josep Rubió i Pau Riera. Pel que fa a les raons socials de menor entitat, és a dir, a les que es repartien el 20% de la producció bibliogràfica barcelonina, Longares en compta 26 entre els mateixos anys (1833 i 1841), la gran majoria circumstancials i irrelevants. Dedicades sobretot als plecs solts de combat polític, abunden en les etapes de governs liberals i tres apareixen a l'empara d'altres tants diaris d'opinió: *El Guardia Nacional* (1835-1841), *El Constitucional* (1837-1843) i *El Liberal Barcelonés* (1842-1844).

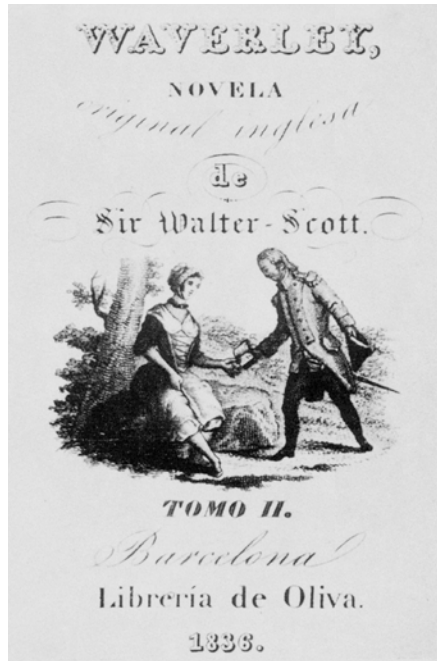
Des del punt de vista de la presentació del llibre, fins al darrer terç de segle el nivell mitjà de la majoria de publicacions tendeix visiblement a la mediocritat i a la descurança. Només alguns impressors-editors, com ara Bergnes, difonen edicions de qualitat i dignitat formal. No cal afegir que l'aparició torrencial de les novel·les per entregues no ajuda gens a millorar la situació:

Un dels rotatius barcelonins que esporàdicament impulsen l'edició de llibres

papers dolents, enquadernacions primparades i tipografies més aviat tronades. D'aquest depriment panorama general se'n salven, però, les il·lustracions, sovint posades en mans d'artistes de talla.

Aquesta mateixa proliferació de professionals catalans del llibre deu explicar que, ben aviat i al llarg del segle, una part emigrés a Madrid, on alguns d'ells protagonitzen notables trajectòries professionals. És el cas, entre altres, de Domènec Vila, de Joan Manini, de Manuel Marés, de Josep M. Repullés, de Ginesta, de Vidal, de Fortanet, de Duran, de Verges, de Manuel Rivadeneyra i de Josep Gaspar i Maristany i Josep Roig i Oliveres (associats amb el nom de Gaspar y Roig). Si a aquests noms els sumem els dels valencians Ignasi Boix i Venceslau Ayguals de Izco, haurem de concloure que en l'edició madrilenya vuitcentista una sèrie d'editors i impressors de l'àrea catalanòfona hi té un paper preponderant.

Les mancances bibliogràfiques i documentals obliguen, ben a contracor, a passar de puntetes per damunt d'un seguit de noms i d'iniciatives. Una de les que reclama un estudi és la Sociedad Editorial La Maravilla, mencionada més amunt tot passant: instal·lada al carrer d'Avinyó, treballa de 1854 a 1864, la dirigeix Miquel Rialp i hi intervenen Narcís Ramírez i Lluís Tasso, dos dels grans editors de la fi de segle. O la llibreria, impremta i editorial Pons y Cía. –propietat d'Antoni Pons, instal·lada successivament als carrers de Cotoners, Copons, Quintana, Argenteria i passeig de Sant Joan i molt activa entre 1840 i 1850–, que publica revistes –com la religiosa *El Áncora*, segona capçalera d'*El Locomotor* (dirigida per Duran i Bas)–, que s'associa a copiosos tiratges de novel·les per

1836

entregues i on sabem que es formen professionals com Eudald Puig i Jaume Subirana. Dignes de ser remarcades resulten, a costat seu, les figures d'Antoni i Francesc Oliva, qui sap si germans, que comencen a editar junts. Mentre la producció d'Antoni Oliva que he pogut localitzar, datada entre 1835 i 1838, està integrada en exclusiva per traduccions de novel·les romàntiques (la gran majoria del francès, com ara *Julia* o *La Nueva Heloisa*, de Rousseau, o mitja dotzena de títols de George Sand), la de Francesc Oliva, situable entre 1830 i 1870, presenta una acusada variació i un seguit d'obres de pes: 81 volums d'una Colección de Novelas Escogidas, les obres de Moratín fill i de

Una de les
novel·les
romàntiques
publicades per
Antoni Oliva

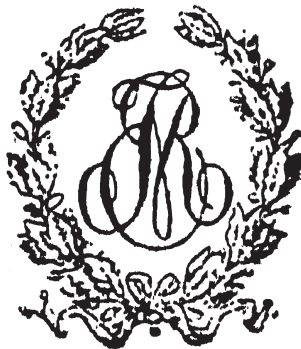

Jovellanos en diversos volums, tractats històrics (com els 10 volums de la *Historia de España*, de Mariana) i un *Diccionario histórico o biográfico universal compendiado* en 12 volums, a més d'un *Álbum pintoresco universal* (1843-1867 i 1870) en tres volums i abundants il·lustracions i de manuals de divulgació mèdica. Sobresurt igualment la figura de Joan Oliveres i Montmany, associat amb el seu germà Ignasi, casat amb una filla de l'impressor Vicenç Verdaguer i establert al carrer Ample. O la de Joan Oliveres i Gavarró, succeït pel seu fill Vicenç i tots dos aparentment sense relació de parentiu amb els dos Oliveres anteriors. O les dels últims brots de la nissaga dels Piferrer, Joan Francesc (la producció primerenca del qual he descrit en el volum anterior) i Josep, pare i fill, que almenys fins a 1858 donen a conèixer, val a dir que sense ni ombra de l'empenta anterior, un seguit de novel·les (sobretot traduïdes), flanquejades per llibres escolars i infantils i per algun títol religiós. O la de Salvador Manero, editor, entre altres coses, dels volums dels Jocs Florals i de les novel·les de Paul de Kock, 80.000 exemplars de les quals, invenguts, els compra Manuel Maucci per distribuir-los a Amèrica (així ho conta si més no Francesc Puig i Alfonso). O les figures de tants i tants d'altres, entre els quals Joaquim Bosch, Agustí Roca, Ramon M. Indar, Agustí Gaspar, Josep Ribet, Joan Roca i Sunyol, Garriga i Aguasvivas, Joan Roger i els germans Llorens (germans que divulguen quantitats industrials de l'anomenada literatura de canya i cordill, en fulls volants i plecs solts). En aquesta secció em limitaré a consignar, doncs, els noms d'aquells impressors i editors dels quals dispo de alguna cosa més que de vagues, disperses i esquifides notícies.

Josep Torner, llibreter i editor

R

Fill d'un Joan Torner gravador, llibreter i impressor que el 1797 ingressava al gremi de llibreters i impressors, Josep Torner el tenim documentat successivament, a partir de 1819, als carrers Regomir, Lledó, Escudellers i Capellans. Li devem publicacions tan notòries com la primera edició completa, en vuit volums, de la *Crónica universal del Principado de Cataluña* (1829-1832), de Jeroni Pujades, un *Diccionari català-castellà-llatí-francès-italià* (1839) i una reedició de les *Poesías jocosas y serias del célebre Dr. Vicens García, rector de Vallfogona* (1840). Pel que sembla, Torner es va decantar pel llibre il·lustrat, del qual són mostra els volums de la Col·lecció d'Obres Antigues Catalanes, dirigida per J. Rubió i Ors i J. M. Grau i il·lustrada amb gravats xilogràfics de Miquel Torner, fill seu. En conjunt, la producció de Torner presenta una acusada heterogeneïtat. Així, al costat de literatura (catalana, espanyola, anglesa, italiana i francesa), difon llibres infantils, cròniques històriques d'actualitat (com el *Grito de los africanos contra los europeos*, sus

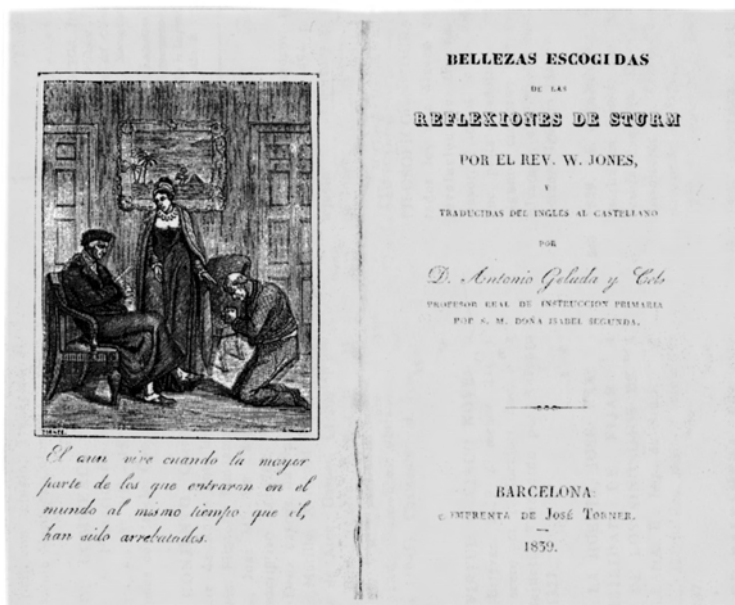

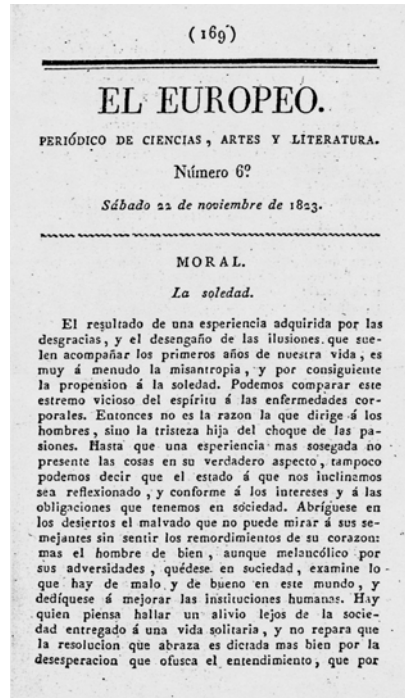
Marca
d'impressor de
Josep Torner

O.

opresores, o sea rápida ojeada sobre el comercio homicida llamado tráfico de negros, traducció, apareguda el 1825, de l'obra de Thomas Clarkson), i tractats musicals (com *El porqué de la música y método fácil que contiene la teoría y práctica del canto de órgano*, de Tomàs Ballester), militars i d'indústries i oficis. Al *Manual* de Palau i Dulcet hi figura una altra col·lecció de Torner, la Biblioteca de Conocimientos Humanos, que consta almenys de 13 títols, tots traduïts de l'anglès, i que sobretot divulga coneixements propis de ciències experimentals com la física i la biologia. Paral·lelament, edita i/o estampa almenys quatre revistes: el *Periódico Universal de Ciencias, Literatura y Artes* (1821) –promogut per

Traducció de l'anglès d'una obra de pensament religiós

Ignasi Santpons—, el *Periódico de la Sociedad de Salud Pública de Cataluña* (1821-1822), *El Europeo* (1823-1824) —títol cabdal del nostre Romanticisme— i els *Anales de nuevos descubrimientos usuales y prácticos. Memorias de economía industrial, rural y doméstica* (1828-1829) —una iniciativa de Josep Anglada. Sens dubte, però, els esforços editors més notoris de Torner es concentren en dues extenses enciclopèdies: el *Diccionario geográfico universal*, en 10 volums (1830-1831) més un atlas (*Colección de mapas geográficos antiguos y modernos*, de 1835), i el *Diccionario tecnológico o nuevo diccionario universal de artes y oficios* (1833-1835), en vuit volums traduïts del francès. Arran de la mort de l'editor, escaiguda pels volts de 1855, la viuda Torner i el fill Miquel continuen el negoci familiar durant poc temps.

En la impremta de Torner s'estampa aquesta revista, que edita, entre altres, Bonaventura Carles Aribau

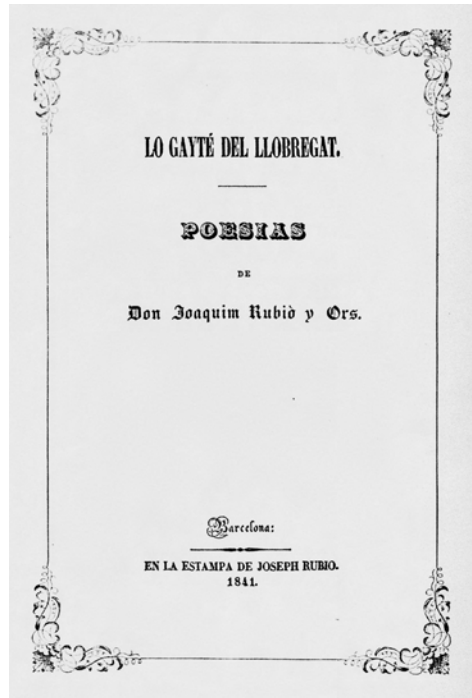

Josep Rubió, primera baula d'una dinastia insigne

El primer representant de relleu públic de la família és potser Josep Rubió (c.1770-1849), nascut a Tàrraga, pare de Joaquim Rubió i Ors i, doncs, avi d'Antoni Rubió i Lluch, besavi de Jordi Rubió i Balaguer i rebesavi dels germans Jordi i Manuel Rubió i Lois. Abans de dedicar-se a la impressió i a l'edició va començar de llibreter, de nou i de vell, al carrer barceloní de la Baixada de la Presó, on ja el documentem el 1802. Com a tal, esdevé un dels darrers cònsols del gremi o Col·legi de Llibreters i Impressors barcelonins, abans que s'extingís conjuntament amb l'Antic Règim. Fugint de l'ocupació francesa de Barcelona, entre 1810 i 1813 instal·la a Vilanova i la Geltrú una impremta i llibreria, que entre 1813 i 1814 manté obertes a Reus. A la capital del Baix Camp hi deixa memòria perdurable perquè hi estampa, al marge de romanços i algun llibre, la primera publicació periòdica de la ciutat: el *Periódico político y mercantil de la villa de Reus*.

El 1817, si abans no, ja tornava a tenir la llibreria i la impremta a Barcelona, ara al carrer de la Llibreteria. És en aquest establiment on, amb el temps, hi va tenir la seu una cèlebre i animada tertúlia, a la qual acudien personalitats com Pròsper de Bofarull, Andreu Avel·lí Pi i Arimon, Marià Aguiló i Manuel Milà i Fontanals. A la primeria dels anys 20, trobem Rubió editant i imprimint dos diaris: el *Diario de la Ciudad de Barcelona, o sea El Eco de la Ley* (1822-1823) i el *Diario mercantil y económico de Cataluña* (1825). Dins el ram bibliogràfic, publica, entre altres coses, un reguitzell d'obres del seu

fill Joaquim, entre les quals subratllaré el ressonant *Lo gaiter del Llobregat* (1841), *Roudor de Llobregat, o sia los catalans en Grècia* (1842) o *El libro de las niñas*, manual escolar del qual, segons Elias de Molins, cap a 1890 se'n portaven fetes 30 edicions legals i 7 de no autoritzades. Amb el nom de Viuda e Hijos de José Rubió, de l'establiment se n'acaba fent càrrec el fill Josep, nascut a Vilanova i la Geltrú, que el 1854 retorna l'establiment a la Baixada de la Presó. Josep Rubió i Ors, que devia publicar poc (amb prou feines li he localitzat un *Manual de elocuencia sagrada*, de 1858), plega d'imprimir el 1861 i tanca la llibreria el 1875.

Josep Rubió publica aquest llibre de versos del seu fill, un títol capdavanter del nostre Romanticisme

Josep Tauló, al carrer de la Tapineria

Josep Tauló l'hem trobat més amunt signant dos contractes d'edició amb Jaume Balmes. Se'n sap poca cosa, d'aquest llibreter i impressor, aficionat a la música i a la sigil·lografia i probablement parent d'un Francesc Tauló, gravador d'ofici de finals del segle XVIII, i d'un Jaume Tauló que, impressor i també gravador, és versemblant que treballés amb el nostre home en l'estampació de fulls i estampes populars. Establert al carrer de la Tapineria, com a llibreter Josep Tauló servia llibres en anglès a la colònia britànica radicada a Catalunya.

Com a editor, actiu si més no entre 1837 i 1856, se li deu, segons sembla, una copiosa producció de goigs, romanços, ventalls i auques (com ara la tan reproduïda sobre *Artes y oficios enanos*). En format llibre, i a banda de les obres balmesianes ja esmentades, publica novel·les romàntiques franceses (com ara, el 1841, *Nuestra Señora de París*, de Victor Hugo), algun títol de literatura espanyola (com el *Fray Gerundio de Campazas*, el 1842, en coedició amb Manuel Saurí), algun de literatura anglesa (com els *Amores secretos de Lord Byron*, de 1843), algun d'història (com *Los solitarios o la felicidad se encuentra bajo las doctrinas del catolicismo. Memorias sobre los principales sucesos que tuvieron lugar en la última guerra civil española*, de 1843), alguns de Marià Cubí (com el *Sistema completo de frenología*, de 1844, o la *Polémica religioso-frenológico-*

magnética, de 1848), algun de científic (com la primera edició, de 1856, del *Curso metódico de arquitectura naval, aplicada a la construcción de los buques mercantes*, obra del menorquí Joan Monjo i Pons) o, en fi, una obra pionera de la nostra historiografia literària: el *Bosquejo histórico de la lengua y literatura catalana* (1850), de Magí Pers i Ramona.

Aquesta publicació paraoficial s'estampa als tallers de Josep Tauló

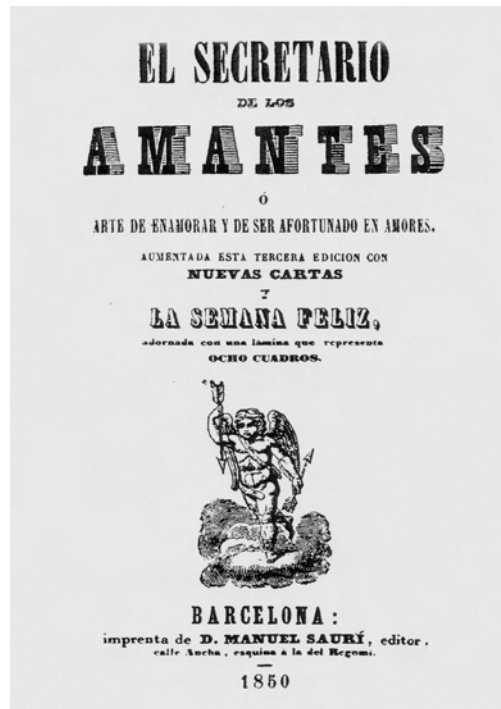

Manuel Saurí i la innovació temàtica

Editor almenys entre 1829 i 1861, Manuel Saurí comença per regentar una llibreria, el contingut de la qual ja hem tingut ocasió de conèixer. Al mateix domicili de l'establiment (carrer Ample cantonada amb Regomir) s'hi instal·la, a partir de gener de 1845, la redacció d'un diari, *El Barcelonés*, que Saurí codirigia amb els també editors Esteve Paluzie i Antoni Berdaguer i que resulta ser la tercera capçalera d'*El Pregonero*, rotatiu aparegut el 1844 que pocs mesos després es transforma en *El Avisador Barcelonés*.

De fet, ens trobem davant d'un dels editors més actius de la primera meitat del segle, de vegades associat amb Agustí Gaspar i amb Antoni Berdaguer. Més actius i, potser, més innovadors pel que fa a la varietat temàtica. Gosaria sostenir que la línia editorial predominant es decanta cap a la literatura, i especialment cap a la d'actualitat: espanyola (molts títols de fulletons més o menys esqueixats, al costat, per contrast, d'una *Celestina* de 1842), anglesa (*La cabaña del tío Tomás o los negros en América*, de 1853) i, sobretot, francesa: en especial Dumas (*El conde de Montecristo*, de 1846; *Berta y María o las lobas de Machecoul*, de 1861), Sue (*Los misterios de París*, de 1845; *Martín el expósito*, de 1846), Rousseau (*Heloísa*, de 1836), Lamartine (*Poesías*, de 1841) i una colla de títols de Guillaume Pigault-Lebrun. Amb el segell editor de Saurí apareixen també publicacions oficials o paraoficials (com ara la *Constitución política de la monarquía española*,

promulgada en Cádiz a 19 de marzo de 1812 y mandada publicar y observar en todas sus partes por la Reina Regente a 15 de agosto de 1836), tractats històrics (Historia dramática y pintoresca de los jesuitas, d'Adolphe Boucher), manuals escolars, vocabularis (Diccionario de refranes catalanes y castellanos, de 1831), compendis d'arts i oficis (de l'estil del Manual del encuadernador, de Sébastien Le Normand, o de la Memoria, presupuesto y bases para el establecimiento de una grande empresa de ferrería y

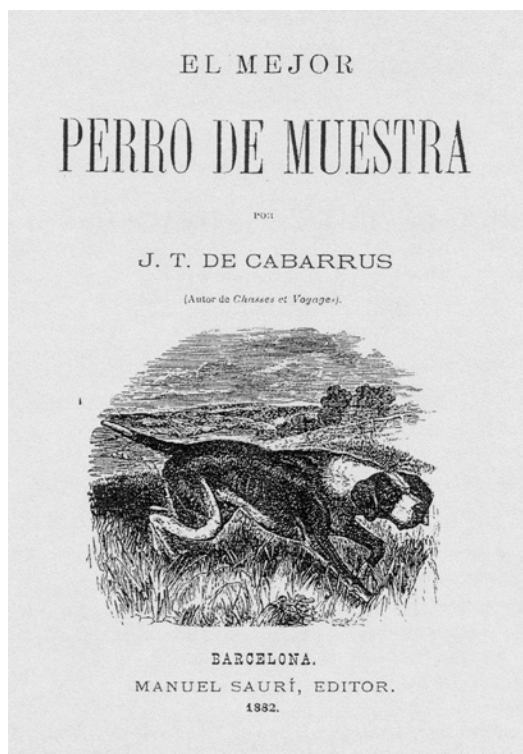

Una mostra de les publicacions destinades a saber-se moure en societat que edita Manuel Saurí

E

fundición por el sistema más moderno y económico de altos hornos) o el que no sé si anomenar promptuaris per a la vida mundana, exemplificables amb el Manual para las señoras o el arte del tocador (1830), amb l'Arte de danzar o reglas e instrucciones para los aficionados a bailar contradanzas francesas o rigodones (1832), amb el Nuevo manual de equitación o arte de montar a caballo, para uso de las señoritas, caballeros y militares (1848) o amb les Flores de invierno.

L'afició a la caça de l'editor explica la publicació de volums com aquest

Colección escogida de los mejores juegos de mano, de mecanismo, de sutileza, de naipes, etc (1852). Gran aficionat a la caça, Saurí edita igualment una colla de tractats cinegètics (com *Los perros de muestra franceses e ingleses*, de Cherville i Bellecroix, *Consideraciones sobre la caza de la perdiz*, d'A. Guerra, o *La caza del león*, de J. Gérard), algun dels quals escriu ell mateix (*El cazador estratégico, práctico y analítico*). Afegiré per acabar que la viuda i el fill de Manuel Saurí es fan càrrec de l'empresa familiar després de la mort del fundador i al llarg d'uns quants anys.

R

Els Estivill pare i fill

El fundador de la dinastia, Ignasi Estivill pare, es forma a la llibreria barcelonina de Carles Saperà, instal·lada al carrer de la Llibreteria. Nascut el 1754, arran de la unificació gremial de llibreters i impressors barcelonins (1789) figura, al costat de Pere Batlle, com un dels dos cònsols del nou col·legi professional.

Uns quants anys després, el 1816, trobem Ignasi Estivill i Cabot, fill d'aquell primer Estivill, instal·lat al carrer Bòria. Aleshores ja era un establiment d'una intensa i variada activitat: llibreria, impremta (especialitzada en estampes i gravats i en plec solts i fulls volants, per mitjà dels quals es difonien sobretot romanços i auques), elaboració de làmines jaspades o pintades per a guardes i cobertes, taller d'enquadrernació (molt actiu i acreditat) i fabricació de llibres ratllats. Durant el Trienni Liberal, Estivill i Cabot edita i estampa dues publicacions periòdiques: la revista *Miscelánea Liberal*, o sea *El Redactor del*

Pueblo (1820-1821) i el diari *El Indicador Catalán. Diario político, mercantil y literario de Barcelona* (1822-1823). El negoci devia marxar amb vent a la cua, perquè arran de la crema i posterior abandonament de convents de 1835, aquest segon Estivill obre una altra botiga, que ocupava una part del convent de Santa Caterina. En aquests mateixos anys, entra a treballar-hi d'aprenent Joan Bastinos, que temps a venir, ja amb fama de bon enquadernador, es casa amb la filla del propietari, Esperança Estivill, amb la qual funda, el 1852, la casa Bastinos. A banda de les obres poètiques i teatrals de Josep Robrenyo i de Francesc Renart i Arús, Estivill publica també algunes obres litúrgiques (*Oficio de la Semana Santa*, de 1827), escolars (*Principios de geografía universal dedicada a la infancia*, de 1828) i d'arts i oficis (*Tratado de mecánica industrial*, de 1849), al costat de reports històrics (*Historia de la conmoción de Barcelona en la noche del 25 al 26 de julio de 1835*, obra del militar i polític Francesc Raüll).

De ca n'Estivill en surt, durant molts anys, bona part de l'estamperia religiosa i profana, és a dir, de la producció popular i de consum destinada al públic de poder adquisitiu més modest. Agustí Duran i Sanpere, que és la font d'on extrec bona part d'aquestes notícies, classifica les auques dels Estivill pels temes següents: enciclopèdia infantil, fantasies infantils, històries exemplars, figures històriques, grans obres literàries i temes locals. Pel que fa als romanços, acompanyats d'il·lustracions sovint reaprofitades, van de la narració de fets truculents de l'actualitat (l'avui anomenada crònica

negra) a la relació d'efemèrides històriques, passant pel resum metrificat de comèdies i novel·les famoses o d'èxit. El 1852 la impremta dels Estivill passa al nét del fundador, que trasllada el negoci als carrers de Sant Pau i Nou de la Rambla. Aquest nét també es devia dir Ignasi, perquè amb el peu editorial d'Ignasi Estivill localitzo, el 1857, una novel·la de Dumas (*El mendigo hipócrita*), amb litografies, per cert, de Marià Fortuny.

Núm. II

NUEVO ROMANCE DEL TRIGO Y DEL DINERO

Pare su dorado Carro
el rubicundo Planeta,
la luna tenga su movil,
y las errantes estrellas...
Parecen los cuatro elementos;
todos los astros atienden
á una refida batalla
entre el Trigo y la Moneda,
Pido á todos su atención,
para que con ella pueda
sin temor, mi rudo ingenio
salir bien de aquesta empresa,
y contarle á mi auditorio
la mas refida pendencia,
que han oído los nacidos,
y han escrito los poetas.
Y porque sea notorio;
quiere que todos sepan;
y es, que el Trigo y el Dinero
están en gran competencia,
sobre cual de los dos es
de mas sublimadas prendas.
Habló el Dinero diciendo,
al Trigo de esta manera:
Como, villano atrevido,
te opones á mis grandezas;
sabiendo que mis apañados;
se consultan en las estrellas?

Y por si no lo supieres,
será razon que lo sepas.
Mi nombre propio es Dinero,
hecho soy de tres materias,
que es el oro, plata y cobre
metales que el mundo aprecia.
Soy caballero cruzado,
pues traigo aquí la encomienda:
El Rey sus armas me dió
pues las traigo por defensa.
Los mas nobles caballeros,
y señores de altas prendas,
me dan su lado derecho,
y me sientan á sus mesas.
Soy el empuje del mundo,
pues todo á mi se sujeta.
Hago al pobre poderoso,
discreto al que necio era.
Tambien de un soldado raso
hago un general aprieta.
Doy dones y señorías,
puestos, lauros y grandezas
de mitras y de Capelos;
de vengelas y ginetas,
toyzones, llaves doradas,
las beneras y encomiendas,
beneficios, canongías,
ducados y presidencias,

Romanç publicat
per la casa Estivill
amb un gravat
al·lusu al tema

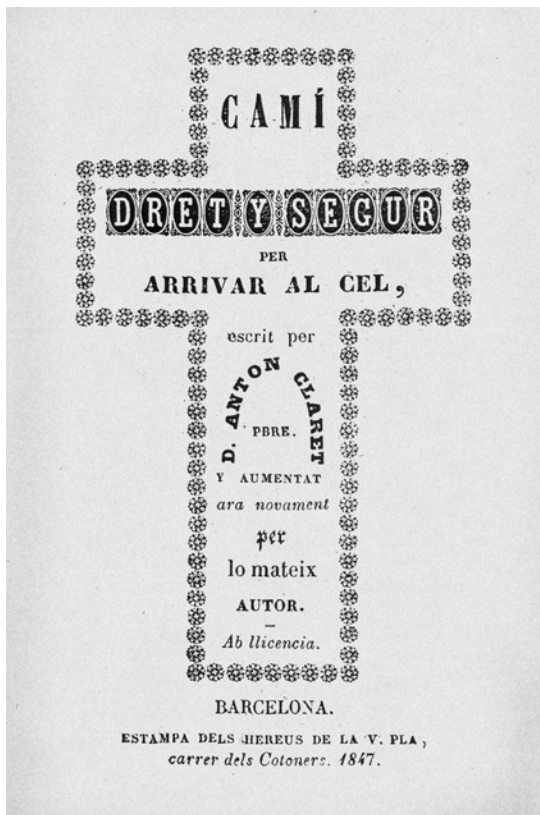
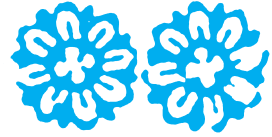
De la viuda Pla als seus hereus

Arran de la seva mort, sense fills, el 1809, Tecla Boix, viuda de Bernat Pla, va regir el negoci familiar amb el peu editorial de Viuda Pla (o de Tecla Pla, viuda). A Tecla Boix l'auxiliava Vicenç Verdaguer i Vila (1752-1831), que havia entrat a la casa d'aprenent i que després del matrimoni amb Rosa Bollich (nascuda el 1765), germanastra de Tecla (i, com ella, originària d'Organyà), esdevé cunyat de la propietària. D'una manera paral·lela al testament d'Isabel Jolis a favor de Bernat Pla cap a 1770 exhumat en el volum anterior d'aquesta obra, ara és Tecla Boix qui condona els deutes que Vicenç Verdaguer hi havia contret:

[...] atenent que Vicenç Verdaguer, també impressor de la mateixa ciutat, ha cuidat des de la mort de dit son marit de l'administració de la impremta i botiga i de tot lo demás que li deixà son difunt marit, per qual motiu lo ha mantingut a ell i sa família i li ha bestret algunes quantitats de diner, i com estiga l'otorgant enterament agraïda a dits serveis, per lo tant de sa espontànea voluntat declara que no vol que en ningun temps puga dit Vicenç Verdaguer ni los seus ésser molestats per persona alguna en raó d'aquella administració, i que sia de ningun efecte qualsevol paper o escritura per la qual restàs deutor a ella en alguna quantitat fins lo dia present lo referit Vicenç Verdaguer [...].

Morta Tecla Boix, la raó social es transforma ja de manera definitiva en Hereus/Hereaderos de la Viuda Pla, amb Vicenç Verdaguer d'usufructuari. La propietat, però, requeia en la descendència del matrimoni Verdaguer-Bollich, i a fe que s'hi esmercen, a tenir-ne. En total, sis fills i sis filles, per bé que només en sobreviuen cinc: quatre noies –Tecla,

Francesca, Josepa (que es casa amb el llibreter i editor Joan Oliveres i Montmany) i Caterina— i un noi, el fill més petit —Joaquim—, que, emancipat, funda la llibreria i editorial Verdaguer. Josep Maria Bocabella i Verdaguer, fill de Francesca, que acabaria sent l'hereva, va escriure el 1868 uns apunts sobre la història de la casa (un document preciós), dels quals procedeix el passatge següent:

Els Hereus de la Viuda Pla publiquen també diferents edicions d'aquest títol, el best seller en català del segle XIX

La Tecla i la Francisca (mare mia) se les encarregaren los tios Pla, i les ensenyaven de treballar en la caixa. La Tecla era molt peresosa i mai acabava la tasca que li donaven, i demanava a la Francisca que li acabàs i li contaria cuentos, i aquesta, per l'afició que tenia a oir-ne, cuitava, cuitava i feia les dos tasques, lo que féu que després anava tan llesta en collir lletres que ningun caixista la pogué mai adelantar.

Al marge de caixista sense rival, la nova propietària, Francesca Verdaguer i Bollich (1790-1861), havia de ser tot un caràcter. Ho avala el testimoni del mateix Josep Maria Bocabella, que narra així la trajectòria de la mare arran de l'ocupació francesa de Barcelona, període en què la família es dispersa:

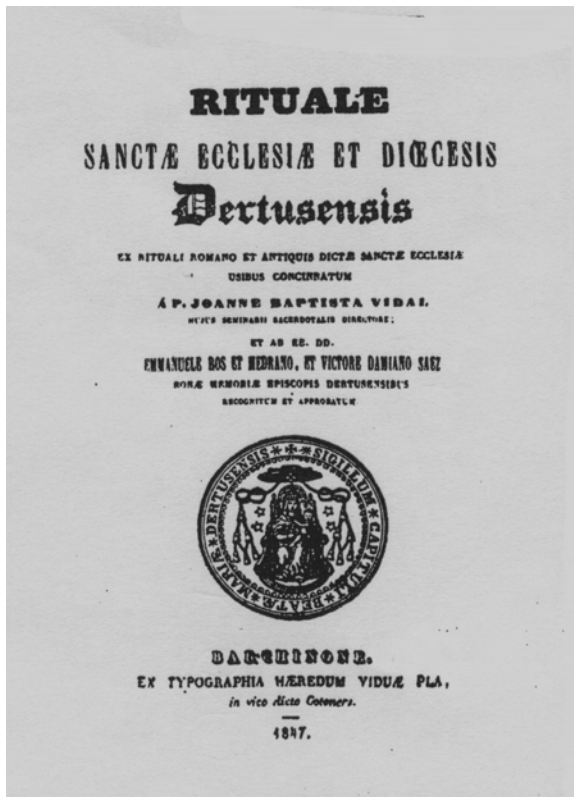
La mare anà a Tarragona a treballar de caixista en casa Puigrubí, a on hi estigué durant lo siti que els francesos havien posat fins pocs dies abans de l'entrada, i tot ho passaren a foc i a sang. Des d'aleshores fins que es feren les paus, seguí amb lo avi la impremta de Brusi, que anava amb lo cuartel general, guanyant deu duros cada setmana.

[...]

Acabada la guerra tornà tota la família a casa, i havent vist lo senyor Anton Brusi lo bé que la mare li havia cuidat la impremta, tractà de casar-la amb un fadrí que havia estat al frente de la botiga que havia posat en Palma de Mallorca durant la guerra; i s'efectuà dit casament lo dia de sant Pere de l'any 1814 en la iglésia de Sant Just i Sant Pastor de Barcelona.

De l'enllaç entre Francesca Verdaguer i el barceloní Llorenç Bocabella (1789-1817) –el fadrí en qüestió, mort prematurament– en neix el continuador de la nissaga, Josep Maria Bocabella i Verdaguer (1815-1892), que el 1844 es casa amb Teresa Puig i que el

1854, obligat per l'obertura del carrer de la Princesa, ha de traslladar a aquell carrer tot just inaugurat la centenària seu de la casa, radicada al carrer de Cotoners. A finals de segle XIX es feia càrrec de l'empresa la pubilla del matrimoni, Francesca Bocabella i Puig, que, casada amb Manuel de Dalmases i de Riba, en passa el timó a un dels seus fills, Josep Maria de Dalmases i Bocabella. En fi: la història arriba no pas menys que a 1983, quan el

La casa treballa
 també per al
 bisbat de Tortosa

segell Hereus de la Viuda Pla, que feia temps que es dedicava només al negoci de llibreria, estava en mans de Montserrat de Dalmases i Viladevall, filla del susdit Josep Maria de Dalmases i de Concepció Viladevall i Matheu. El 1908, i gràcies als bons oficis del cardenal Casañas, rebia del papa Pius X la distinció d'editorial i llibreria pontificia, que des de 1913 tenia l'estatge al carrer de Fontanella.

El catàleg vuitcentista de la casa mostra ben poques variacions respecte al del segle anterior, gravats inclosos. Hi proliferen centenars de fulls volants i plec solts (goigs i romanços) i s'hi consolida l'hegemonia dels continguts religiosos, que la distingeixen fins al final i que presenten múltiples formes: hagiografies (*Excelencias del gran privado y precursor de Cristo San Juan Bautista, con un resumen de su vida*, de 1835), devocionaris (*Ramillete de flores dedicado a la Virgen Santísima, o mes de mayo*, de 1848, o una reedició, de 1847, del *Camí dret i segur per arribar al cel*, del pare Claret), catecismes (com el *Catecismo de la doctrina cristiana* del pare Claret mateix, de 1849), tractats apologètics (*Armonía de la razón y la religión, o respuestas filosóficas a los argumentos de los incrédulos*, traducció del portuguès apareguda el 1850), regulacions monàstiques (*Instrucción y reglas de la congregación de la Inmaculada Concepción de María Santísima y de San Luis Gonzaga*, obra del pare Claret de 1850), recopilacions històriques (*Memorias históricas sobre la Australia y particularmente acerca de la misión benedictina de Nueva Nunia*, de 1853), composicions literàries (*Poesías religiosas, devotas y edificativas*, de 1848),

Pàgina següent:
Romanç popular
sota la forma de
plec solt, datable
pels volts de
1855. Una altra de
les especialitats
de la casa

CONVERSACIÓ EN QUE SIS CRIADAS

TREYAN A VENAL LA CONDICIÓ DE SAS MESTRESSAS.

Un dia estant*retirat
en una part molt secreta,
seus serne vist ni ohit,
escoltí una conversa
de un cónclave de junta
de criadas diferentes:
totas se estavan queixant,
quiscuna en campanya treya
lo que li estava passant
en casa de la mestressa,
y las raras condicions
que unas y altres sofreixan.
Lo cónclave era de sis:
una se diu Marieta,
dos Antonia y Margarida;
la quarta se diu Elena;

Rosa té l' altra per nom,
y la sisena Beleta:
jo no tinguí millor rato
que sentir tal tratagem:
axí comensá la Rosa
á introduhir la conversa.
Filletas, vos vull contar,
procurau estar atentas,
y sabréu lo que jo passo
en casa de la mestressa:
advertint que antes de dirho,
vos vull explicar la feyna
que tots los dias jo fas
en casa de la mestressa.
Al matí avans las cinch
he de saltar del llit llesta:

obres erudites (*Biblioteca mercedaria, o sea escritores de la celeste, real y militar orden de la Merced*, títol de 1875 degut a Josep Antoni Garí i Siumell), textos litúrgics encarregats per diferents bisbats (*Rituale Sanctae Ecclesiae et Diocesis Dertusensis*, de 1847) i, en fi, publicacions periòdiques: *El amigo de la religión* (els 50 primers números d'aquest setmanari, corresponents a 1820-1821), *El propagador de la devoción a San José*, fundada el 1866, o la *Revista de las Hijas de María*, nascuda el 1879. D'aquesta primera revista, *El propagador...*, val la pena de retenir la notícia segons la qual amb el producte de la subscripció que obre entre els lectors, l'editor, el susdit Josep Maria Bocabella, compra un solar a l'Eixample barceloní el 1881 a fi que s'hi aixequi el temple de la Sagrada Família, la primera pedra del qual es col·loca el dia de sant Josep de l'any següent. Amb vinculacions directes amb el tema religiós hi ha també l'edició de la gramàtica llatina oficial en diferents seminaris (*De institutione grammaticae ad usum Seminarii Episcopalis*, dos volums de 1847).

Enmig d'aquest devessall de textos santificats la presència de títols profans resulta molt minoritària, per bé que de vegades plena d'interès. Cinc botons de mostra: un *Diccionario catalán-castellano-latino* (1803-1805), degut a Joaquim Esteve, Antoni Joglar i Font i Josep Bellvitges, la primera edició del *Diccionari de la llengua catalana* (1839-1840), de Pere Labèrnia, la *Historia de la reforma protestante en Inglaterra e Irlanda* (1849), de William Cobbet, la *Gramática de la lengua catalana* (1857), de Pau Estorch i Siqués, i un *Método científico y práctico de canto llano* (1858), de Miquel Masramon.

Una altra viuda: la Mayol

Amb el nom de Viuda Mayol i de Viuda e Hijos de Mayol, que devia continuar l'establiment de Joaquim Mayol –actiu, si abans no, des de 1825– i que més endavant absorbeix la impremta Hispana o s'hi associa, treballa una llibreria-editorial que del carrer de la Llibreteria es trasllada al número 29 del carrer de Ferran. En tant que botiga, durant una colla d'anys despatxa, en exclusiva a Barcelona, obres teatrals impreses a Madrid, com ara la col·lecció Galería Teatral. Com a casa editorial, i a la vista dels prospectes consultats, apareix molt vinculada a la figura de Víctor Balaguer, que hi tradueix una colla de títols i hi dirigeix si més no un parell de col·leccions i una revista bimensual, *El laúd*, “periódico de amena literatura y teatros”. Alhora, sembla especialitzada en les vendes per subscripció, sigui o no de novel·les, la

Marca
d'impressor de
Joaquim Mayol
seguint la
moda dels
monogrames

gran majoria traduïdes del francès. A més, amb el segell Joaquim Mayol i entre 1826 i 1829, estampa el *Diario general de las ciencias médicas*, una revista mensual promoguda per un grup de metges (entre els quals hi figura Pere Felip Monlau).

D'una de les col·leccions, la Biblioteca Popular Continua (qualificada de “*colección de las obras más selectas, tanto nacionales como extranjeras*” i iniciada cap a 1845), s'afirma, per exemple, que alternarà “*las obras científicas, de historia, de industria, de viajes, de conocimientos útiles*” amb “*las obras de recreo*”, integrades per “*novelas y obras de pura amenidad*”, de les quals es donaran a conèixer “*tan solo las mejores novelas que salgan a luz en el extranjero, intercaladas con algunas originales que tiene el editor encargadas a conocidos literatos*”. Dins el primer tipus d'obres s'hi inclouen títols com la *Historia de la revolución francesa*, de M. Norvins, els *Hechos históricos y memorables acaecidos en España desde la última enfermedad de Fernando VII hasta la conclusión de la guerra de los siete años* (1846), de Lluís Bordas, l'*Agrimensor práctico, o sea el manual de los artistas*, de Manuel Dalfó i Verdaguer, un *Diccionario geográfico, universal, pintoresco, de las cinco partes del mundo* (1844-1845), uns *Nuevos elementos de cirugía* o el *Novísimo cocinero universal*, de Jacob Berenguer de Mongat. Dins el segon tipus, sens dubte el més ben representat, destaquen les traduccions d'Alexandre Dumas, l'autor més representat, amb títols com *El vizconde de Bragelona*, *El conde de Montecristo* o *Los tres mosqueteros* (novel·les publicades al mateix temps, com ja s'ha dit més amunt, que la primera edició francesa), al costat

Pàgina següent:
Aquest *Quixot* en
tres volums
constitueix una
edició molt
apreciada de la
novel·la. El gravat
que representa
Cervantes és
d'Antoni Roca

d'altres escriptors com Eugène Sue, Paul Feval o Paul de Kock o de clàssics espanyols com Quevedo o un *Quixot* en tres volums, amb làmines a l'acer. Ara: la col·lecció difonia títols de tots dos tipus simultàniament, de forma que les entregues respectives es distribuïen en dies alterns:

Todos los días se publicará una entrega de 18 páginas, en 8º mayor, de letra metida, pero clara e inteligible, de papel superior, con su cubierta de color; y costará 8 cuartos en toda España.

Como publicaremos las dos obras a un tiempo, saldrá un día la entrega de la primera y el otro la de la segunda, y así sucesivamente.

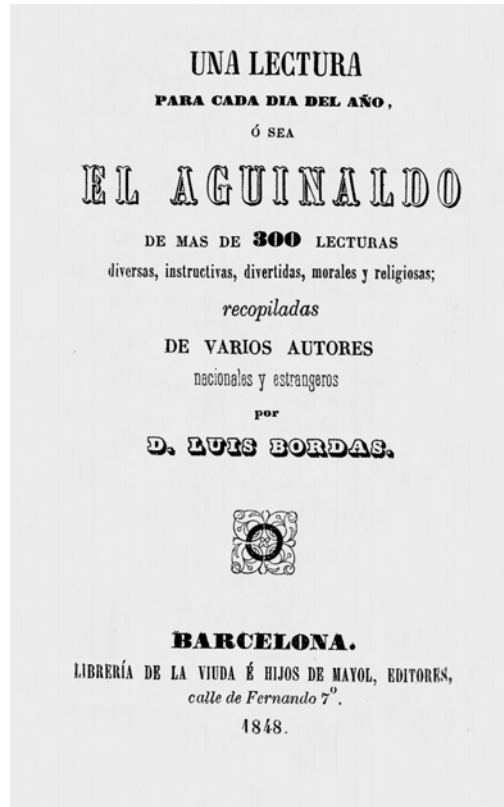

El AGUINALDO.

Una segona col·lecció, la Biblioteca del Siglo, se cenyeix en exclusiva a les novel·les, tant espanyoles com traduïdes, mentre que una altra, El Amigo de los Jóvenes, anava destinada a “contribuir a formar el corazón e ilustrar el entendimiento de la juventud” i comptava amb títols com *La Biblia de la juventud*, de Lluís Bordas, i *El joven cortés*. Per enllestir aquest condensat repàs, em referiré encara a una quarta col·lecció, Joyas del Teatro, que es descrivia com una “colección de las mejores obras dramáticas representadas en todos los teatros de España”. Ara bé: pel que es dedueix de la declaració d'intencions, per damunt de tot pretenia estampar les obres representades a la capital catalana, l'activitat teatral de la qual passava per un període d'esplendor, exemplificable en el “grandioso monumento” (segurament el Gran Teatre del Liceu, inaugurat el 1847):

Ahora mayormente que los teatros de Barcelona, desplegando un lujo desconocido, han hecho que nuestra capital fuese reputada la primera por lo tocante a este particular; ahora que hemos visto elevarse en el seno de nuestra ciudad un grandioso

E
A

monumento, admiración de naturales y extraños; ahora en fin que en los teatros catalanes se reúnen tal vez los mejores nombres que cuenta la nación en su lista de autores, ¿por qué no emprender una biblioteca dramática que comunique importancia a nuestros mismos teatros?

Així, Joyas del Teatro incorpora traduccions d'Eugène Sue, Eugène Scribe o Alexandre Dumas al costat d'originals de Víctor Balaguer o de Joan Mañé i Flaquer.

El lingüista i professor Lluís Bordas és un dels autors més freqüents en el catàleg de la Viuda Mayol

La nissaga dels Verdaguer

Fundada al segle anterior per Vicenç Verdaguer i Vila (que, com he consignat més amunt, passa a administrar el negoci dels Hereus de la viuda Pla i a ser cunyat de la nova propietària), rep un impuls decisiu sota la responsabilitat del seu fill petit, Joaquim Verdaguer i Bollich (1803-1864), que, després de fer de caixista quatre anys amb els Didot parisencs (i de treballar amb els impressors i editors perpinyanesos Alzine), s'estableix al carrer del Governador (avui de Duran i Bas) de Barcelona el 1828. Com queda dit, el seu taller és el primer d'Espanya que incorpora una premsa de ferro Stanhope –i la dada il·lustra l'afany de l'impressor d'estar al dia. Una de les obres que més acredita les excel·lències professionals de Joaquim Verdaguer com a impressor i editor (premiat en diferents exposicions universals, com la de París de 1855) són els *Recuerdos y bellezas de España*, en dotze volums, apareguts entre 1839 i 1872 i il·lustrats amb més de sis-centes làmines. L'obra, potser la més prestigiosa de l'edició romàntica catalana, consta d'una part literària (encarregada a Pau Piferrer, Josep M. Quadrado, Francesc Pi i Margall i Pedro de Madrazo) i d'una altra d'artística (el responsable de la qual, Francesc Xavier Parcerisa, va dibuixar del natural i litografiar la majoria de làmines). No desdiuen gens d'aquesta línia de pulcritud editora altres títols com ara *Costumbres y trajes de la Edad Media Cristiana y del Renacimiento* (1852-1853), en dos volums (un dels primers llibres que, a Espanya, treu profit de la cromolitografia); o el *Museo universal de pintura y escultura* (1840), traducció d'una obra de Duchesne

enriquida amb 1.170 làmines degudes a Reveil (vint anys després, el 1860, Verdaguer publica un *Museo europeo de pintura y escultura*, 14 toms deguts a la ploma de Josep Manjarrés i il·lustrats per 1.016 làmines, també de Reveil). El primer d'aquests títols, el de Duchesne, l'editor el presenta en un prospecte on, entre altres coses, esgrimeix arguments patriòtics per explicar la moderació del preu de venda al públic:

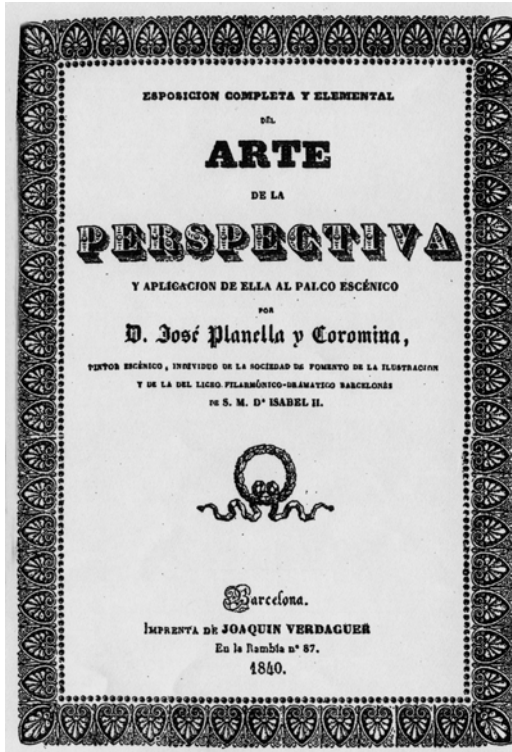
Volum dedicat a Catalunya de l'obra potser més ben editada del nostre Romanticisme

Para que se juzgue de la baratura extraordinaria del precio bastará decir que en París se publicó la obra con el mismo texto por entregas de 6 láminas, a un franco la entrega, a bien que [sic] se debían cubrir gastos inmensos y costosos viajes emprendidos para publicarla. En España costará casi la mitad, porque el objeto principal de los editores al hacer desembolsos de consideración ha sido ser útiles a su patria, teniendo la gloria de publicar los primeros una obra inestimable.

Tots aquests títols es distribuïen primer per entregues i, doncs, acudien a la modalitat de la subscripció. Joaquim Verdaguer s'hi devia veure obligat, atès que en el seu catàleg predominen les obres monumentals, sovint traduïdes del francès, molt il·lustrades (amb làmines gravades a l'acer) i en diferents volums. És el cas, igualment, de la *Historia pintoresca de Napoleón* (90 làmines gravades a l'acer), de *La Tierra Santa* (48 làmines també a l'acer, més un mapa i un plànol), de l'*Anatomía y fisiología del cuerpo humano puestas al alcance de todos* (més de 200 làmines, dibuixades i litografiades per l'autor, el metge francès Galet), de l'*Orbe pintoresco y daguerreotípico. Descripción del globo e historia de los viajes hechos por mar y tierra* (en coedició amb la madrilenya viuda de Razola) o, en fi, d'una altra traducció francesa, la de l'*Enciclopedia tecnológica. Diccionario de artes y manufacturas* (1851), la qual anava il·lustrada amb

2.600 grabados intercalados en el texto, que representan los instrumentos, máquinas, aparatos y demás útiles necesarios al arte o ciencia de que se trata, acompañándola [l'enciclopèdia] un atlas de 50 láminas de doble tamaño al de la obra, las que contienen las máquinas y detalles que para mayor inteligencia necesitan ser dibujados en mayor escala.

Al peu d'aquesta detallada descripció hi figura una nota final, entre sorprenent i enigmàtica:

La misma Redacción se encarga de la construcción y dirección de cualquier máquina o aparato de los que irán sucesivamente describiéndose en la presente obra remitiéndolas a los puntos donde convenga.

Els diccionaris enciclopèdics en múltiples volums devien constituir una altra de les especialitats de la casa. M'ho fa pensar el fet que, a banda de l'acabat

Aquest tractat sobre escenografia palesa la gran varietat de temes de l'editor Joaquim Verdaguer

d'esmentar, n'he localitzat dos més: el *Diccionario histórico o biografía universal compendiada*, en dotze volums (1830-1834) més un suplement (1836), una iniciativa que tal vegada es deu al llibreter Narcís Oliva, i el *Diccionario pintoresco de historia natural y de agricultura* (1842-1843), en 6 volums. La gran diversitat de temes que brinda la present relació de títols encara s'enriqueix amb tractats musicals (*Diccionario de música*, degut a Antoni Fargas i Soler), mèdics (*Guerra a muerte al cólera morbo asiático y al Oidium Tuckery*, de Llorenç Presas i Puig), pictòrics (*Exposición completa y elemental del arte de la perspectiva y aplicación de ella al palco escénico*, de Josep Planella i Coromina), cal·ligràfics (*Método para aprender a escribir en pocas lecciones con rapidez y elegancia la letra mercantil inglesa*, de Ramón Stirling) i jurídics (*Usages y otros derechos de Cataluña*, recopilats i traduïts per Pere Nolasca Vives i Cebrià). Aquest Joaquim Verdaguer va fundar també, cap a 1840, la cèlebre llibreria del seu nom, que, emplaçada a la Rambla del Mig (davant del Liceu), al llarg de la centúria va congregar una animada i concorreguda tertúlia d'escriptors (els germans Milà i Fontanals, Josep Llausàs, Rubió i Ors, Rubió i Lluch, Víctor Balaguer, Briz, Vidal i Valenciano, Balari i Jovany, Marià Aguiló, Valentí Almirall, Aulèstia i Pijoan, Emili Vilanova, Sanpere i Miquel, Àngel Guimerà). La llibreria Verdaguer perdura fins a 1959, en mans ja, i des de feia temps, de la família Domènech.

Pàgina següent:
Gravats procedents
del prospecte de
presentació
d'una novel·la
d'Alphonse Daudet

Una filla i tres fills de Joaquim Verdaguer, Genoveva (mare del pintor Dionís Baixeres), Dionís, Celestí i Àlvar Verdaguer i Coromina, segueixen la petja paterna. En concret, Celestí Verdaguer, propietari

HISTORIA DE UN NIÑO

POR ALFONSO DAUDET

TRADUCIDA POR
D. JOSÉ DE CARGULLO

ILUSTRADA POR
P. CHILPOTEAU

d'un taller de litografia, adquireix fama per la impressió de cartells cromolitogràfics de grans dimensions. Al seu taller s'hi estampen, a més, alguns volums de la Biblioteca Catalana de Marià Aguiló. Associat amb el també impressor i editor Eduard Domènech, funda i publica, entre 1881 i 1883, una col·lecció justament cèlebre, la Biblioteca Arte y Letras, de la qual m'ocupo amb més extensió més endavant (dins l'espai dedicat a Daniel Cortezo). Es tracta d'una col·lecció d'èxit, formalment molt pulcra i molt il·lustrada, especialment amb la tècnica del fotogravat, que Verdager fa aprendre a un operari seu, Joan Casals, desplaçant expressament al taller parisenc de Guillaume. Un cop després de l'Arte y Letras però inspirant-s'hi directament, Celestí Verdager difon, entre 1882 i 1884, els vuit títols en deu volums de la Biblioteca Verdager, una altra col·lecció d'acurada presentació formal que, igualment en castellà i sota la responsabilitat artística principal d'Apel·les Mestres, dona a conèixer essencialment traduccions: de Walter Scott (*Rob Roy* i *Ivanhoe*), d'Alphonse Daudet (*El poqueta cosa*), de Sir Bulwer Lytton (*Los últimos días de Pompeya*) o *Los Nibelungos*. A fi de conèixer per dins la gènesi i les característiques de la Biblioteca Verdager, donaré la paraula a l'editor mateix, que s'hi refereix en una circular. Es tracta d'un text que, adreçat probablement als subscriptors de l'Arte y Letras, comença per anunciar el seu propòsit de deslligar-se de la primera col·lecció tot reservant-se el dret, però, d'iniciar-ne una altra que s'hi assembla, la Biblioteca Verdager, els volums de la qual es presenten “*profusamente ilustrados con reproducciones galvanoplásticas, zincográficas, fotograbados y cromolitografías, encuadernados con riqueza y*

Pàgina següent:
Logotip de la
Biblioteca
Verdager,
dibuixat per
Apel·les Mestres

elegancia, en percalina con relieves de oro, plata y colores". Heus aquí el que Celestí Verdaguer hi afegeix:

En las obras que publique tendrán cabida exclusivamente producciones literarias que puedan introducirse en el hogar doméstico sin riesgo para ninguna clase de lectores. Formarán parte de la Biblioteca, novelas de autores nacionales y extranjeros –proponiéndome publicar especialmente las del insigne Walter Scott, de las cuales no existen ediciones en castellano que se recomienden por la bondad de la tipografía ni por el mérito de los grabados–, poemas épicos de reconocida importancia y valor literario, colecciones de poesías castellanas antiguas y modernas, obras de teatro, narraciones de viaje, etc., etc., procurando siempre que en la elección se tenga en cuenta la excelencia del fondo y la belleza de la forma.

Per part seva, Àlvar Verdaguer (1840-1915), enginyer industrial i escriptor (col·labora a *Lo Gay Saber* o al *Calendari Català*), engrandeix la llibreria paterna i en el ram de l'edició concentra els esforços en diferents col·leccions i títols de bibliòfil, com ara el *Cançoner* de Marià Aguiló, de qui distribueix, igualment, dues col·leccions, la Biblioteca Catalana i la Biblioteca d'Obretes Singulares. Contribueix també a l'edició de diferents recopilacions folklòriques (com ara les *Cançons de la terra*, de Briz, i el *Rondallaire català*, de Francesc Maspons i Labrós) i a la de la traducció de la *Divina Comèdia* deguda a Andreu Febrer. Després de la mort d'Àlvar, la llibreria Verdaguer s'extingeix en mans d'Anselm Domènech, que el 1933 dóna a conèixer una síntesi històrica de la trajectòria de la casa.

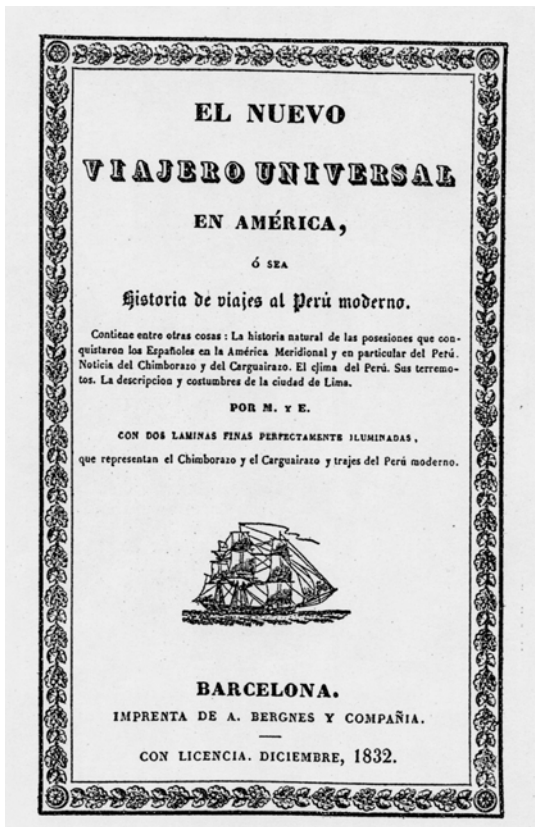
h

Bergnes de las Casas, un editor de culte

Catedràtic successivament de francès i de grec de la restaurada Universitat de Barcelona, de la qual va arribar a ser-ne rector (1868-1875), Antoni Bergnes de las Casas (1801-1879) va fer d'editor entre 1830 i 1843. I va fer-ne amb tant de sentit de responsabilitat cultural –i amb tant de sentit artesanal de l'activitat– que és fama que revisava i corregia en persona tot allò que publicava. Al seu costat hi va treballar, de 1831 a 1835, un altre gran editor, aleshores només tipògraf, Manuel Rivadeneyra, que s'havia format al taller parisenc dels Didot i que més endavant fa carrera a Amèrica i, sobretot, a Madrid. També col·laboren estretament amb l'editor, ja en l'esfera intel·lectual, l'enginyer, novel·lista i traductor José Mor de Fuentes i el metge i escriptor Pere Felip Monlau. L'empresa de Bergnes –equipada amb maquinària importada d'Anglaterra, denominada A. Bergnes y Cía. i, a partir de 1835, Imprenta de Antonio Bergnes, i emplaçada al carrer d'Escudellers–, la inspira un esperit, no pas elitista,

però sí refinat i selectiu. Aquest esperit, que empeny l'editor a destinar bona part de la seva producció a un públic exigent, explica probablement la poca durada de la iniciativa, al capdavant un fracàs comercial. Ara: devem a Bergnes no tan sols la introducció d'una sèrie d'escriptors romàntics, sovint traduïts per ell mateix, sinó també l'edició d'obres de gran relleu

Un exemple dels llibres de viatges editats per Bergnes

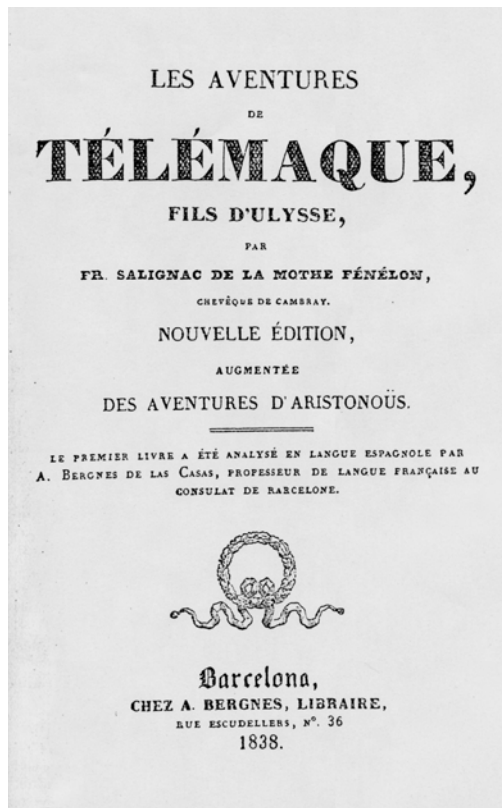
E,

cultural i la creació de diaris i revistes d'una gran ambició i repercussió ideològica. Per contrast, i en paraules de Jordi Rubió,

Lo cierto es que ninguno de los nombres que surgen por aquel tiempo en la vida literaria de Barcelona, y que tanta significación han de alcanzar muy pronto en la Renaixença, está, que sepamos, en relación con la editorial de Bergnes de las Casas.

Dins el cens de publicacions, els *Preludios de mi lira* (1833), de Manuel de Cabanyes, alternen amb una *Historia de la imprenta* (1831), deguda a Bergnes mateix, amb una altra del *Gil Blas de Santillana* (1840) amb 600 gravats, amb els 59 (!) toms de les *Obras completas de Buffon* (1832-1836) o amb el *Nuevo diccionario francés-español y español-francés* (1840-1841). Menció detinguda mereix l'única obra en català del seu catàleg, la traducció de *Lo Nou Testament* (1836) deguda a Josep Melcior Prat i Colom, reedició de les dues primeres, que, aparegudes a Londres el 1832 i el 1835, va patrocinar la British and Foreign Bible Society, per la qual cosa s'han suposat vinculacions de Bergnes amb cercles protestants. Especialitat de l'editor eren els formats, més que no pas petits, diminuts, com ara el 32è de la col·lecció Biblioteca Selecta, Portátil y Económica (43 volums publicats entre 1831 i 1833), que primer porta a imprimir a l'obrador de Josep Torner i que després, quan disposa d'impremta, estampa pel seu compte amb una nítida i pulcra tipografia. Amb el subtítol de Colección de Novelas Escogidas, incloïa tres sèries: clàssics espanyols (Cervantes, Quevedo), traduccions (Chateaubriand, Walter Scott o la primera traducció completa a l'espanyol de *Las mil y una noches*) i obres

de novel·listes coetanis (López Soler). Una altra col·lecció, la Biblioteca de Damas (1833-1834), consagrada “*particularmente al bello sexo*”, s’adquiria per subscripció –en sortien tres entregues mensuals, servides a domicili–, i va completar 32 volums. Tan polides i ben acabades com aquestes eren també la Biblioteca Selecta y Económica o el Tesoro de Autores Ilustres. No gens desdenyable resulta tampoc

L’ambició cultural de Bergnes fa que no desdenyi edicions d’escriptors francesos en la llengua original

l'aportació als manuals d'ensenyament –tant primari (*Lecciones elementales de geografía para niños*) com universitari, amb gramàtiques i crestomaties sovint redactades per l'editor mateix (*Nueva gramática griega* o *Crestomatía inglesa*)–, o a l'àmbit científic i mèdic (*Noticias científicas sobre los cometas* o *Clínica quirúrgica*). En conjunt, dels 450 volums aproximats editats per Bergnes, més de 200 són traduïts, del francès, de l'anglès, de l'alemany i de l'italià per ordre quantitatiu. Algunes edicions de luxe, com la de la *Historia natural del género humano*, de J.J. Virey, amb talles dolces acolorides a mà, o dues del *Quixot*, l'una amb gravats a l'acer i l'altra xilogràfics, fan dir a Pilar Vélez que Bergnes és el primer editor de bibliòfil tal com s'entén modernament el concepte. I en un balanç global de la seva activitat, Santiago Olives posa èmfasi

en la orientación francamente altruista de su empresa y en la impecable perfección tipográfica de sus ediciones, principalmente hasta 1835. [...] Acaso no exista en aquellos años ninguna editorial en España con un elenco tan nutrido de obras destinadas a divulgar toda suerte de conocimientos y puestas al alcance de los lectores más modestos, gracias a la baratura de su precio y a las facilidades de suscripción.

Dins el ram de les publicacions periòdiques, sobresurt amb llum pròpia *El Vapor. Periódico mercantil, político y literario* (1833-1838), on Bergnes, que se'n fa càrrec només fins a 1835, hi obre com ja he dit, un gabinet de lectura. Aquesta publicació, que comença apareixent tres cops per setmana i acaba sent diari, és la tribuna on Aribau estampa la celebèrrima *Oda a la Pàtria*. La segueix *El Museo de Familias* (1838-1841), revista que, amb uns 3.000 subscriptors i amb articles

sobretot traduïts, Bergnes destinava a “*hacer cundir por todas las clases de la sociedad, con la afición a la lectura, ideas de orden, justicia, decoro e independencia*”: tot un programa. En darrer lloc, i apareguda quan Bergnes ja havia tancat l'editorial, cal consignar una altra publicació, *La Abeja. Revista científica y literaria ilustrada, principalmente extractada de los buenos escritores alemanes por una Sociedad Literaria* (1862-1870), impresa per Joan Oliveres i Gavarró. És justament aquest Joan Oliveres qui, havent defensat Bergnes en un litigi amb el gremi de llibreters i impressors, li compra la llibreria el 1839 i sis anys després la impremta.

Joan Oliveres i Gavarró i el fill Vicenç

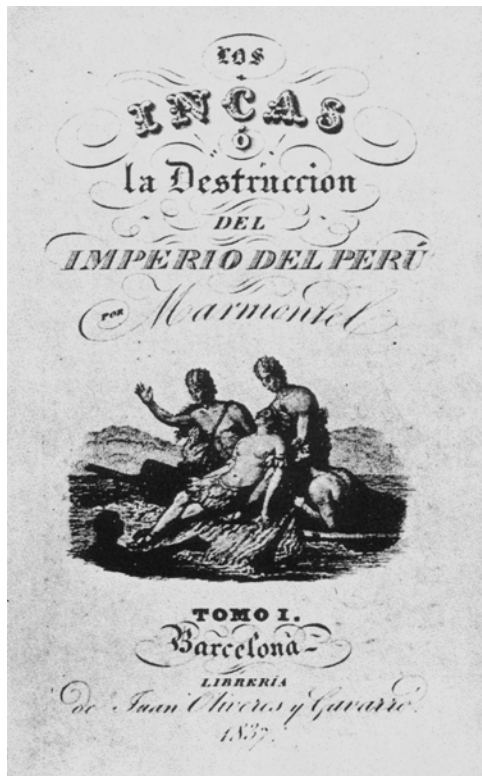
Segons Pilar Vélez, Joan Oliveres i Gavarró (1812-1892, potser nascut a Cervera), industrial del paper (propietari de la primera fàbrica de paper continu d'Espanya), llibreter i editor, tal vegada és el primer de publicar llibres amb gran abundància d'il·lustracions. Segons sembla, l'èxit editorial li ve de les obres per entregues, que projecten la casa a Espanya i a Amèrica. Ara: és probable que la fama principal d'Oliveres i Gavarró s'associï a la seva llibreria, fundada el 1830 i amb tres seus, als carrers d'Escudellers, de Santa Madrona i de Montserrat. En tant que llibreter, divulga un seguit de coneguts catàlegs, en la coberta dels quals es presenta com a editor i “*impresor de la Real Casa*” i fa constar que ha estat “*premiado por S. S. Pío IX*”. I, com acabo de dir, el 1839 adquireix la llibreria de Bergnes de las Casas i

poc després la impremta i el fons editorial. En qualitat d'editor, i que jo sàpiga, posa en circulació dues col·leccions, el *Tesoro de Autores Ilustres* (on figuren novel·les traduïdes com *Arturo*, de Sue) i la *Biblioteca Católica* (que dirigien alhora dos Joaquims, Roca i Cornet i Rubió i Ors, i que publica títols com les *Obras* de Fray Luis de Granada), i alguna publicació periòdica (la *Revista Barcelonesa*, dirigida per Augusto de Burgos, o *La Abeja*, dirigida, com acabo de dir, per Bergnes). Publica també diferents títols d'història i de viatges, molt il·lustrats, entre els quals la *Historia anecdótica de Victoria, reina de Inglaterra*, de J. Peirot, la *Historia de la dominación de los árabes en España*, de José Antonio Conde, les *Hazañas y recuerdos de los catalanes*, col·lecció de llegendes recopilades per Antoni de Bofarull, o el *Viaje pintoresco alrededor del mundo*, obra col·lectiva traduïda del francès.

Logotip d'una de les col·leccions de Joan Oliveres i Gavarró

El succeeix un seu fill, Vicenç, l'activitat llibrera i editorial del qual s'allarga fins al segle XX i de qui em consten dos domicilis (Santa Madrona 7 i 9 i Aragó 410). De Vicenç Oliveres tinc identificades almenys dues edicions del *Quixot*, amb abundants làmines (gravades a l'acer, al boix i al bronze i litografiades), i una col·lecció, la Biblioteca Infantil Ilustrada, a la qual pertanyen, per exemple, uns *Cuentos de la mamá o la moral en imágenes*, reedició d'una traducció francesa que havia publicat ja, el 1842, Bergnes.

Una de les obres d'història que distingeixen la producció d'Oliveres i Gavarró

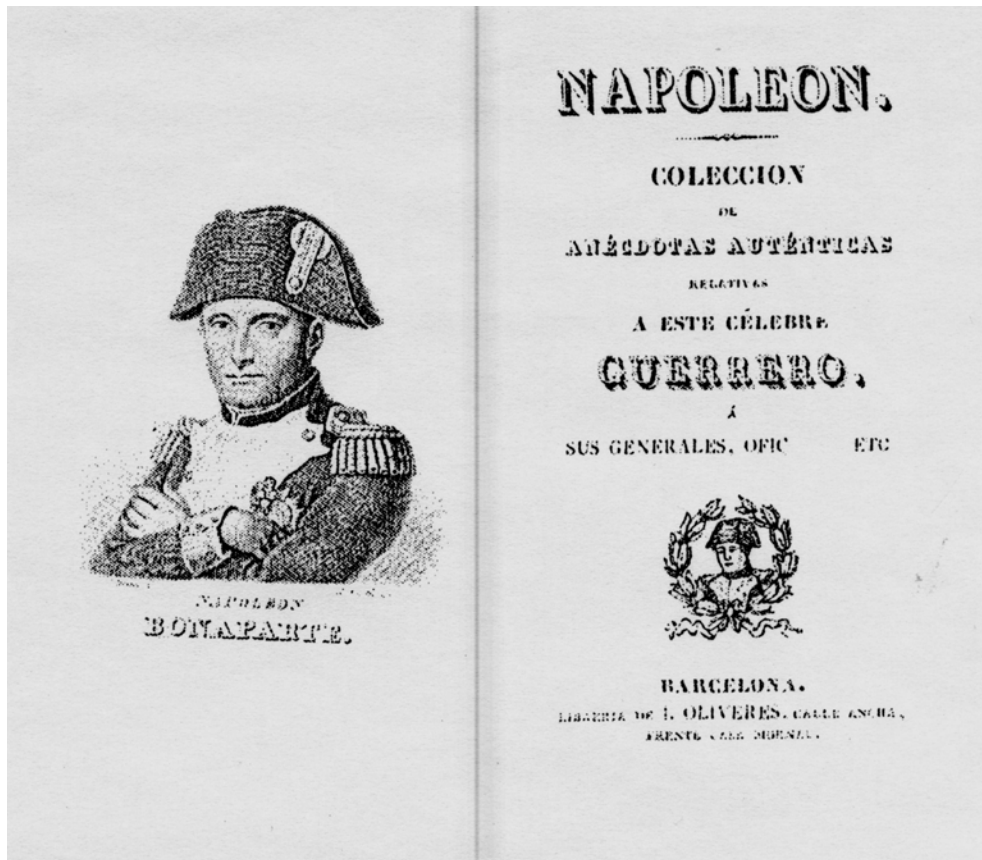
Els germans Oliveres i Montmany

Queda dit més amunt que entre els primers gabinets de lectura barcelonins hi figura el de la llibreria d'Ignasi Oliveres i Montmany, obert possiblement, segons Feliu Elias, cap a 1808. Per part meva, gosaria assegurar que es tracta d'una data massa reculada, perquè aquest Oliveres, sens dubte germà gran de Joan (casat amb Josepa Verdaguer i Bollich), amb qui s'associa, ha de ser el mateix que Pere Bohigas situa a Barcelona després d'haver treballat a València, i aquest trasllat es produeix no gaire abans de 1830. La llibreria, amb dos establiments oberts al carrer Ample i batejada en un moment que no puc precisar amb el nom de Librería Española, aviat esdevé en paral·lel una editorial, que alterna la difusió de publicacions periòdiques (com ara el magazín mensual, "*de instrucción y diversión*", *El ramillete*, de 1837), amb col·leccions (com El Museo Literario) o amb alguns títols significatius (com ara, el 1855, les obres completes de Josep Robrenyo o un cèlebre mapa de Barcelona). Alguns títols, els Oliveres sembla que els coediten amb una casa editorial madrilenya, la de la viuda de Razola.

Partint dels prospectes editorials consultats, el catàleg dels Oliveres i Montmany segueix en essència tres línies temàtiques i s'acull majoritàriament a la subscripció. La primera línia, potser la minoritària, la constitueix la novel·la per entregues, de la qual és mostra una edició més de *Los tres mosqueteros*. La segona, el llibre religiós, està representada per hagiografies (com ara la

Pàgina següent:
Aquesta col·lecció
d'anècdotes
napoleòniques
la publica
Ignasi Oliveres
en dos volums
cap a 1835

Leyenda de oro, de 1852), per llibres de pietat (*La corte celestial de María o Vida de N. S. Jesucristo*, totes dues de 1854) i, sobretot, per devocionaris (*Diamante del cristiano*, *Oficio de la Semana Santa* o *Joyel de la niña cristiana*). Sens dubte, però, la tercera línia temàtica, les obres d'història i geografia, és la més abundant, si més no en aparença. Es tracta de

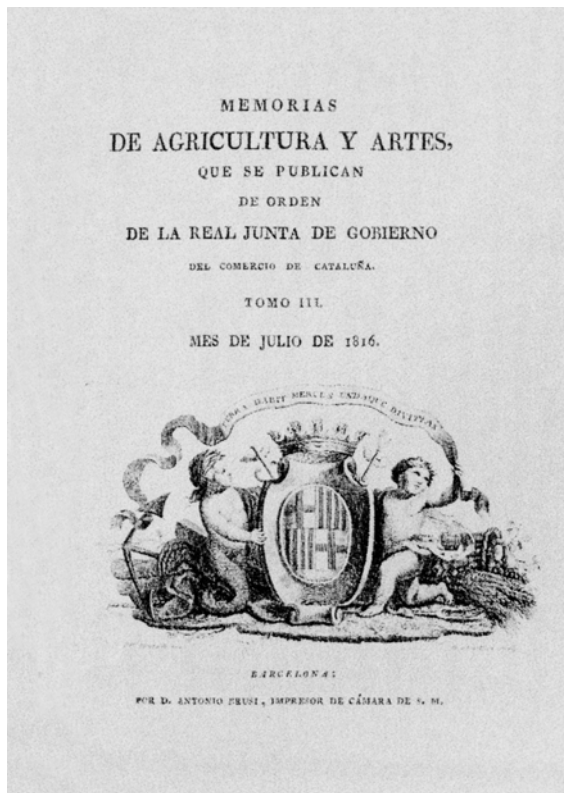
volums de format gros i amb copiosos gravats a l'acer, molts dels quals aixoplugats dins la Gran Colección de Obras Ilustradas, dirigida per Víctor Balaguer i per M. Leal y Madrigal. En són mostra *París y sus monumentos*, una *Historia general de Francia*, la *Geografía Universal* de Malte-Brun, els tres volums de la *Historia de la dominación de los árabes en España*, deguda a Antonio Conde, la *Historia de las cruzadas* de Michaud i Poujoulat, el *Diccionario geográfico de España y de sus colonias* o la *Historia antigua* de Rollin. La col·lecció, els editors la presenten començant per constatar que “*Jamás se había observado en España este afán de leer que va cundiendo por todas partes*”. De fet, afegeixen,

No son ya los escritos superficiales los que llaman la atención del público; no son ya los partos de una imaginación acalorada los que llenan las necesidades mentales de una generación que se desvive por un fondo filosófico o por una forma elegante y duradera; pasó ya la época de los libros de interés efímero, y únicamente las lecturas sólidas y provechosas adquieren en el día la popularidad que se dispensara en otro tiempo a la publicación de un romance o de una obra de entretenimiento mejor o peor hilvanada.

Arran de la mort d'un dels germans (probablement Ignasi), l'altre traspassa la llibreria a Innocenci López, que, com veurem més endavant, li dóna una gran projecció.

La casa Brusi

En els orígens, l'activitat dels primers Brusi, Antoni Brusi i Mirabent (1779-1821) i Eulàlia Ferrer (filla del llibreter barceloní Rafael Ferrer), comença amb una llibreria, situada a la Baixada de la Presó cantonada amb el carrer de la Freneria. El 1799 es traslladen al carrer de la Llibreteria, i durant la invasió napoleònica, al servei de les tropes antifranceses,

La barcelonina Junta de Comerç recorre sovint a la impremta Brusi per donar a conèixer les seves publicacions

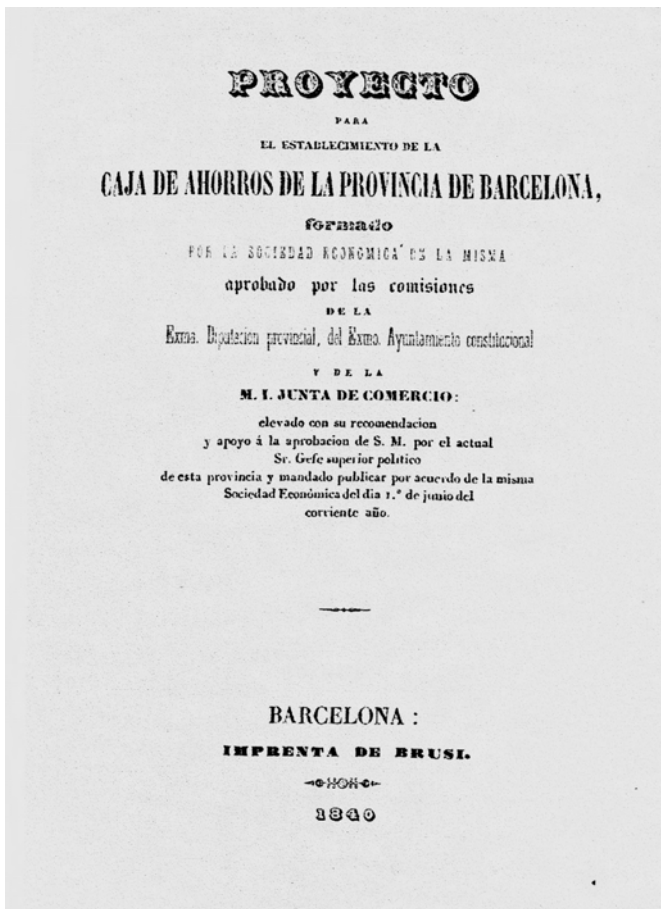
imprimeixen de forma itinerant, en diferents ciutats (entre les quals, com es detalla més endavant, Tarragona), la *Gazeta militar y política del Principado de Cataluña*, el *Diario de Barcelona*, diferents proclames relatives a la contesa bèl·lica i algunes obres esparses més. En recompensa, reben la propietat del *Diario de Barcelona*, que a partir de 1814 publiquen successives generacions de la família. D'aquesta primera etapa sobresurt l'edició d'un *Calendario y guía de forasteros* i, sobretot, de les *Memorias de Agricultura y Artes* (1815-1821), dotze volums il·lustrats amb gravats al metall i publicats amb el suport de la Junta de Comerç. Cal afegir que si el 1819, amb l'ajuda de Francesc Salvà i Campillo, el primer dels Brusi instal·la una foneria de tipus a la impremta, l'any següent, com ja s'ha dit més amunt, introdueix la litografia a Catalunya. Així ho remarca el seu epitafi, que reproduïxen, amb variants, González i Sugañes i Francesc Cabana. Trio la transcripció del segon:

Deté lo pas, viatjador,
i para't en esta llosa.
Aquí en santa pau reposa
D. Anton Brusi, impressor.
En sa pàtria introductor
fou de la litografia;
d'impressor la nombradia
logrà de Sa Majestat.
Prega al Déu de pietat
que en eterna glòria sia.

Fou víctima de l'epidèmia de 1821
R. I. P.

Amb el segell de Viuda e Hijos de D. Antonio Brusi, entre 1821 i 1838 la casa publica alguns títols literaris (com *Última despedida de la mariscala a sus hijos*, novel·la de Louis Antoine Caraccioli traduïda per Francisco Mariano Nipho), religiosos (*El oficio parvo de Nuestra Señora*), geogràfics (*Relación de los pueblos*

1840

Una destacada
fita en la història
d'una de les
nostres caixes
d'estalvis

de que consta el Principado de Cataluña, corregimientos y subdelegaciones en que se halla dividido) i científics (Tratado de Física completo y elemental).

A diferència de la gran majoria d'impressors i editors de l'època, Antoni Brusi i Ferrer (1815-1878), hereu del primer Brusi, abans de posar-se a regir l'empresa familiar emprèn llargs viatges per Europa, on aprèn idiomes i es forma culturalment i professionalment. Anglaterra, Itàlia, França, Suïssa, Alemanya, Txèquia, Suècia i Finlàndia són les etapes d'aquests anys de formació, que dóna per acabada el 1838. Retornat a Barcelona, aquell any es posa al capdavant del negoci familiar, la joia de la corona del qual, el *Diario de Barcelona*, en plena decadència, aconsegueix remuntar espectacularment, val a dir que amb l'ajuda inestimable de Joan Mañé i Flaquer. La personalitat d'Antoni Brusi i Ferrer presenta una considerable projecció econòmica. Així, i entre altres càrrecs i iniciatives, va ser soci fundador de la companyia del canal de Suez (gràcies a la seva amistat amb Lesseps) i un dels promotors de la fusió dels ferrocarrils catalans. En consonància amb aquestes altes responsabilitats, Brusi i Ferrer és un editor de pes, la trajectòria del qual està molt unida a la figura de Joan Cortada, que devia ser-ne el director literari. Publica sobretot obres històriques, la majoria integrades dins la col·lecció *El Mundo*. *Historia de Todos los Pueblos*, formada per 17 títols apareguts entre 1840 i 1845. En formen part els tres volums il·lustrats amb gravats sobre metall de la *Historia de España*, de Joan Cortada, la *Historia*

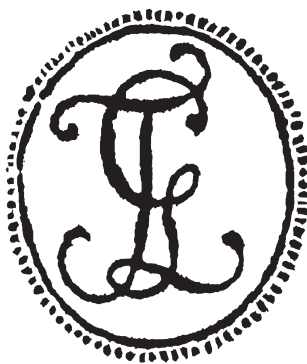
de Portugal, de Cortada mateix, les *Historias de Grecia e Italia*, de Duponchel, o la *Historia de América*, de Belloc. L'altra diguem-ne especialitat de l'editorial de Brusi i Ferrer és Jaume Balmes, de qui publica totes les obres a partir del moment que l'escriptor vigatà devia partir peres amb Josep Tauló. Flanquegen aquestes dues línies temàtiques alguns tractats sobre indústria, arts i oficis (*Nuevo regulador de los relojes, de las muestras y de los péndulos*, obra deguda a Ferdinand Berthoud) i sobre medicina (*Reflexiones sobre las causas de extenderse el contagio de la fiebre amarilla en la península y medios de extinguirlo*, de Tomás de Morla), al costat de l'*Opúsculo sobre reformas arancelarias y otras cuestiones político-económico-administrativas* (1856), degut a l'industrial i teòric del proteccionisme Joan Güell i Ferrer, i de la traducció d'una *Historia del Comunismo o refutación histórica de las utopías socialistas* (1856), obra francesa d'Alfred Sudre. Molt més esporàdica resulta la publicació de novel·les, tant originals (*El templario y la villana*, de Joan Cortada, el 1840) com traduïda (*Los novios*, de Manzoni, el 1853). Entre 1859 i 1861 difon una revista, *El álbum de las familias*, com a suplement del *Diario de Barcelona* i amb el desig d'impulsar-ne les vendes.

El tercer Brusi de la nissaga, Antoni Brusi i Mataró (1846-1887), conserva encara l'empenta donada a l'empresa pel seu pare i, per reforçar tant l'editorial com les vendes del diari, emprèn la publicació del *Folletín del Diario de Barcelona*, que difon en especial traduccions de novel·les.

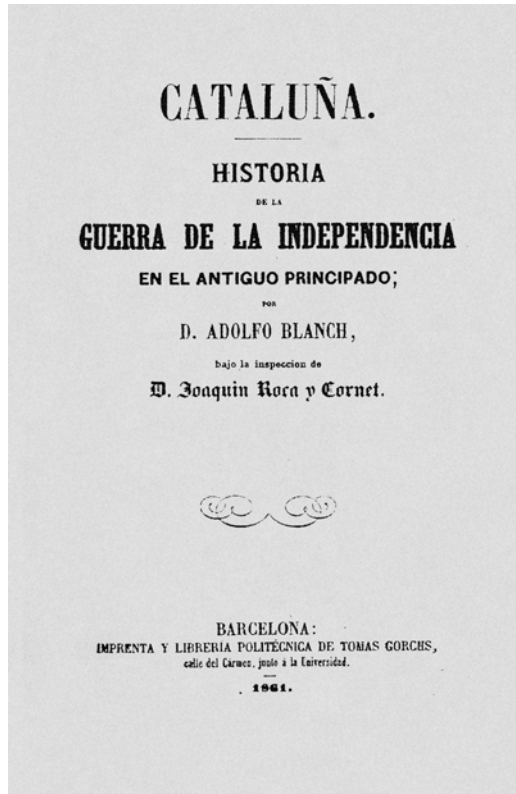

Tomàs i Ceferí Gorchs

Sobre Tomàs Gorchs i Casadevall, llibreter instal·lat primer a la Baixada de la Presó i després al carrer del Carme (a tocar de la Universitat Literària), hi ha notícies des de 1815. Com ja hem glossat en un altre indret, al primer dels domicilis hi obre el 1819 un gabinet de lectura, un dels pioners de Barcelona. En tant que editor, publica el setmanari *La Universidad* (a partir de 1848), la majoria de llibrets de les òperes representades al Liceu i esdevé l'impressor oficial de la universitat barcelonina. Se li deuen acurades edicions, com la d'una *Corona artística del Gran Teatro del Liceo* (1848), amb textos de Joan Cortada i gravats de Josep Manjarrés; o la de *Barcelona antigua y moderna* (1854), d'Andreu Avel·lí Pi i Arimon, en dos volums, amb un retrat de Josep Arrau i làmines de J. Puiggarí gravades a l'acer per A. Roca i A. Fatjó. O una luxosa edició del *Quixot* en dos volums i format foli, de 1859, il·lustrada amb gravats a l'acer i boixos per artistes com

Marca d'impressor
de Tomàs Gorchs

Luis Madrazo Lorenzale. O, encara, *Cataluña. Historia de la guerra de la Independencia en el antiguo Principado* (1861), d'Adolf Blanch, obra que incorpora làmines litogràfiques de professionals de tant supòsit com Eusebi Planas, Tomàs Padró i Jaume Serra i Torner. Com tants i tants altres editors, Gorchs recorre també a les entregues repartides per subscripció, fins i tot, i per estrany que resulti, d'una obra jurídica com *Defensa de las regalías, o sea historia legal del*

Una de les obres
més celebrades
del catàleg de
Tomàs Gorchs

expediente de un recurso de fuerza con motivo de la causa criminal formada contra una monja exclaustrada del convento de arrepentidas de Barcelona (1852), obra de l'advocat Carles Raüll. Per arrodonir aquesta síntesi de la seva producció, citaré encara el *Diccionario de las principales sectas heréticas* (1860).

De Ceferí Gorchs i Esteve (1846-1920), fill de Tomàs, se'n pot dir que manté, si més no, el bon nom de la casa. Professional inquiet, a partir de 1877, establert ja a la Gran Via de les Corts Catalanes, impulsa i dirigeix una revista professional, *El Correo Tipográfico* –que si més no al principi s'imprimia als tallers de can Tasso–, i cap a 1880 adquireix una fàbrica de tintes per a la impressió. Tot i això, la posteritat relaciona el seu nom sobretot amb la tipografia, ja que, associat amb l'alemany Thuck, munta una foneria i s'erigeix en el principal proveïdor de tipus d'impremta de Barcelona. Dins aquest ram se'l coneix sobretot, com ja s'ha indicat, per la creació del tipus anomenat bastarda espanyola, amb el qual publica *Trozos selectos* (recull de textos escrits en tots els idiomes peninsulars) i, el 1892, una altra edició del *Quixot* de gran luxe, sobre paper de fil i amb els gravats de les edicions setcentistes d'Ibarra i de la Real Academia reproduïts per fototípia.

Els Eudald Puig pare i fill: un apunt

El primer de la dinastia, nascut a Ripoll el 1829, va fer l'aprenentatge de l'ofici, com Jaume Subirana, a la llibreria i editorial Pons, on entra amb quinze anys. El 1865, decidit a emancipar-se, obre una llibreria-editorial a la plaça Nova, aviat esdevinguda la seu d'una penya literària a la qual concorrien, entre altres, Miquel i Badia, Frederic Soler i Ildefons Gatell. Puig difon una sèrie de publicacions periòdiques: *La Locomotora*, dirigida per Manuel Duran i Bas, el setmanari religiós *El Àncora*, el setmanari literari *La Barretina* o *L'Embustero*. El seu fill, Eudald Puig i Alfonso (avi, per cert, del pintor Antoni Tàpies, que es diu Puig de segon cognom), va créixer en poc temps l'activitat i el crèdit de l'establiment.

Innocenci López i la Llibreria Espanyola

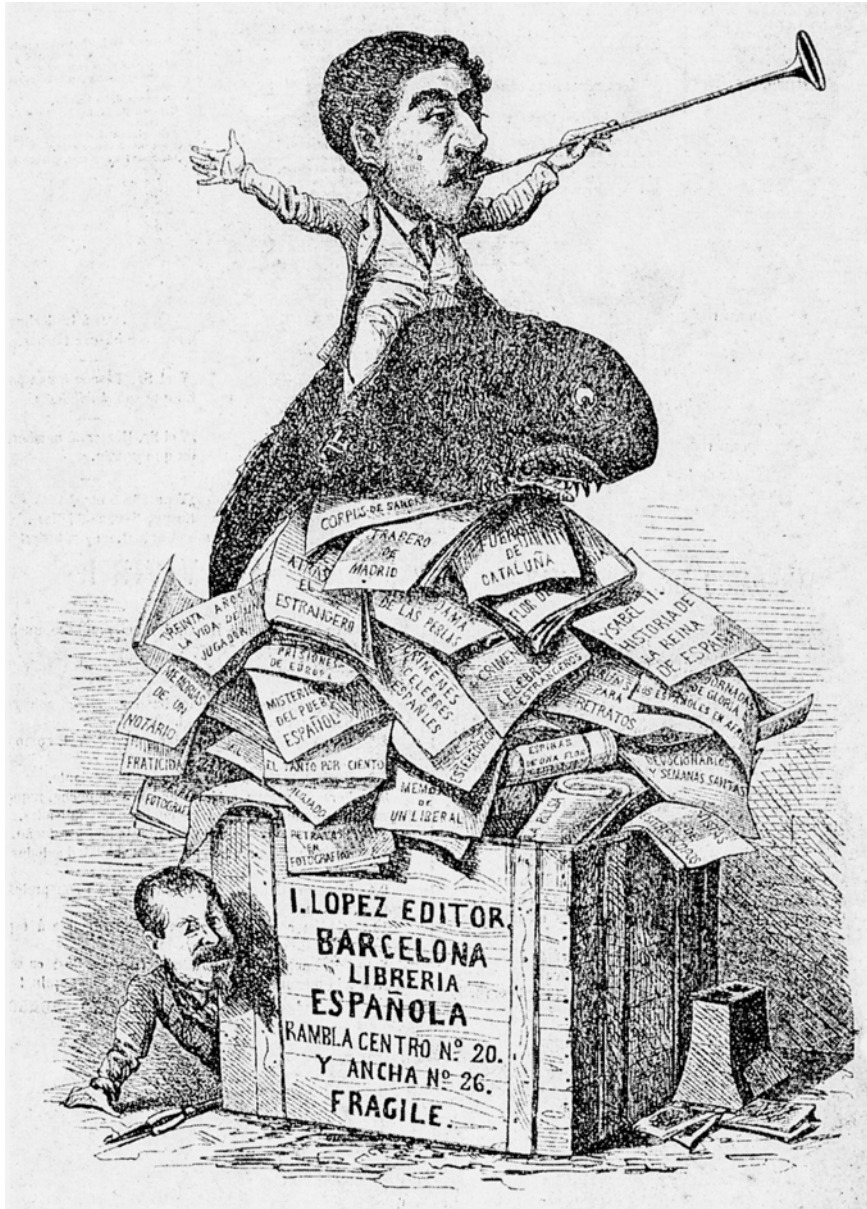
Per bé que treballa encara amb patrons econòmics més aviat preindustrials i, doncs, amb recursos econòmics modestos, el gironí Innocenci López Bernagossi (1829-1895) regenta, a Barcelona, una de les editorials de més èxit i projecció de tot el vuit-cents. La seva importància ve determinada, també, per la vastitud de la seva heterogènia producció, destinada sobretot al consum massiu i marcada per una ideologia republicana i anticlerical. Membre de la Junta Revolucionària de Barcelona arran dels fets de setembre de 1868, arriba a ser designat, el 1873, director general dels correus cubans. La trajectòria del

Nº 20.

primer dels López de la dinastia s'inicia a la Librería Histórica de Lluís Tasso, on fa de gerent fins que el 1855 compra la que els germans Oliveres i Montmany tenien instal·lada al carrer Ample (ja amb el nom de Librería Espanyola). Aquesta vinculació inicial amb Tasso permet entendre un doble peu editorial present en algunes publicacions posteriors de López, en les quals apareixen, al costat del de la llibreria barcelonina, els noms de la Librería Española de Madrid o de la Librería Enciclopédica de La Habana. L'una i l'altra estaven integrades dins la xarxa comercial de Lluís Tasso.

Des d'aquests establiments, Innocenci López, desdoblant d'editor, comença apuntant-se a la moda aparentment inesgotable de les novel·les per entregues, com ho fa deduir la primera edició d'*Un corpus de sangre o los fueros de Cataluña* (1857), cèlebre narració històrica de Manuel Angelon. Angelon devia ser aleshores una mena d'escriptor de plantilla, perquè si més no entre 1861 i 1863 López li publica quatre novel·les històriques més: *Atrás al extranjero*, *Flor de un día*, *Espinas de una flor* i *El alojado*. Per aquests mateixos anys em consta també l'edició d'una novel·la d'Antoni Altadill, *El tanto por ciento*, amb làmines litografiades d'Eusebi Planas. Durant el Sexenni, López posa en circulació un seguit d'opuscles inspirats per la ideologia republicana i federal: *La nueva Inquisición*, *Los héroes de Valencia*, *La contribución de sangre*, *Dios* (apologia de l'ateisme deguda a Francesc Sunyer (o Suñer) i Capdevila) o *Sucesos de La Bisbal y su distrito* (del guixolenc Pere Caimó, aleshores diputat).

Pàgina següent:
La fama
d'Innocenci López
se sustentava,
com veiem en
aquesta caricatura,
en un feix
de publicacions

L'edició de llibres, López la simultanieja més endavant amb la d'una colla de publicacions periòdiques: *El cañón rayado* (revista dedicada a la guerra d'Àfrica, aleshores de plena actualitat), *Un tros de paper* (1865-1866), fundada amb Albert Llanas (que no és avantpassat meu: ja m'agradaria!), *Lo noi de la mare* (1866-1867), *La Rambla* (1867-1868), *La pubilla* (1867-1868), *Lo xanguet*, *Les barres catalanes* o *La tabola*. El ritme de publicació no afluixa quan López obre una

C. Gumà (pseudònim de Juli Francesc Gimbernau) és un dels escriptors de plantilla de la Llibreria Espanyola

sucursal de la llibreria, conservant-ne i compartint-ne el nom, a la Rambla del Mig, des d'on apareixen *El tiburón* o les dues revistes de més durada (i, per torna, llegendàries): *La Campana de Gràcia* (1870-1934) i *L'Esquella de la Torratxa* (1872, 1874 i 1879-1938). De la mateixa seu en surten així mateix dos dels dramaturgs més difosos i representats: Serafí Pitarra (en especial els *Singlots poètics*) i C. Gumà. Molts altres escriptors i dibuixants publiquen a la casa o hi concorren per fer-hi tertúlia (Robert Robert, Tomàs Padró, Eusebi Planas, Pompeu Gener, Josep Lluís Pellicer, Josep Roca i Roca, Conrad Roure, Antoni Altadill o Josep Feliu i Codina), de forma que la Llibreria Espanyola de López esdevé tot un referent de la vida cultural i política de Barcelona. Sense els mitjans tècnics d'editorials amb molts més recursos econòmics, la Llibreria Espanyola incideix de ple en el terreny de les publicacions generosament il·lustrades, tant per xilografia i litografia com, així que va ser possible, per fotogravat.

L'edició
religiosa

L'edició religiosa

A Espanya l'església catòlica surt de l'Antic Règim sumida en el desconcert i en el temor. No era pas que el poder civil l'hagués desempaada (un seguit de textos constitucionals, començant pel de Cadis de 1812, la proclamen religió única de l'Estat i en veden qualsevol altra), sinó que, acostumada a la pràctica rutinària de privilegis seculars, a partir de 1833 comença a perdre l'abassegador control social que havia exercit i no sap avenir-se a la nova situació ni fer-se'n càrrec. (Les excepcions a aquest panorama,

Tribunes periodístiques com aquest setmanari, aparegut a finals de segle, combatien el laïcisme creixent

com ara la de Jaume Balmes, són tan meritòries com escasses.) Si a aquest fet hi afegim circumstàncies fins aleshores literalment inconcebibles, com la crema de convents de juliol de 1835, la desamortització de béns eclesiàstics decretada pel ministre Mendizábal o l'imparable procés de laïcització social –sobretot en les concentracions urbanes industrials i al compàs de l'accés creixent de nou públic a la cultura i del sorgiment de la classe obrera– no costarà gaire d'entendre el marasme en què viu el clergat i la jerarquia catòlica durant una sèrie d'anys.

L'ofensiva i el rearmament ideològics per fer front a aquests desafiaments, encapçalats per les denigrades llibertats d'expressió i de culte, provenen tant de l'àmbit autòcton com de la cúria romana –perquè, naturalment, el fenomen cal contextualitzar-lo dins el marc de la societat liberal sorgida arran de la Revolució Francesa–, i, pel que afecta el terreny que ara ens interessa, consisteixen en iniciatives destinades a combatre l'enemic acudint al mateix mitjà –la lletra impresa– des de la barricada contrària. La crida que, exhumada més endavant, fa el pare Claret el 1846 per reclutar adherents eclesiàstics a la causa de la Llibreria Religiosa no deixa lloc a dubtes: es tracta de difondre textos com ho fan “*los impíos con sus malos y pestíferos libros, causando estragos sin cuenta*”. Divuit anys després, el 1864, Pius IX sancionava i beneïa amb l'encíclica *Quanta cura* i, principalment, amb el *Syllabus errorum* totes aquelles maniobres fins a aquell moment més o menys aïllades. Les 80 proposicions del *Syllabus*, en efecte, condemnaven sense matisos ni remissió, entre altres doctrines i institucions nefandes, el liberalisme, el

Pàgina següent:
La maçoneria esdevé
una de les bèsties
negres del catolicisme.
Aquest volum el
publica, el 1887, la
Impremta i Llibreria
de la Immaculada
Concepció

socialisme, el comunisme, l'autonomia de la societat civil i, doncs, el matrimoni no canònic, les societats secretes, les societats bíbliques i, en fi, les teories que gosaven discutir la sobirania temporal del papat. (Una sobirania, per cert, que la supressió dels Estats Pontificis el 1870, arran de la unificació italiana, fa entrar en crisi permanent.) D'aleshores ençà, escriptors i intel·lectuals catòlics subordinen les iniciatives individuals a les consignes d'actuació conjunta dimanades del papat.

Il·lustra aquest nou context, per citar un cas ben pròxim, el canonge Jaume Collell, que el febrer de 1879 viatja a Roma formant part d'un nodridíssim

romiatge de periodistes catòlics, europeus i americans, als quals Lleó XIII rep en audiència –avinentesa que el nostre home aprofita per fer entrega al pontífex d'una col·lecció del setmanari vigatà *La Veu del Montserrat* i d'una edició especial de *L'Atlàntida* verdagueriana. (La narració d'aquest viatge l'extrec del llibre *Roma. Impressions y comentaris*, que Collell publica el 1892.) De bon començament, el canonge se sap membre d'un col·lectiu “que en tota l'extensió de l'univers treballa per fer brotar alguna flor cristiana enmig del brut fanguilleig del periodisme” i que, alhora, tracta d'erigir-se en un baluard contra els “periodistes que van corrompent el món amb lo llibertinatge de sa ploma”. Més encara:

Era hora ja de que es fes eixa manifestació de la premsa catòlica; era hora ja de que aquells que individualment han treballat per mantenir i promoure aqueix gran moviment dels pobles envers la Càtedra de Pere, anassen ells col·lectivament a fer sa visita *ad limina Apostolorum*, per sentir de més prop l'ardor de la fe que els anima, per aprendre d'estimar encara més la causa que defensen i rebre directament lo sant i senya per los grans combats que han de sostenir cada dia.

I contra qui o què calia sostenir aquells combats? A Jaume Collell només li cal sortir del Vaticà per fer-se'n càrrec, perquè, al costat de “convents *incautats*” i de “comunitats abolides o notablement disminuïdes”, a Roma actuen i es mouen lliurement, a plena llum del dia, “instituts d'ensenyança *secularisats*”, “capelles protestants”, “botigues de la societat bíblica”, “lògies maçòniques” i, en fi, una premsa que, com la *Fanfulla*, no dubta a qualificar de “desvergonyida”. A l'església catòlica, en suma, els enemics, cada cop més

poderosos, se li multipliquen cada dia que passa. I per fer-los front s'emprenen croades ideològiques en tota regla, dins les quals l'edició juga un paper de primer ordre. Solange Hibbs-Lissorgues n'ha recollit una pila de testimonis dins l'àmbit de la premsa, especialment abundants en el darrer terç de segle. Des d'un integrisme de pedra picada, Sardà i Salvany sostenia que la impremta “*era el principal campo de batalla*”, al qual havien d'acudir “*todos los buenos*” i incitava els lectors de la publicació que dirigia, la *Revista Popular*, a “*empuñar las armas*” contra aquells “*criminales públicos que son el mal libro y el mal periódico*”. Afegiré encara que el 1905 un congrés espanyol de premsa catòlica afirmava, amb agressiva i idèntica fraseologia bel·licista, que la premsa enemiga era un adversari que “*hay que combatir hasta la última línea de las trincheras [...] y después de haberle domeñado y vencido, fuerza es quemar sus tiendas de campaña*”.

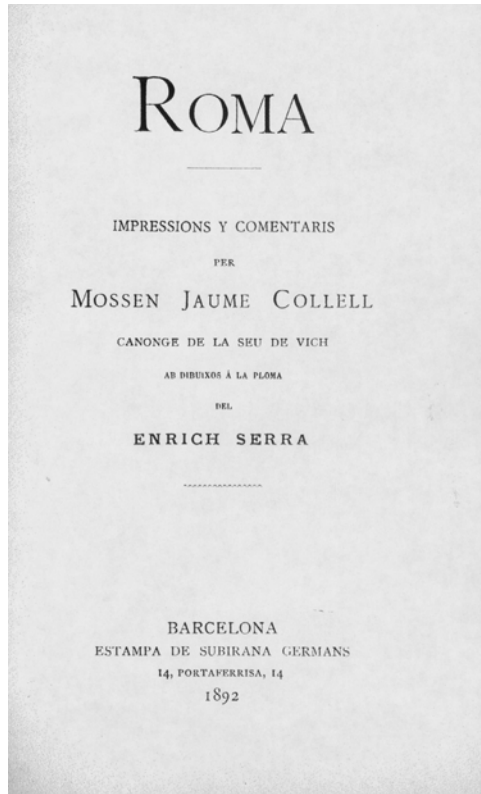
Dins el terreny del llibre, aquest afany catòlic de recristianització social cristal·litza en l'aparició d'editorials consagrades, en exclusiva o gairebé, a les publicacions religioses. Unes editorials que, en un percentatge elevadíssim, bandegen la llengua del país en benefici de la castellana, desequilibri que no comença a redreçar-se fins ben entrat el segle XX. En fi: a continuació en descripció cinc, d'aquestes empreses editores, potser les de més presència pública. D'una altra, l'Acadèmia Bibliogràfica Mariana –activa a Lleida a partir de 1862–, me n'ocupo dins l'apartat dedicat a l'edició en aquella ciutat. I per diferents motius, de la raó social Hereus de la Viuda Pla en tracto, com es pot comprovar, dins el capítol que aborda l'edició romàntica.

La llibreria i editorial Subirana

Format com a dependent en la llibreria d'Antoni Pons, Jaume Subirana (1823-1862) s'estableix pel seu compte el 1841 a la plaça de Sant Jaume cantonada amb el carrer Llibreteria i de seguida adquireix renom com a llibreter i, sobretot, com a enquadernador. L'activitat editorial arrenca el 1862, mort ja el fundador, amb el segell de Viuda e Hijos de Jaime Subirana i s'especialitza de bon començament en estampes, gravats i llibres religiosos. A partir d'aquell mateix any, i sota la direcció de Jacint Calsina, la casa rep l'assessorament de quatre futurs bisbes: Morgades, Sivilla, Estalella i Cortès. Un catàleg de 1876, encapçalat per la divisa "*Amenidad, Instrucción, Moralidad*", anuncia una col·lecció, la Biblioteca Escogida de la Juventud, posada sota la direcció de Joaquim Rubió i Ors i revisada per l'aleshores canonge Josep Morgades i pel teòleg Joaquim Forns. La col·lecció, que ja havia publicat 24 títols, es nodria d'"*historias particulares*" i de "*novelas interesantes y morales*". De fet, el mateix catàleg justifica l'atenció que, des de sempre, la casa dispensa als llibres d'adoctrinament religiós dels infants:

Uno de los sentimientos que más pronto se despiertan en los niños es el de la curiosidad [...]. ¿Por qué, pues, no hemos de explotar esta inclinación que la Providencia parece haber colocado en la entrada de la vida?

El 1890, rebatejada amb la denominació de Joaquín y Eugenio Subirana Hermanos, rep la distinció d'Editors i Llibreters Pontificis, inicia la publicació de l'*Anuario Eclesiástico* i es trasllada al carrer de la Portaferrixa. Entre molts altres títols, l'editorial publica obres de text

R

dels seminaris catòlics, un *Diccionario de ciencias eclesiásticas* i la *Biblia* traduïda per Fèlix Torres Amat. A la seu del carrer Portaferriça hi tenia lloc una tertúlia que congregava tonsurats (com mossèn Clascar i el bisbe Morgades) i seglars de reconeguda militància catòlica (com Quadrado i Mañé i Flaquer). A partir de 1906, la casa es desdobra en dues raons socials: Librería Subirana S.A. i Eugenio Subirana S.A.

En aquest volum,
el canonge
Collell aplega
tots els seus
viatges a la
capital italiana

Pau Riera pare i Pau Riera fill

Abans d'associar-se, com veurem tot seguit, amb la Llibreria Religiosa el 1848, la raó social Pau Riera, propietat de Pau Riera i Soler, instal·lada primer al carrer Nou de Sant Francesc i després al carrer de Robador i composta de llibreria, impremta i editorial, ja es dedicava a la venda i publicació d'obres religioses des de 1839. De fet, però, els inicis professionals del primer dels Pau Riera, sembla que nascut a Manresa, se situen a Reus, on arriba cap a 1820 i treballa acompanyat uns quants anys per un seu germà, Bonaventura, fins que, el 1839, es trasllada a Barcelona. A la capital del Baix Camp hi obre una reputada llibreria i hi dóna conèixer un seguit de publicacions d'excel·lent factura, començant per estampes i goigs i acabant per llibres religiosos, textos oficials i dos títols d'un cert pes: la *Gramática de la lengua francesa*, de Chantreau, i el reiteradament reeditat *Diccionario manual castellano-catalán* (1836) degut a fra Magí Ferrer. De la producció barcelonina en són mostra alguns volums de devoció (*La Virgen. Historia de María, madre de Dios*, de 1842) i d'apologètica (*De la Inmaculada Concepción de María. Disertación polémica*, de 1843).

Cap a 1860, l'activitat de Riera i Soler la devia continuar un seu fill, Pau Riera i Sans, que, mort el 1914, persevera en la línia del llibre religiós, sovint il·lustrat, i dóna a conèixer paral·lelament alguns títols d'història i literatura, diccionaris i enciclopèdies. (D'un altre fill presumpte, Eusebi Riera, tot just esmentat per Ràfols i Àngel Millà, no en puc dir res perquè no el trobo enlloc més ni sóc capaç de concretar-ne el

Pàgina següent:
Un dels fruits de
la col·laboració
entre els Pau
Riera i la Llibreria
Religiosa

parentiu amb aquesta família.) Són els continguts que reflecteix també un *Catálogo de los libros de fondo de la imprenta y librería de Pablo Riera* de 1859 (amb una addició de 1862), que conté una aclaparadora majoria de publicacions religioses, en castellà i en llatí. D'un catàleg posterior, de 1903, molt extens (124 pàgines) se'n dedueix que l'establiment de Riera i Sans,

EL
HOMBRE FELIZ,
INDEPENDIENTE
DEL MUNDO Y DE LA FORTUNA;
ó
ARTE DE VIVIR CONTENTO
EN CUALESQUIER TRABAJOS DE LA VIDA.

OBRA ESCRITA EN PORTUGUÉS

por

EL P. D. TEODORO DE ALMEIDA,
de la Congregación del Oratorio, y de la Academia de las Ciencias de Lisboa, etc.

TRADUCIDO AL ESPAÑOL CON NOTAS.

Con aprobación del Ordinario.

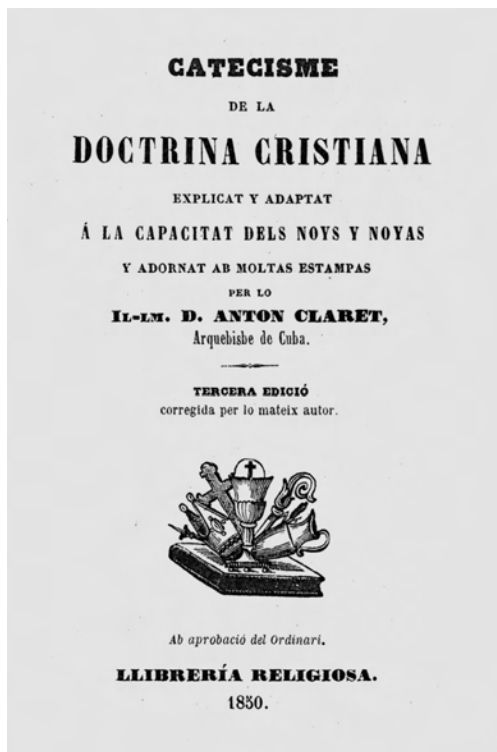
BARCELONA:
LIBRERÍA RELIGIOSA.—IMPRENTA DE PABLO RIERA,
CALLE DEN ROBADOR, NÚM. 24 Y 26.
1860.

aleshores denominat Librería religiosa y científica, havia ampliat l'oferta editora i llibrera i, així, relacionava, a banda de llibres i opuscles, estampes i fulls volants. Ara bé: com que cap dels dos catàlegs no destria les obres de fons ofertes per la llibreria de les publicades per la casa, es fa impossible determinar-ne les edicions, que devien ser bastant abundants. Mencionaré, de 1885, els *Apuntes biográficos del Excmo. y Ilmo. Sr. Dr. D. José María de Urquinaona y Bidot, obispo de Barcelona*, obra de F. Castellano y Medero. Des del punt de vista editorial, les publicacions de més alè deuen ser els 12 volums del *Diccionario geográfico, estadístico, histórico, biográfico, postal, municipal, militar, marítimo y eclesiástico de España y sus posesiones de ultramar* (1881-1887) i els 6 del *Diccionario popular universal de la lengua española, artes, biografía, ciencias, historia, geografía, literatura y mitología* (1885-1888). De Pau Riera i Sans cal afegir, de més a més, que esdevé un dels fundadors de l'Institut Català de les Arts del Llibre.

La Llibreria Religiosa o l'empenta de Caixal i Claret

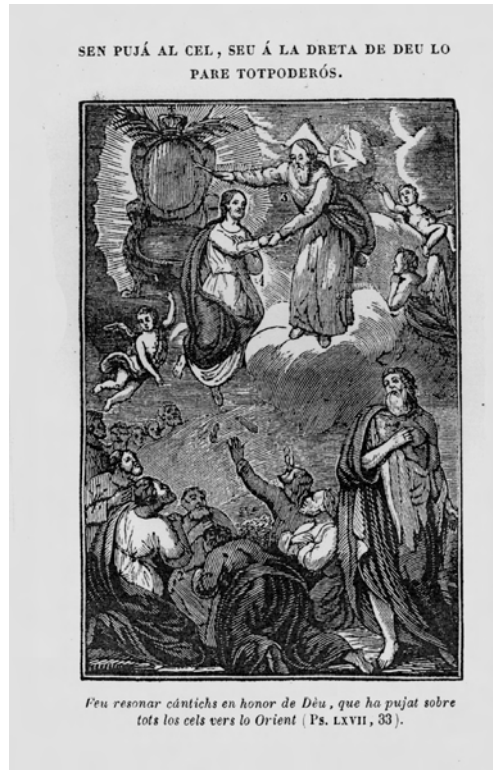
Fins a 1969 va perdurar a Barcelona la raó social d'aquest nom, limitada aleshores, i des de feia molt de temps, a l'activitat que el seu nom descriu. L'havia fundada el 1848, al carrer d'Avinyó, Josep Caixal i Estradé, aleshores canonge de la seu de Tarragona (i bisbe de la Seu d'Urgell des de 1853), que, amb el suport immediat d'Antoni Maria Claret, la converteix en

Un dels volums més difosos de la Llibreria Religiosa, escrit per un dels puntals de la casa

un centre d'operacions editorials de gran difusió i projecció ideològica. Cal subratllar aquesta realitat perquè una sostinguda opinió posterior va atribuir-ne i encara n'atribueix la fundació al pare Claret, que el novembre de 1846, en una circular destinada a recaptar fons entre els capellans de tot Espanya, deixava ben clars els orígens, característiques, finalitat i paternitat de la iniciativa:

Si no conociera a V. a fondo, y no le viera animado de aquel celo que debe devorar a todo buen sacerdote, no le comunicara a V. el siguiente plan, y es que el Ilre. Sr. D. José Caixal, dignísimo canónigo de Tarragona, a impulsos del grande amor que tiene a Dios y a sus prójimos, ha pensado imprimir y reimprimir los libros espirituales y dogmáticos que conoce mejores a las actuales circunstancias, o que otros sujetos se dignarán advertirle, y escamparlos por Cataluña, por España y quizás fuera de ella, haciendo impresiones en grande, y después venderlas a precio ínfimo, o dándolas, como hacen los impíos con sus malos y pestíferos libros, causando estragos sin cuenta [...] Viendo yo este proyecto tan bueno y necesario, no he podido menos de aplaudirlo y estimularlo, cooperando en cuanto pueda a los gastos indispensables y cuantiosos que trae consigo este plan, y sabiendo que este señor, lejos de tener alguna mira interesada, emplea en todo las limosnas de misa y rentas del canonicato, no he podido menos de ofrecerle las limosnas de misas que yo celebro, que es la única cosa sobre que puedo contar [...], pero ya que yo no puedo más, haré que cooperen algunos otros amigos que conozco, animados de estos mismos sentimientos; y siendo usted uno de ellos, me atrevo a comunicarle este asunto de tanta importancia, esperando que cooperará con la limosna de 3 o 4 misas mensuales, o más o menos, según el celo que le anima [...].

Convé afegir de seguida que, lluny de cenyir-se a allò que aquesta circular explica, la col·laboració del pare Claret amb l'editorial devia resultar en diferents moments decisiva, tant publicant-hi moltes obres seves com donant-hi suport econòmic. Un botó de mostra: quan és designat bisbe de Cuba, es noliegen vaixells amb centenars de caixes de llibres publicats per la Llibreria Religiosa i destinats a la diòcesi antillana.

Gravat
corresponent al
catecisme de la
il·lustració anterior
(pàg. 179)

Segons Antoni Borràs i Feliu, de qui recullo moltes de les notícies aquí resumides, l'aparició i trajectòria de la Llibreria Religiosa és indestruïble de la situació religiosa del país. Caixal, en efecte, havia hagut de fugir a Itàlia i a França per escapar de les persecucions religioses desfermades el 1835, i és justament en aquest exili quan pren consciència de la necessitat de defensar l'església catòlica dels atacs de què és objecte, a l'estil del que fan els apòlogues francesos amb qui entra en contacte. Així descriu una mà anònima aquest impuls inicial del canonge tarragoní:

La obra benéfica de la Librería Religiosa fue inspirada al sr. Caixal por Jesús y María luego de haber escapado providencialmente de la degollina del año 1835 y vistos los estragos que en la fe y en la piedad habían hecho en Italia y más en Francia los enciclopedistas del siglo pasado junto con los mal llamados filósofos. Recorriendo el sr. Caixal estas dos naciones y viendo el estrago inmenso que la impiedad había hecho en la fe, en la moral y en las costumbres, se horrorizó, gimió y condolió y empezó a pensar en el remedio que podía adoptarse para salvar de esta catástrofe a su querida patria.

Pel febrer de 1846 el projecte ja tenia cara i ulls. S'anomenava aleshores Hermandad Espiritual de los Libros Buenos i l'administrava Pere Naudó, col·laborador directe del pare Claret, el qual, tot buscant-li prosèlits, escrivia:

El gran auxiliar de la moralización, la prensa católica. ¿Y cómo? Esparciendo con profusión en todas partes estampas, hojas volantes, opúsculos, libros de devoción, ascéticos, científico-religiosos, conforme a

la idea y pensamiento del sr. Caixal y de aquí la Librería Religiosa [...] que el sr. Caixal concibió en Francia durante la expatriación.

En el fons es tracta del mateix missatge que, en relació a aquesta iniciativa editorial, el papa Pius IX envia el 1858 al pare Claret i que des d'aleshores es transcriu com a pòrtic de tots els catàlegs de la casa. Un cop acordada la denominació definitiva de Llibreria Religiosa i davant la necessitat de triar una impremta, s'optava per la de Pau Riera, i en la decisió prevalia el criteri d'un altre canonge de Tarragona, Antoni Palau i Tèrmens, que duia a imprimir a aquell obrador la seva *Revista catòlica*. La jerarquia catòlica, adherida ben aviat a la iniciativa, contribuïa a difondre els variats productes de la casa, com ho palesa aquest testimoni, datat el 1869, del bisbe de Cadis:

En cuanto a la Librería Religiosa hace tiempo que estoy persuadido del gran provecho que de su Institución resulta, y no creo por cierto ser el prelado que menos contribuye a su sostenimiento. He pedido en repetidas ocasiones grandes remesas que he repartido en los pueblos de la diócesis durante mi visita.

La formidable difusió dels productes impresos per l'editorial resulta incomprensible sense tenir en compte la insuperable xarxa distribuïdora de l'església catòlica, sustentada en una estructura piramidal que li permet arribar a tot arreu. Les xifres de què es disposa parlen per si soles i amb gran eloqüència. Així, en els primers onze anys de vida (1848-1859) publica 1.711.500 llibres, 1.055.500 opuscles i 1.447.000 fulls volants; i en els primers divuit (entre 1848 i 1866) el còmput és el següent: 2.811.100 llibres, 2.509.500 opuscles i 4.249.200 fulls volants i estampes.

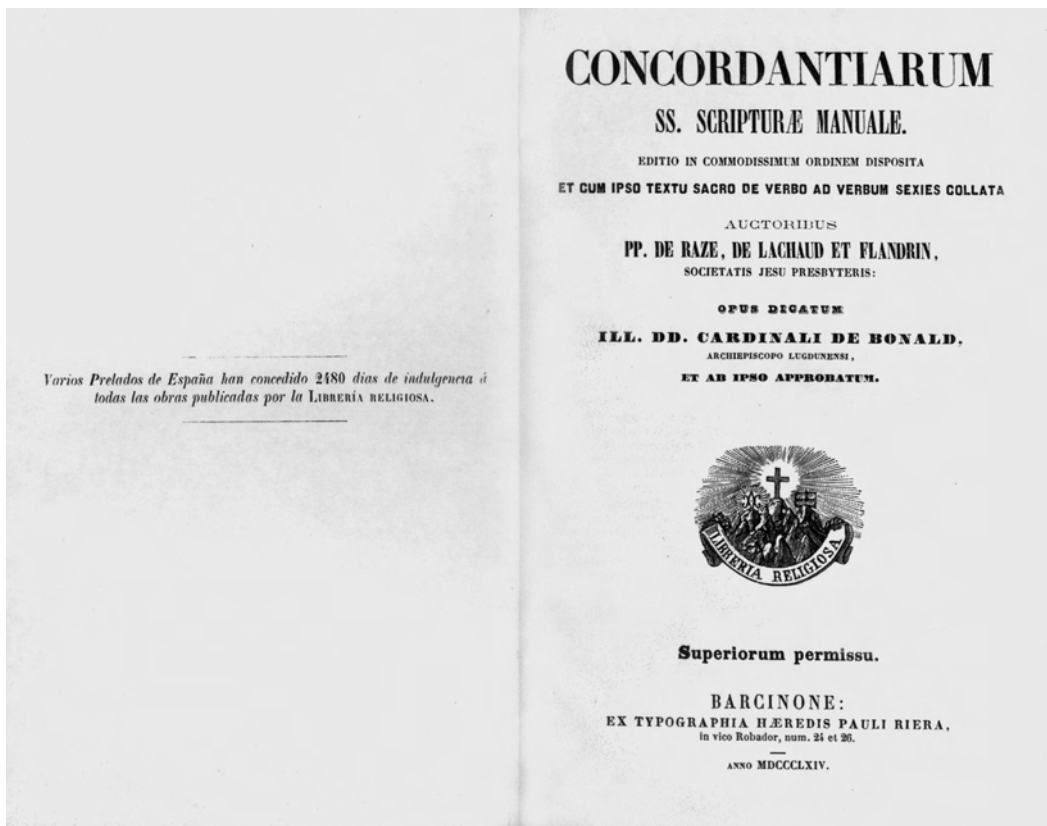
L'únic catàleg vuitcentista de la casa que he pogut consultar data de 1861, i en el pòrtic anuncia l'existència, des de dos anys abans, d'una altra iniciativa bibliogràfica unida al pare Claret, derivada de la Llibreria Religiosa i així mateix beneïda pel papa Pius IX:

El mismo Excmo. e Ilmo. Sr. D. Antonio María Claret y Clará, arzobispo de Santiago de Cuba,, en el año de 1859 fundó la Academia del arcángel san Miguel, y esta Academia tomó por su imprenta la misma de la librería religiosa. De ella se vale para imprimir sus obras, y de ella toma los libros que actualmente distribuye y propaga por ser los más a propósito y de la mayor baratura. También los toma de otras imprentas, si los considera oportunos al fin que se propone.

L'examen d'aquest catàleg permet agrupar els diferents títols per matèries. En primer i destacat lloc, si més no quantitativament, obres de devoció i pietat destinades a un ampli consum; segonament, traduccions de diferents obres franceses d'apologètica d'actualitat (Lamourette, Maret, Cobbet, Maistre, Aubert, Debreyne, Gaume); en tercer lloc, clàssics de l'espiritualitat catòlica (Kempis, santa Teresa de Jesús, sant Agustí, fray Luis de Granada), encapçalades per reedicions de la Vulgata i de la Bíblia en castellà traduïda pel pare Felipe Scío de San Miguel; i, finalment, títols encaminats a la formació d'aspirants al sacerdoci, dels quals sobresurt *El colegial o seminarista teórica y prácticamente instruido*, que, degut al pare Claret, es va consumir a tots els seminaris d'Espanya fins a arribar pràcticament al concili Vaticà II. Capítol a part mereixen els fulls volants. Aquell catàleg de 1861 en

recull 48, de quatre diferents formats i a un preu realment mòdic (64 rals la raima): “*Forman una resma 500 de las de a pliego; 1.000 de las de a medio pliego; 2.000 de las de a cuartilla; y 4.000 de las de a octavilla*”. Heus-ne aquí alguns títols indicatius: *Máximas cristianas, Cédula contra la blasfemia, El carnaval y su entierro, ¿Quién se condenará? i Alma del Epulón en el infierno.*

La Llibreria Religiosa publica també en llatí aquestes concordances de les sagrades escriptures

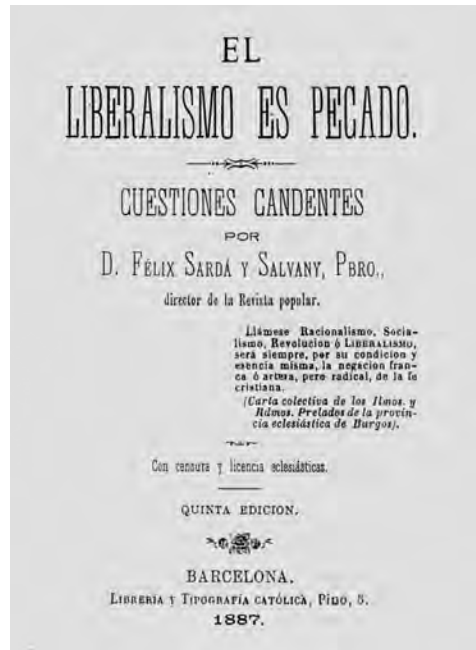
Pel que fa als llibres i opuscles, el catàleg del cas inventaria unes cent cinquanta obres (la gran majoria en castellà, algunes en doble versió castellà-català i altres només en català). Doncs bé: d'aquestes obres, 55 (un terç del total) es deuen a la ploma del pare Claret, començant pel *Catecismo devocionario de los párvulos* que, segons sembla, constitueix el primer llibre publicat per la casa. Hi figuren també, és clar, els dos grans *best sellers* de la nostra edició vuitcentista, tant en català com en castellà: el *Camí dret i segur per arribar al cel*/*Camino recto y seguro para llegar al cielo* i el *Mannà/Maná*. Del primer se'n difonen en català, al llarg del segle, a la vora de 400.000 exemplars (distribuïts en unes 90 edicions), i en castellà només fins a 1866 se n'havien fet 48 edicions amb un total de 417.000 exemplars. Per part seva, el segon títol comptava, fins a aquell 1866, amb 32 edicions, equivalents a 336.000 exemplars. Va obtenir igualment una gran projecció pública la sèrie dels *Avisos claretians*, apareguts en opuscles: *a las casadas*, *a las doncellas*, *a las viudas*, *a los niños*, *a los padres de familia*, *a un militar cristiano* i, en fi, *a un sacerdote*.

Des del principi, allunyats com estaven de Barcelona, Caixal i Claret dirigeixen l'editorial a distància, per mitjà del rector de Santa Maria del Mar. Aquesta circumstància és la que aprofita Pau Riera, segons sembla, per afavorir la impremta en detriment de l'editorial, fins al punt que el 1868 l'impressor reclamava un deute de 50.000 duros que desemboca en la ruptura de relacions entre les dues parts. Desconec el desenllaç de l'episodi, però tant la llibreria i editorial de Riera com la Llibreria Religiosa van prosseguir les respectives activitats.

La Tipografia Catòlica i la nissaga dels Casals

L'editorial d'aquest nom –esdevinguda Tipografia Catòlica Casals el 1918 i avui senzillament Casals– neix el 1870 per obra i gràcia de dos socis de militància catòlica integrista, Primitiu Sanmartí i Ramon Casals i Xiqués, que aporten vint-i-cinc mil rals cadascun per començar a fer rutllar la iniciativa, encetada amb una llibreria i un taller d'impremta (amb dotze operaris) al carrer del Pi, en un local del palau Maldà. En rigor, sembla que la idea correspon al primer, convençut de la necessitat imperiosa de

S

Heus aquí la
pedra angular de
l'integrisme
catòlic català

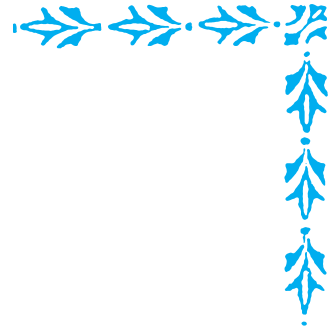
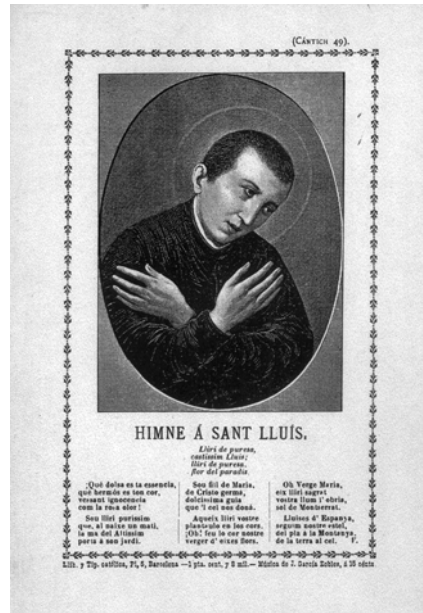
combatre la irreligiositat creixent i seduït pel verb torrencial de l'incansable capdavanter de la propaganda catòlica més intransigent, Fèlix Sardà i Salvany. Així ho recull Xavier Casals i Gambús, fill del segon dels cofundadors:

Tan maléfico ambiente movió a don Primitivo Sanmartí, secundado por varios socios de la "Juventud Católica" y otras asociaciones propagandísticas, a proyectar la publicación de una "Biblioteca Popular" dentro de la cual combatir mediante el reparto de opúsculos y hojitas los nefastos errores entonces nacientes, y para ello acudieron al doctor Sardá, que a pesar de su juventud destacaba ya como aventajado polemista por sus artículos periodísticos.

El joven doctor Sardá y Salvany acogió con entusiasmo la idea y pronto quedó constituido en el gran propulsor de la misma, iniciándola seguidamente con la colección "Lecciones de Teología Popular" cuyos primeros títulos de temas oportunos y de redactado estimulante, le dieron un inesperado éxito, en vista de lo cual apareció en 1971 [sic per 1871] la "Revista Popular".

Ben aviat, el 1873, i amb motiu de l'esclat de la tercera carlinada, el principal promotor, Primitiu Sanmartí, es veu obligat a desaparèixer i tot seguit emigra al Perú, d'on aparentment ja no torna (establert a Lima, acaba fundant-hi la Librería Sanmartí). Arran d'aquest fet, Ramon Casals es queda sol, compra la part de l'empresa del seu exsoci i hi fa entrar el seu germà Miquel, amb qui treballa a partir d'aquell moment.

Fins a finals de segle, doncs, bona part de l'activitat de la Tipografia Catòlica es posa al servei de la fecunda ploma de Sardà i Salvany, del qual publica una tirallonga infinita de llibres, opuscles i fulls volants, començant per *El liberalismo es pecado*, evangeli del

nostre integrisme, i acabant per títols tan eloqüents com *El matrimonio civil*, *Masonismo y catolicismo* o *¿Para qué sirven las monjas?*. A banda, l'editorial posa també en circulació tres publicacions periòdiques: la *Revista Popular* (1871-1928), dirigida durant molts anys per Sardà i Salvany, *Las Misiones Católicas* (1893-1984) i *Lo Missatger del Sagrat Cor de Jesús* (1896-1909). Enmig de tot plegat, la casa publica i/o imprimeix diferents obres de Jacint Verdaguer, tant en format de llibre com de full volant. Entre els primers es pot citar *Canigó* (1886), *Lo somni de Sant Joan* (1887) o *Roser de tot l'any* (1894; títol imprès al taller de Jaume Puigventós); i, entre els segons, els anomenats *Càntics*, que el 1889 s'apleguen dins el volum *Càntics religiosos per al poble*.

Un dels Càntics de Jacint Verdaguer, difosos en fulls volants per la Tipografia Catòlica

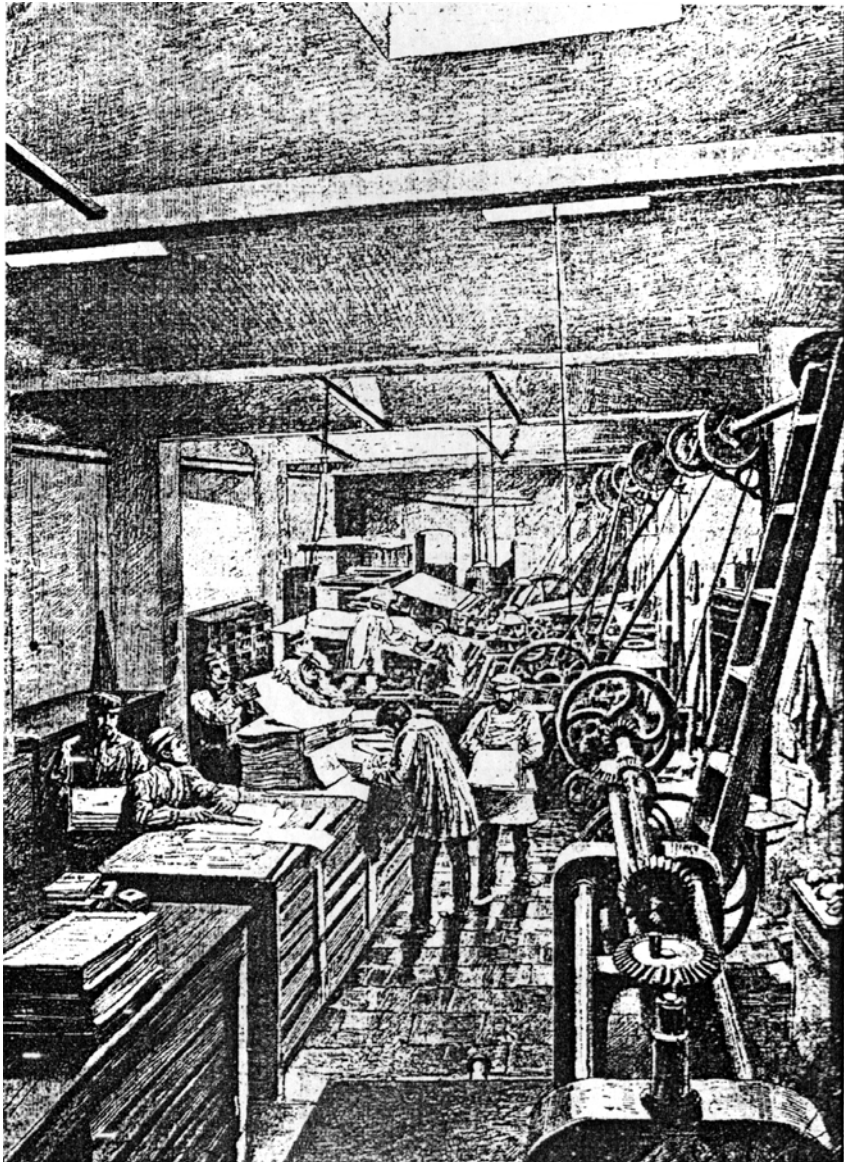

La Hormiga de Oro, un bastió carlí

La revista d'aquest nom la funda el 1884 Lluís Maria de Llauder i de Dalmases (1837-1902), un polític i periodista carlí que vuit anys abans (1876) havia posat en circulació el diari *El Correo Catalán*, portaveu durant molt temps dels tradicionalistes catalans. *La Hormiga de Oro*, d'accentuada militància catòlica (vessant integrista), es distribuïa a Espanya i a Amèrica, va arribar a un tiratge màxim d'uns 20.000 exemplars i no desapareix fins a 1936. Tot just un any després de fundar la revista, el 1885, obria la llibreria homònima, que del carrer Ciutat passa per diferents domicilis fins que, el 1941, s'instal·la al Portal de l'Àngel. Qui sap si és l'èxit de les dues iniciatives el que indueix Llauder el 1887 a crear una impremta i editorial, batejada amb el mateix nom, que de la Rambla Santa Mònica es trasllada al carrer Sant Francesc i que tanca el cercle de l'apostolat que el nostre home encomana a la lletra impresa.

L'editorial difon catecismes, hagiografies, clàssics de l'ascètica i de la mística, peces de teatre catòlic i obres apologètiques, entre les quals sobresurt una edició monumental, il·lustrada i octolingüe (en català, espanyol, gallec, basc, llatí, francès, alemany i italià) d'*El liberalismo es pecado* (1891), del tantes vegades esmentat Fèlix Sardà i Salvany. Palau i Dulcet assigna a *La Hormiga de Oro* la publicació, entre 1895 i 1897, d'una col·lecció, la Biblioteca Popular Carlista, que consta de trenta volums (però no en cita cap).

Pàgina següent:
Tallers gràfics de
La Hormiga de Oro

El llibre
escolar

A remolc de la creixent alfabetització, i a desgrat que resultés precària i plena d'entrebancs, la producció del llibre escolar entra en l'era de la industrialització falcat en l'ensenyament primari, l'únic que numèricament permetia un apreciable volum de negoci. Les escoles primàries d'Espanya, en efecte, passen d'1,3 milions d'alumnes el 1870 a 1,9 el 1900. El tret de sortida per a l'edició de manuals escolars a gran escala el devia donar la llei Moyano d'instrucció pública (1857),

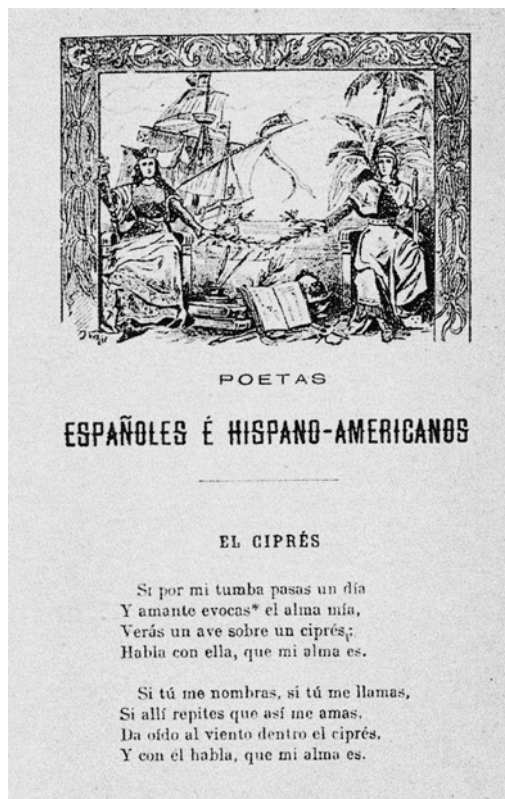
Els llibres de lectura, com aquest de la casa Paluzie, són els textos escolars més abundants

l'article 86 de la qual establia que els llibres de text obligatoris de tots els nivells educatius es fixarien en una sèrie de llistes fetes públiques regularment:

Todas las asignaturas de la primera y segunda enseñanza, las de las carreras profesionales y superiores y las de las facultades hasta el grado de Licenciado, se estudiarán por libros de texto: estos libros serán señalados en listas que el Gobierno publicará cada tres años.

Tot seguit, i per bé que en l'article 89 no es limitava el nombre de llibres de lectura autoritzats per a l'educació primària, la llei regulava que en el mateix nivell escolar “no pasará de seis el número de obras de texto que se señalen para cada asignatura” (article 90). Com sol passar, la realitat del mercat va desbordar les disposicions legals. Així, i segurament sota la pressió de tots els sectors beneficiats per la institució del llibre de text obligatori, entre 1879 i 1899 a Espanya s'aproven no pas menys que 1.769 manuals d'ensenyament primari. Qui eren, els sectors beneficiats? Per descomptat, les editorials i les llibreries del ram (durant la Restauració es comptabilitzen 23 llibreries escolars a Barcelona), però també, en un percentatge no gens desdenyable, el professorat (que completava el magre sou amb comissions), més que més si es tractava d'autors de manuals, i les mateixes escoles, que comercialitzaven pel seu compte el llibre de text. Així, ja el 1901 l'Asociación de la Librería Española, tot just creada, denunciava per il·legal la venda directa de publicacions escolars per part dels centres d'ensenyament. Pel

que fa a les matèries dels manuals, disposem d'una classificació elaborada per la Direcció General de Primera Enseñanza el 1885 a partir dels 1.209 títols aprovats fins aleshores. D'aquest total, la part del lleó se l'enduïen els llibres de lectura (535) –la quantitat dels quals la llei no limitava–, seguits pels d'aritmètica (226), de religió i moral (146) i d'història i geografia (113). La resta de continguts està representada per un nombre de títols menor o residual: gramàtica (46),

Pàgina
corresponent al
llibre de lectura de
la il·lustració
anterior (pàg. 195)

urbanitat (35), geometria (21), ciències naturals (19), higiene i economia (19), agricultura (18), indústria i comerç (9) i dibuix (7). La proliferació era tanta que encara el 1893, i segons es desprèn d'una circular enviada als rectors de les universitats, el Ministeri d'Instrucció Pública desconeixia els títols de les obres utilitzades a l'ensenyament obligatori.

Una darrera observació ha de fer referència forçosa als manuals escolars en català, progressivament escombrats del panorama educatiu al compàs de la reeixida implantació de l'Estat liberal uniformista. De fet, la castellanització de l'escola a Espanya arrenca ja de 1814, però rep la formulació definitiva i més explícita arran de la tot just esmentada llei Moyano. Fins aleshores, les zones rurals continuaven utilitzant textos en la llengua del país per aprendre a llegir i a escriure. D'aquí les continuades reedicions, ja ben entrat el segle, del *Romiatge del venturós pelegrí*, del *Franselm* (el *Llibre de bons amonestaments*, d'Anselm Turmeda) o, encara, de les *Instruccions per a l'ensenyança de minyons*, de Baldiri Rexach. Es tracta, però, d'un fenomen residual, que no es dona en els nuclis urbans i que la consolidació de l'industrialisme extingeix per sempre. En el darrer quart de segle, els llibres de text en català, reduïts a una presència testimonial, es publiquen amb voluntat patriòtica o bé ocupant un racó remot dels catàlegs de les grans editorials del ram. Caldrà esperar la tercera dècada de la centúria següent per trobar iniciatives empresarials de gruix que maldin per redreçar el panorama.

Els Paluzie, Esteve i Faustí

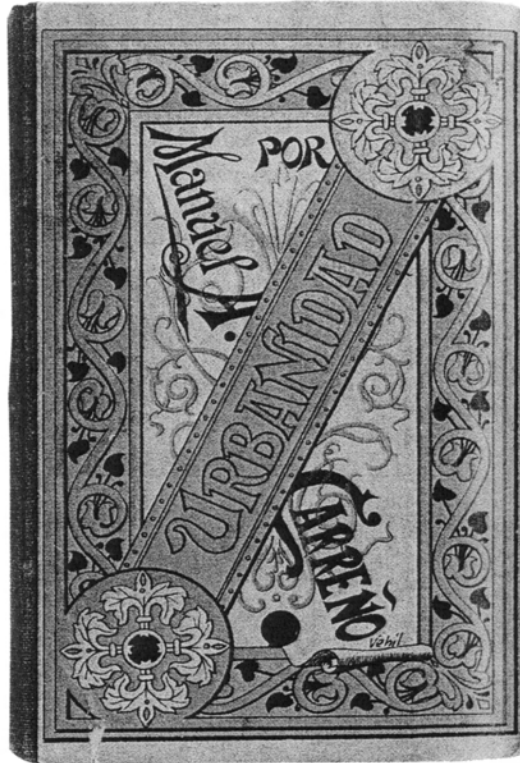
L'olotí Esteve Paluzie i Cantalozella (1806-1873), mestre d'acusada vocació, reparteix l'adolescència i la joventut entre la capital de la Garrotxa (on el 1822 entra a formar part de la Milícia Nacional), València, Barcelona i Sabadell, ciutat en la qual el 1829 obre una escola, destinada sobretot als adults. Entre 1831 i 1840 regeix diferents establiments pedagògics a València i a Xàtiva, escriu els primers llibres escolars

Un dels manuals
escolars més
difosos i cèlebres
del seu temps

i funda una petita impremta per donar-los a conèixer. El 1840, quan resol instal·lar-se definitivament a una Barcelona que comptava amb 118.000 habitants (70.000 dels quals analfabets), el centre d'ensenyament primari i secundari de Paluzie, establert al carrer de la Mercè, esdevé el sisè col·legi particular de la ciutat i segurament el primer per la magnitud de la biblioteca. També el singularitzava el fet de disposar d'un taller d'impremta, embrió de l'activitat editorial. En contacte amb dos impressors amics seus, Antoni Berdaguer i Manuel Saurí, tots tres acorden, com ja s'ha dit més amunt, publicar un nou diari, *El Pregonero*, que comença a sortir l'1 d'agost de 1844 i que canvia dues vegades de nom (*El Avisador Barcelonés* i *El Barcelonés*). En la mateixa línia, el 1845 Paluzie demana i obté el permís per treure a la llum el setmanari *El Instructor de la Juventud*, la primera publicació apareguda a Espanya dedicada a l'ensenyament, per bé que no va subsistir gaire temps.

El primer dels Paluzie és autor de llibres escolars enormement difosos per tot Espanya, dels quals són mostra una *Geografía para niños* (1861) o dos títols apareguts el 1852: el llibre de lectura *Escritura y lenguaje de España* i la *Guía del artesano* (reedició molt corregida d'*El arte epistolar*), coneguts respectivament a les escoles catalanes com el "manuscrit gros" i el "manuscrit petit". La seva bibliografia ronda la quarantena de títols, la inicia durant l'etapa valenciana de la seva carrera i abraça una notòria varietat de matèries: a banda de geografia, aritmètica, educació moral, geometria, urbanitat, dibuix, gramàtica, taquigrafia, heràldica i

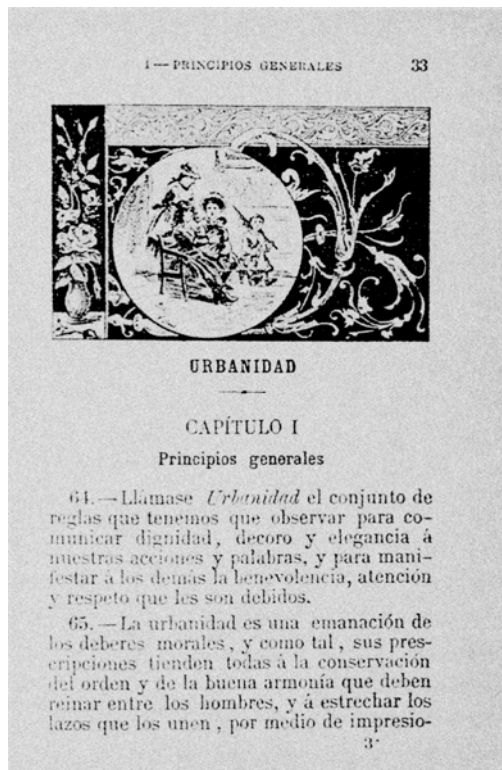
paleografia. Esteve Paluzie presenta també una sòlida faceta d'erudit, que el du a ser nomenat inspector d'antiguitats a Catalunya i acadèmic corresponent de la Real Academia de la Historia. La seva producció més característica, però, es mou en el terreny dels llibres de lectura per a l'ensenyament primari, manuscrits i litografiats amb un procediment que Paluzie anomena autografia. Es va dedicar també a l'edició de mapes geogràfics i a la construcció de globus terraqüis i esferes armil·lars.

Aquest manual d'urbanitat, cèlebre en el seu temps, és obra de Manuel A. Carreño, polític veneçolà, i el publica la casa Paluzie

El volum creixent de producció l'obliga el 1864 a bastir de nova planta un taller d'impremta al carrer Bonavista de l'aleshores vila de Gràcia, que trasllada i amplia quatre anys després al Torrent de l'Olla. Finalment, el 1872 construeix un edifici definitiu a l'Eixample, exactament al carrer de la Diputació. Aleshores ja feia molt temps que Esteve Paluzie treballava amb el seu fill, Faustí Paluzie i Tallé (1833-1901), circumstància que havia dut a modificar el nom de la raó social, que des de 1871 era Esteban Paluzie e hijo.

Al seu fill Faustí correspon l'edició d'unes interessants *Impresiones y lenguaje de España. Muestra de todos los tipos de imprenta usados en España desde el siglo XV* (1877) i d'una hagiografia luxosa, la *Vida de la Santísima Virgen* (1879). Bàsicament continuista, l'activitat de Paluzie fill comprèn també l'elaboració pròpia de manuals escolars (com *La historia natural explicada a los niños*, *Elementos de geometría*, *Guía de la mujer*) i l'ampliació de l'edició a l'anomenada estamperia econòmica (fulls volants amb litografies d'auques, soldats, jocs, imatges religioses i decorats de teatre), de molta requesta entre els infants. Li correspon també la iniciativa d'una col·lecció nova, Biblioteca Musical, val a dir que d'èxit escàs. Encara el 1885, Faustí Paluzie va eixamplar les instal·lacions del negoci a la mateixa seu amb l'adquisició i subsegüent habilitació d'un edifici contigu. Entre tots dos edificis (i segons el catàleg descrit en el paràgraf següent), el 1892 l'establiment de Paluzie fill constava de:

- *Grandes almacenes*
- *Máquinas de imprenta y litografía movidas por motores de gas*
- *Prensas movidas a mano para litografía y calcografía*
- *Taller de grabado en piedra litográfica, boj y metales*
- *Taller de iluminación*
- *Taller de encuadernación*
- *Taller de paniconografía*
- *Galvanoplastia y estereotipia*
- *Construcción de globos y esferas*

Pàgina corresponent
al manual d'urbanitat
de la il·lustració
anterior (pàg. 201)

El catàleg corresponent a gener de 1892 (que té a la vora de 250 pàgines) il·lustra amb generositat el ventall de productes que la casa —esdevinguda Establecimiento editorial de Faustino Paluzie— ofería a l'ensenyament primari:

- I. *Libros manuscritos*
- II. *Id. de texto*
- III. *Mapas*
- IV. *Globos y esferas*
- V. *Libros y objetos de premio*
- VI. *Publicaciones varias y material de enseñanza*
- VII. *Estampería económica*

Mentre el primer apartat inclou el que podríem dir-ne l'especialitat dels Paluzie (mètodes de lectura, d'escriptura i de redacció de textos d'utilitat pràctica, sempre manuscrits), el segon, el més ben representat, desplega una natural varietat de temes. Hi predominen notòriament, això no obstant, els manuals de religió i de pietat, seguits dels de lectura, de gramàtica i d'urbanitat, i hi apareix de tant en tant algun títol llegendari, com ara una traducció del celebèrrim *Juanito*, de L. A. Parravicini. Pel que fa als autors, i deixant de banda els editors mateixos (majoritaris en el catàleg, sobretot el pare), els més freqüents són Pilar Pascual de Sanjuán, Tomàs d'A. Gallissà i Pelegrí Casabò i Pagès. Arran de la mort de Faustí Paluzie es fan càrrec de l'empresa els seus fills, que en la dècada de 1920 traspassen el fons editorial a la Impremta Elzeviriana i Libreria Camí —la qual, per cert, acaba adquirint també el de la casa Bastinos.

La casa Bastinos: llibreria i editorial

Si, com s'ha explicat més amunt, el nét del fundador de la casa Estivill en continuava la impremta a partir de 1852 al Raval, la néta, Esperança Estivill i Coll, casada ja amb Joan Bastinos i Coll (tots dos eren potser parents), hereta la llibreria i el taller d'enquadernació, que la parella trasllada al carrer de la Boqueria, aleshores el nou centre de la ciutat. Així, el *Diario de Barcelona* del 27 de gener de 1852 inseria

A les nenes
se'ls destinaven
unes normes
d'urbanitat pròpies

la gasetilla següent: *“La librería de Ignacio Estivill ha pasado a poder de su hijo político Juan Bastinos y se ha trasladado a la calle de la Boquería, número 47 nuevo, tienda”*. Per part seva, Joan Bastinos (1816-1893), es forma primer, com ja he dit, amb els Estivill, d'on plega per entrar a la casa Brusi, establiment en el qual coneix el nou art de la litografia. Els seus principals esforços, però, els orienta a l'aprenentatge de l'enquadernació, art en què de seguida excel·leix. Així, munta un taller de relligat propi a la baixada de Santa Eulàlia i, un cop casat amb Esperança Estivill i, doncs, integrat en el negoci de l'esposa, la seva fama de professional expert li val un contracte de l'ajuntament barceloní, en virtut del qual du a terme la restauració i l'enquadernació d'alguns dels còdexs més importants dels custodiats per l'arxiu municipal. D'aquesta manera, Joan Bastinos es feia càrrec de

la secció de relligat de la casa, que va anar ampliant, mentre que Esperança Estivill i el fill gran de la parella duien la llibreria. Segons testimoni justament d'aquest fill, Antoni Joan Bastinos, i referint-se al seu pare,

Después de la generación de los Tobella y los Farriols, en la época a que nos referimos, de 1845 a 1865, Doménech y Bastinos compartieron la gloria en los progresos y adelantos de la encuadernación en Barcelona y aun en España.

Activitats empresarials al marge, Joan Bastinos, autor de llibres escolars del seu catàleg, adquireix un cert relleu en la vida ciutadana. Membre de la Milícia Nacional i devot partidari de Manuel Duran i Bas, va pertànyer a la Junta d'Obres del Liceu i a la Societat de Pessebristes. El seu fill Antoni Joan Bastinos descriu, en la necrologia del pare, l'evolució de l'empresa familiar, que comença amb modèstia i a partir de 1860 esdevé alhora una editorial de textos i, poc després, de materials pedagògics, tot plegat destinat a l'ensenyament primari, l'àmbit que la farà cèlebre:

Público es el desarrollo alcanzado por ese establecimiento, que comenzó modestamente vendiendo aleluyas y abanicos de tres céntimos, romances a los ciegos y papel de estraza, con alguno que otro libro y cartapacios.

Los consejos del inolvidable don Odón Fonoll, Director de la Escuela Normal, y don Bruno Barnoya, Inspector de Escuelas, decidieron a la familia Bastinos a concentrar su trabajo en el ramo de primera enseñanza [...].

De 1860 a 1863, la casa Bastinos empezó sus tareas editoriales con la Urbanidad en verso, por Codina, la Ortografía al dictado, por Yeves, y los Albores de la vida, por Pascual de Sanjuán.

[...]

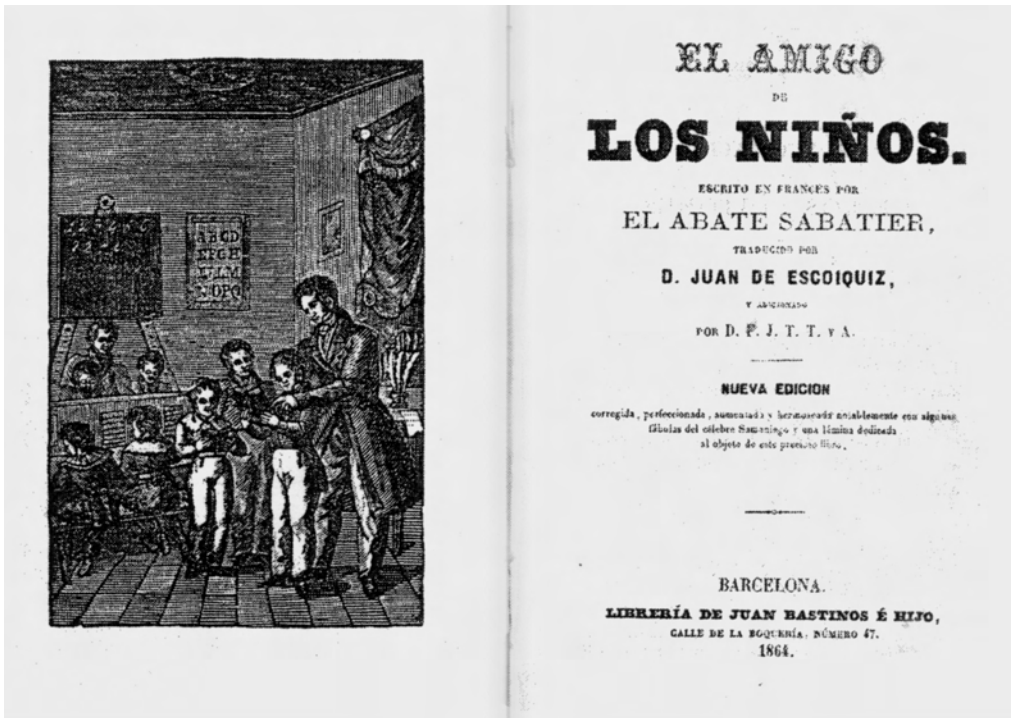
Trabajó luego después con cariño y gran perseverancia en el ramo de comisiones para Ultramar y en la confección de material escolar, tableros, mapas, cajas enciclopédicas, dones de Froebel, cuyas maderas teñía con rara habilidad, y otros muchos objetos para la enseñanza.

El crèdit i la confiança obtinguts per la Librería y Casa Editorial Bastinos dins el gremi docent és indestriable de la publicació, entre 1859 i 1900, d'*El Monitor de Primera Enseñanza*, una de les revistes pedagògiques catalanes de més durada. Cal mencionar igualment l'edició anual, almenys des de 1895, d'uns *Almanaques Bastinos* amb què devien obsequiar els clients. Uns almanacs que alternen la publicitat dels productes de la casa amb articles de divulgació cultural i amb necrologies de personalitats traspassades l'any anterior. Afegiré encara que els Bastinos coediten alguns títols amb un segell madrileny de volada en el ram escolar, la casa Hernando.

En el catàleg de 1877, amb un centenar de títols, ja hi havia intervingut decisivament Antoni Joan Bastinos i Estivill (1838-1928), el parer del qual devia pesar, i força, quan, el 1886, es decideix traslladar el negoci als carrers de Consell de Cent i de Pelai, seu especialment indicada pel veïnatge amb la Universitat. Membre de diferents societats econòmiques, del Foment del Treball Nacional i del Consell Provincial de Agricultura, Indústria i Comerç, Antoni Joan Bastinos s'erigeix en un personatge públic que, dins l'òrbita del partit conservador, exerceix diferents responsabilitats

Pàgina següent:
Aquest manual
de l'abat Sabatier
és copiosament
reeditat al llarg
del segle

municipals. És autor també d'un llibre, *Manual del trabajo*, una mena de recull de nocions de comerç i d'economia, i d'una mena de memòries, en diferents volums però amb títol únic (*Hojas secas*). Amb Antoni Joan Bastinos retirat cap a 1910, l'editorial manté l'activitat fins a 1917 i la llibreria passa, el 1927, a mans d'un altre llibreter, Josep Bosch Oliveró. Com queda indicat més amunt, el fons bibliogràfic se'l queda la Impremta Elzeviriana i Llibreria Camí.

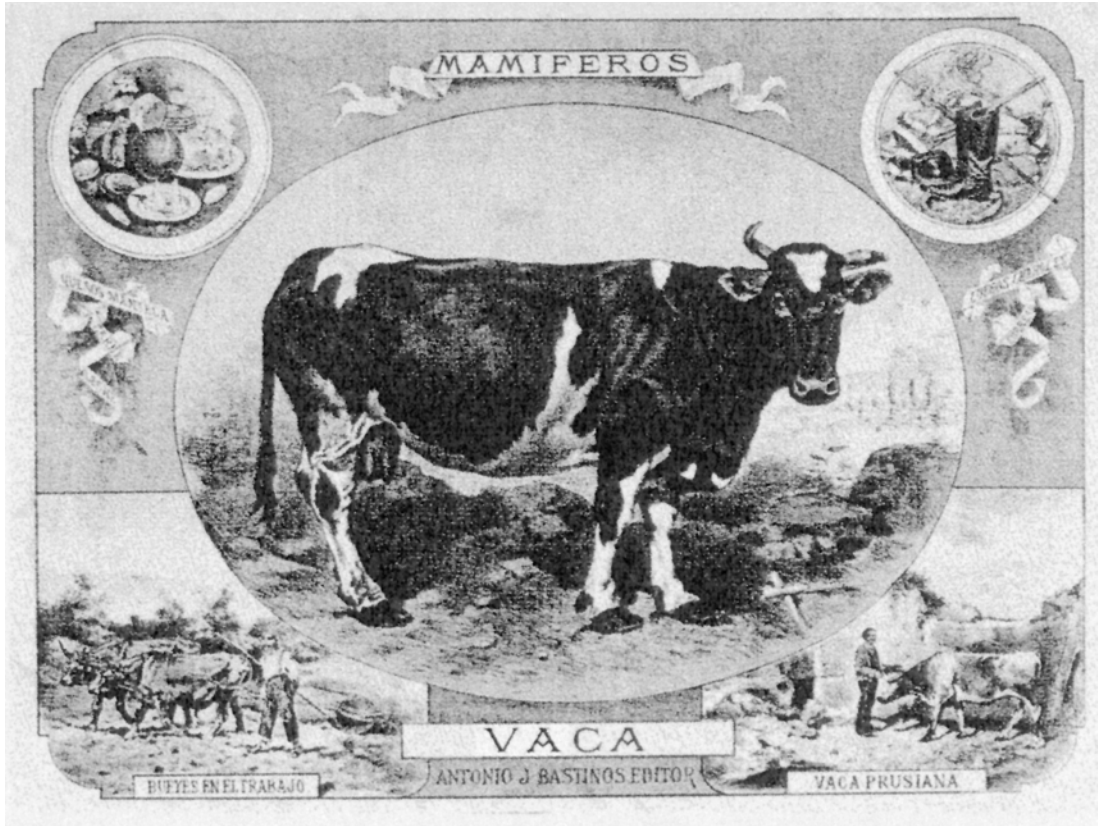
Els catàlegs editorials de la casa Bastinos, molt ben organitzats, estan plens d'informacions precioses. En el ja mencionat de 1877, per exemple, se'ns diu que

Esta casa exporta sus productos a la Península e islas adyacentes; a las islas de Cuba, Puerto Rico y Filipinas; a la República del Uruguay y a la Argentina; al Perú, a Chile, a Guatemala, a Bogotá, a Costa Rica, a Méjico y Yucatán. En las principales librerías establecidas en todas esas comarcas, se hallarán nuestras publicaciones.

Són catàlegs, a més, molt extensos i il·lustrats, forçosament de cost elevat. Ho devia ser tant d'elevat, el cost, que el corresponent a 1897 indica que “*Este Catálogo se vende al precio de 1 peseta; sólo se dará gratuitamente a los corresponsales de la Casa*”. Aquest mateix catàleg, exclusivament de llibres i material escolar publicat o produït per Bastinos, té 210 pàgines i l'encapçala un sumari de continguts molt il·lustratiu de la varietat i riquesa del fons editorial:

Instrucción primaria

Lectura
Religión, Moral e Historia sagrada
Gramática
Aritmética y Geometría
Agricultura, Industria y Comercio
Urbanidad
Economía, Higiene, Labores
Geografía e Historia
Ciencias naturales

Instrucción secundaria y profesional

El Monitor de Primera Enseñanza
Biblioteca del Maestro, 2ª serie
Pedagogía
Lenguaje
Asignaturas varias
Medalla-distintivo para los maestros

Mostra de les
làmines que, com
a material escolar
complementari,
elaborava i oferia la
casa Bastinos

Educación moral

Cuentos, fábulas e historietas
Biblioteca económica infantil
Biblioteca Íbero-Americana
Biblioteca Azucena
Biblioteca Aurora
Comedias y monólogos infantiles
El monitor infantil

Educación intelectual

Nociones gráficas
Biblioteca Minerva
Geografía, Etnografía e Historia Natural
Viajes por Europa
Historia
Estética e Historia del arte

Educación religiosa

Libros piadosos
Devocionarios para niños y niñas

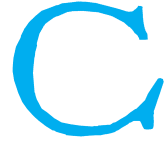
Material escolar

Corpóreo
Mural
Manual
Gráfico (escritura y dibujo)

Premios

Billetes
Diplomas
Medallas

Un estol de no pas menys que 136 noms, la majoria sens dubte de mestres, figuren com a autors de la casa. Uns quants destaquen pel nombre de títols: Teodor Baró, Joan Bastinos, López Catalán i, en especial, Pilar Pascual de Sanjuán, que aquell 1897 ja firmava vint manuals, la majoria de gran èxit. Diré per acabar que l'apartat de material escolar del catàleg dels Bastinos dista de ser residual. De fet, la casa explota a fons el mercat d'objectes i estris variats, alguns dels quals de fabricació pròpia: pesos i mesures, alfabetes manuals, utensilis i instruments de labors, dibuix i treballs manuals, làmines, mapes, globus terraqüis, pissarres, llapis, plomes i un llarg etcètera.

Els darrers
trenta anys.
L'edició
industrial

Encarem ara el període crucial de l'edició catalana contemporània. En efecte: al darrer terç del segle es constitueixen les primeres empreses editores plantejades en termes estrictament industrials. Empreses que, com Montaner y Simon, Espasa o Narcís Ramírez, entenen l'edició, abans de res, com una inversió de la qual s'ha d'obtenir un rendiment. Aquest principi els indueix a publicar un tipus d'obra molt il·lustrada, en diferents volums i ben relligada que es destina en especial al públic urbà benestant. Un tipus d'obra (enciclopèdies, textos i narracions bíbliques, històries universals i naturals, llibres de viatges, etc.) que obliga a trobar noves formes de comercialització, lligades als terminis i als obsequis als clients. Un tipus d'obra, en fi, que acaba imposant-se com el negoci més rendible.

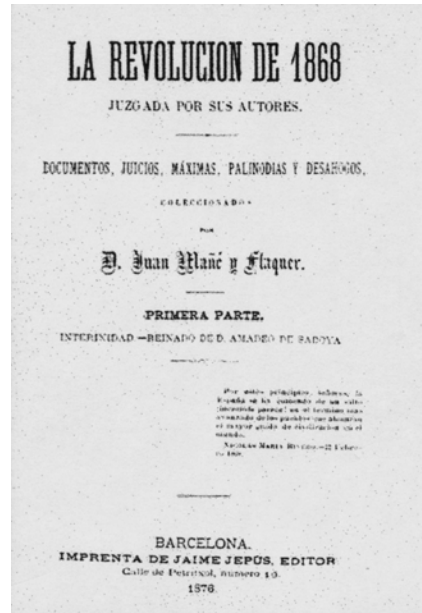
Aquest fenomen permet que, d'aleshores ençà, la capital catalana arrabassi a Madrid el primer lloc del rànquing de l'edició en llengua espanyola. Un testimoni de l'època dona fe d'aquest procés quan ja s'havia consumat. Es tracta de Saturnino Lacal, autor d'uns *Apuntes para la historia de la Exposición Universal* (1889) on, entre altres coses, llegim (parteixo de la transcripció de Francesc Cabana):

Dentro de España, es necesario venir a Barcelona para encontrar un movimiento editorial de importancia. Bien sabemos que en Madrid editan novelas Muñoz, Gracia y Manini; [...]. Pero ninguno de esos laboriosos editores, ni Suárez, Bueno, Menjibas y San Martín, han podido levantar un palacio para su empresa y otro para su persona, con el producto de sus trabajos editoriales. En Barcelona se dan casos: por ejemplo, Montaner y Simón. Ciertamente que no todos rayan a semejante altura de prosperidad, pero sí son muchos los que tienen en su haber obras

monumentales. [...] La importancia que aquí alcanza la industria editorial débese principalmente a los mercados de América, en los que coloca mejor las obras literarias o consultivas de lujo que las de enseñanza.

És ara també que, al compàs de l'expansió de l'urbs barcelonina, les empreses vinculades al llibre i a les arts gràfiques abandonen per sempre el centre històric que les havia vistes néixer. El procés s'havia iniciat, en rigor, entre 1835 i 1840, quan foneries i impremtes (com la d'Estivill, la de Gorchs i la de Tasso) comencen a emplaçar-se en convents desafectats o bé en locals del Raval (carrers d'Escudellers, del Carme o de l'Hospital), mentre que les noves llibreries s'agrupen al carrer Ample, a la Rambla i pels volts de la Universitat. La imparable industrialització subsegüent va exigir encara espais més amplis per albergar la maquinària, de manera que a partir de 1880 les foneries (com la d'Henrich y Cía) es traslladen o se situen al municipi de Gràcia i els tallers d'impremta es dispersen per l'Eixample.

Correspon també a la mateixa etapa cronològica el sorgiment d'altres iniciatives que disten de presentar l'empenta financera de, per exemple, les acabades d'esmentar. Per contrast, solen ser iniciatives de positiva incidència cultural, que deixen un rastre perdurable per més que la seva difusió es restringís a cercles relativament reduïts. Em refereixo, entre altres, a les col·leccions de Daniel Cortezo i de Marià Aguiló. Per contrast, altres títols es divulguen extensament gràcies al rotatiu que els empara i difon. És el cas de *La Renaixensa* –examinat més endavant–, de *La Vanguardia* o de *Las Noticias*, que emprenen col·leccions, sovint anomenades

biblioteques, amb el mateix propòsit que qualsevol editorial i traient profit del ressò publicitari dels diaris respectius.

Com en la introducció a l'edició romàntica de pàgines enrere, he d'acabar aquesta deplorant les omissions d'algunes editorials, omissions que, com allà, són degudes a insuficiències documentals i al precari coneixement de la matèria. Calia haver parlat poc o molt, bé prou que me n'adono, de personatges com Jaume Jepús i Roviralta (tan actiu!), Miquel Seguí, Vicenç Magrinyà, J. Aleu, Jaume Puigventós (Estampa La Catalana) o J. Torrens (i després la viuda i els fills), i he hagut de renunciar-hi per més aguda que fos la recança.

Jaume Jepús és un dels impressors-editors més actius del període

Els Tasso: de la impressió a l'edició

Nét de genovès i menorquí de Maó, on es forma com a caixista d'impremta amb el futur sogre, Lluís Tasso i Gonyalons (1817-1880) arriba el 1835 a Barcelona, on instal·la un negoci de llibreria i d'impressió, que alternativament consta com a establert al carrer de Manresa i al carrer de Basea (que, de fet, estan a tocar) i, més endavant, al carrer de Guàrdia i a l'Arc del Teatre. Vinculat al principi amb l'editorial La Maravilla, de Miquel Rialp, obre, consecutivament o simultàniament, dues llibreries, la d'El Plus Ultra (emplaçada a la Rambla dels Caputxins) i la Histórica, centres d'una xarxa comercial que, amb dos socis a Madrid (Librería de La Publicidad i Librería de José Cuesta), arriba fins a Amèrica.

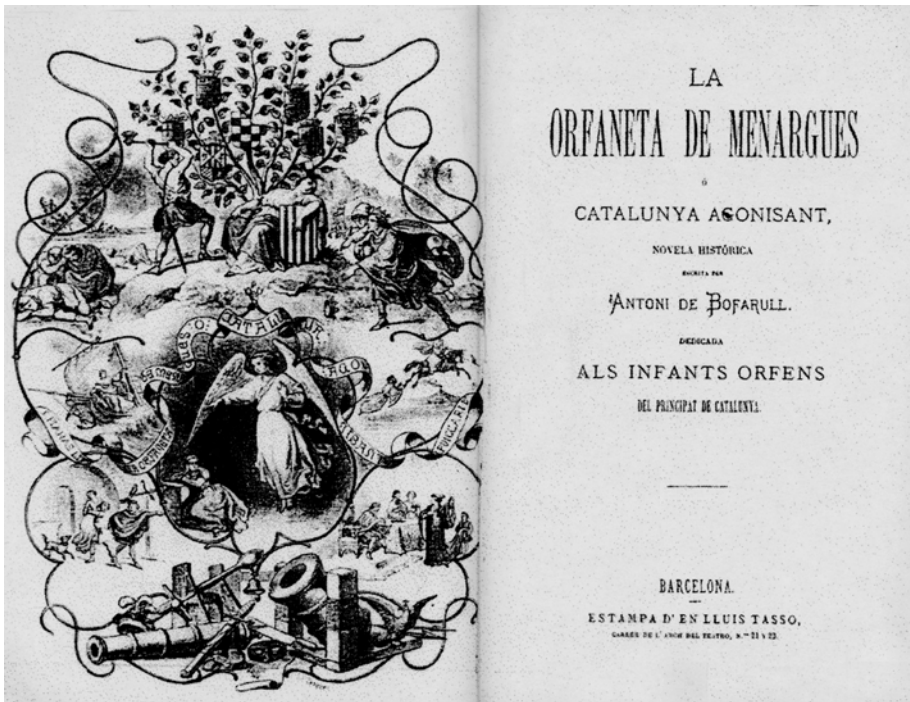
La bona marxa d'aquests negocis el devia moure a complementar-los amb el de l'edició, que inicia el 1847 i per al qual compta amb la col·laboració habitual, en la part literària, de Ferran Patxot (sovint sota el pseudònim de Manuel Ortiz de la Vega) i, en la part gràfica, d'Antoni Roca, professor de gravat a l'escola de Llotja. Des del principi, Tasso, com molts dels seus col·legues, aposta per les obres pulcrament i abundantament il·lustrades (molt sovint amb làmines a l'acer), de gran format i publicades per entregues en la modalitat de subscripció. En el seu cas, a més, i si més no quan comença, es decanta explícitament pels volums d'història i geografia, que aparentment agrupa dins una col·lecció batejada amb el mateix nom de la botiga, Librería Histórica. Aquesta inclinació pels llibres de

Pàgina següent:
Lluís Tasso
publica la
primera novel·la
romàntica en la
nostra llengua

tals matèries, la justifica amb arguments educatius i edificants i l'acompanya, alhora, d'una condemna de les novel·les d'èxit fàcil, acusades d'insubstancials i de moralment nocives:

Al abrir la Librería Histórica nos propusimos ofrecer al público en un corto número de volúmenes todos los conocimientos históricos de que no debe carecer ningún hombre que no quiera hacer en la sociedad un papel feo. Veíamos con dolor que la mayor parte de la juventud, y aun de los hombres maduros, perdían el tiempo leyendo

la plaga de novelas francesas que inunda nuestras librerías. Parecíanos imposible que en vez de llamar la atención de los hombres pensadores hacia los estudios serios, se les ofreciesen lecturas que los padres no pueden dejar en manos de sus hijos sin que les salgan los colores a la cara. Y dijimos para nosotros mismos: la mitad de las horas empleadas en leer libros perniciosos bastaría para dar a la juventud una educación histórica esmerada, adquirida como por diversión y pasatiempo. Tal fue nuestro móvil; y del camino que emprendimos no pensamos desviarnos. Los padres de familia, los hombres probos e inteligentes comprendieron nuestro objetivo moralizador, y secundaron nuestros esfuerzos.

Són mostra d'aquesta col·lecció la *Historia general de España hasta 1848* (1848), de Mariana, Miñana i Ortiz de la Vega; els 17 toms en un volum de format quart (distribuït en més de 60 entregues) de la *Historia universal hasta 1848* (1848), obra deguda a Louis Pierre Anquetil i coneguda com *El nuevo Anquetil*; els 50 toms en un volum (també distribuït en 60 entregues) d'*El universo. Descripción general de la Tierra e historia de los viajes hechos en la antigüedad, en la edad media y en los tiempos modernos a todas las partes del mundo* (1849); els dos volums de *Mujeres de la Biblia* (1850), preparats per Joaquim Roca i Cornet; els tres volums de la *Geografía universal* (1853-1854) dels Malte-Brun pare i fill; els set volums d'*Héroes y maravillas del mundo*, repartits en quaderns setmanals; els dos volums de la *Historia contemporánea del imperio otomano* (1854-1855); una *Historia de las cruzadas* (1855) de Joseph François Michaud; els dos volums d'una *Historia de los franceses*, desde la época de los galos hasta nuestros días (1859-1860), de Théophile La Vallée; la *Historia de las Escuadras de Cataluña* (1859), de Josep Ortega i

Espinós; o, encara, els sis toms, de 40 entregues cadascun, de *Las glorias nacionales. Grande historia universal de todos los reinos, provincias, islas y colonias de la monarquía española, desde los tiempos primitivos hasta el año de 1852* (1852-1854). Complementen aquest bloc majoritari alguns títols sobre arts plàstiques (*La perla de las artes*, o sea

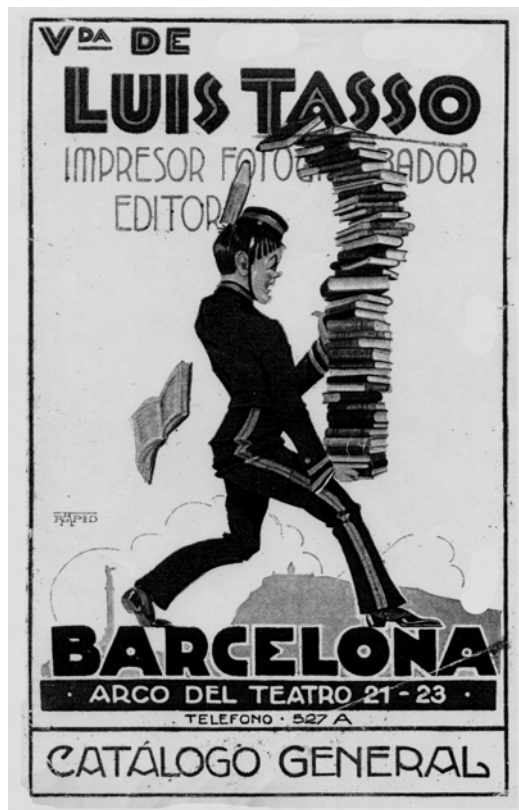
Una de
les obres
històriques que
caracteritzen
el catàleg
dels Tasso

colección de los mejores cuadros que existen en los museos de Londres, de 1854) i sobre heràldica (*Tratado completo de la ciencia del blasón, o sea código heráldico-histórico*, obra de Modest Costa i Turell de 1858), a més de diccionaris (*Diccionario manual o vocabulario completo de las lenguas catalana-castellana*, degut a Santiago Àngel Saura), d'una enciclopèdia (els quatre volums del *Diccionario geográfico-histórico de todas las partes del mundo*, aparegut entre 1863 i 1868), del que podríem dir-ne reportatges periodístics (*Reseña de los festejos celebrados en Barcelona en los primeros días de mayo de 1860, con motivo del regreso de los voluntarios de Cataluña y tropas del ejército de África*, que es deu a la ploma de Víctor Balaguer) i d'alguna sarsuela (*¡Era ella!*, de 1854, amb lletra de Joaquín Asensio de Alcántara i música de Martín Fayés), primer títol d'aquest gènere musical que trobo editat. Afegiré, encara, que el nostre home devia publicar paral·lelament obres premiades en els Jocs Florals, entre les quals localitzo *Lo siti de Girona en lo any 1809*, obra de Víctor Gebhardt premiada en l'edició del certamen corresponent a 1868.

No es fa estrany, en aquest context, que entre les comptades concessions de Tasso a la ficció hi figurin els clàssics espanyols, com ara Cervantes (un *Quijote* de 1857 en dos volums) i Quevedo (*Obras selectas, críticas, satíricas y jocosas*, de 1858). També publica alguna novel·la històrica, fent-la precedir, això sí, de l'encapçalament *Historia contemporánea* i encara deguda a un escriptor de la casa, de plena confiança. Em refereixo a *Las ruinas de mi convento* (1851), la celebèrrima i reeditadíssima novel·la de Ferran Patxot

que, centrada en la crema de convents de 1835, l'editor presenta en el prospecte hiperbòlicament commogut:

A las anteriores líneas escritas por el autor de la obra, no debe añadir el editor de la misma más que dos palabras, a saber, que muchas veces tuvo que suspender la lectura del original manuscrito para enjugarse el llanto, y en algunas páginas, que respiran una noble ternura, no fue

L'estil de la publicitat moderna entra de ple en el disseny d'aquesta coberta, datable a la primera del segle XX

dueño de contener unos sollozos salidos de lo más profundo del pecho: tal vez porque nada conmueve tanto como lo verdadero y con sencillez expresado.

Tasso també és l'editor d'una altra novel·la històrica cèlebre, aquesta en català, *L'orfeneta de Menargues o Catalunya agonitzant* (1862), d'Antoni de Bofarull, la primera del segle que s'escriu originalment en la nostra llengua. Fan costat a les de Patxot i Bofarull altres novel·les de fulletó, pel que sé franceses i angleses i d'autors destacats que, segons sembla, Tasso no devia considerar plagues perniciosos: Dumas pare (*Crímenes célebres*, de 1858, *La mano del muerto*, de 1859, i *el Vizconde de Bragelone*, també de 1859), Dumas fill (*La dama de las camelias*, de 1856), Lamartine (*Genoveva*, de 1860), Walter Scott (*Rob Roy*, de 1858) i James Fenimore Cooper (*El corsario rojo*, de 1859).

Sembla que l'èxit econòmic aviat somriu a Tasso i Gonyalons, de tal manera que esdevé conseller de diferents societats mercantils i bancàries i un dels fundadors del Círculo Artístico Industrial. L'empresa editora la continua, el 1877, un seu fill, Lluís Tasso i Serra, que hi introdueix tota mena de millores tècniques i promou, amb èxit, edicions econòmiques. En morir el 1906, la seva viuda, Magdalena Tasso i Matamala, i un gendre, Alfons Vinardell i Portuondo, es fan càrrec de la gestió del negoci. En el tombant de segle, la casa editorial Tasso comptava, dins un espai de més de 5.000 m², amb tallers propis de composició tipogràfica, fotogravat (un dels primers tallers de Barcelona), litografia (la cromolitografia és una de les especialitats de la casa), màquines d'imprimir, enquadernació i magatzems per al fons editorial. Amb

aquest utilatge publiquen, posem per cas, *Lo romiatge de l'ànima* (1897), de Víctor Balaguer, edició de luxe il·lustrada per Josep Lluís Pellicer. Igualment, posen en circulació sèries de postals en colors, artístiques i geogràfiques, i una publicació periòdica de luxe i de gran format, *La Ilustración. Revista hispano-americana* –que, per cert, el gener de 1885 publica, arran d'un terratrèmol a Andalusia, el primer reportatge fotogràfic de la història de la nostra premsa. L'empresa es denominava aleshores Tipolitografía de Luis Tasso, i arran de la mort de Tasso i Serra esdevé Viuda de Luis Tasso.

Per mitjà d'un catàleg amb el segell Viuda de Luis Tasso, sense datar però ben segur que de la primera del segle XX, ens assabentem que l'editorial difonia les col·leccions següents: la Biblioteca Tasso, la més extensa, integrada bàsicament per traduccions, entre les quals moltes dels Dumas pare i fill, Balzac i Gorki; la Biblioteca Renovación, que seleccionava títols de la col·lecció anterior i els oferia amb una presentació més acurada; la Biblioteca Natura, que alberga en exclusiva obres de divulgació sexual del doctor Max Krafföski; la Biblioteca Iris, “*presentada con relativo lujo*”, que alterna novel·les vuitcentistes de renom amb una edició d'*El Corán*; la Biblioteca de Primera Enseñanza, que incideix en el mercat del llibre de text amb un seguit de manuals deguts a Cels Gomis; la Biblioteca del Contable, amb obres de càlcul i comptabilitat d'Emili Oliver Castañer. En fi: amb l'epígraf *Obras Varias* es designa un calaix de sastre on el *Quijote* (“*primera y única edición mundial en cromotipia*”) fa costat a gramàtiques franceses, a un recull narratiu d'Apel·les Mestres, a les memòries de Dumas pare o a un tractat de trigonometria.

Espasa, un segell històric

Els germans Espasa i Anguera havien nascut a la Pobla de Cérvoles (les Garrigues), d'on la família es trasllada a Barcelona a mitjan segle. En concret, de Josep Espasa i Anguera (1840-1911), fundador de l'editorial, sabem que quan arriba a la ciutat, analfabet, comença treballant de peó en l'enderrocament de les muralles, ocupació que abandona el 1858 per dedicar-se a fer de repartidor de publicacions per entregues. Dos anys més tard, i després d'haver pujat a tots els pisos de Barcelona per atendre la clientela (en expressió hiperbòlica seva), funda un centre de subscripcions que tot seguit transforma en l'editorial Espasa Hermanos (Espasa Germans per a les edicions en la llengua del país), que conserva aquest nom fins a 1877.

Amb seu al carrer de Robadors, on aviat s'hi estableix igualment un taller d'impremta, la nova societat la constitueix Josep Espasa juntament amb els germans Ramon (que al seu torn acaba fent carrera pròpia d'editor), Magdalena (que es casa amb el també impressor i editor Manuel Salvat i Xivixell) i Pau (casat amb una filla de Lluís Tasso). Des del principi, el nou segell editor, amb el concurs de dibuixants de la talla d'Eusebi Planas i Tomàs Padró, aposta decididament pel llibre il·lustrat (mitjançant una xilografia de gran qualitat), que acapara fins que la Montaner y Simón li arrabassa l'hegemonia en aquest terreny gràcies als nous procediments litogràfics i fotomecànics. N'és mostra *La voz de la conciencia o el libro de la familia* (1864), recopilació d'exemples morals de

Joan Cortada en dos volums il·lustrats per Planas. Correspon també a aquesta primera etapa la segona edició, corregida i ampliada, del *Diccionari de la llengua catalana* (1864) de Pere Labèrnia, i la publicació de la *Gramática de la lengua catalana* (1867), d'Antoni de Bofarull i d'Adolf Blanch, i de les *Poesies catalanes* (1875), de Frederic Soler.

Entre 1877 i 1881 Josep Espasa es queda sol al capdavant del negoci. Sol, però no pas sense iniciativa. Així, consta que el 1879 viatja a París en companyia d'un escriptor, Marià Blanch, amb el propòsit de contractar els drets de traducció de dues obres, una de religió i una altra de medicina (anys a venir, dos dels puntals temàtics de la casa). D'aquests anys data igualment la publicació d'*El Mundo Ilustrado* (1ª sèrie: 1879-1881), un magazín molt il·lustrat que,

Logotip d'Espasa
y Cía., raó social
vigent entre
1881 i 1897

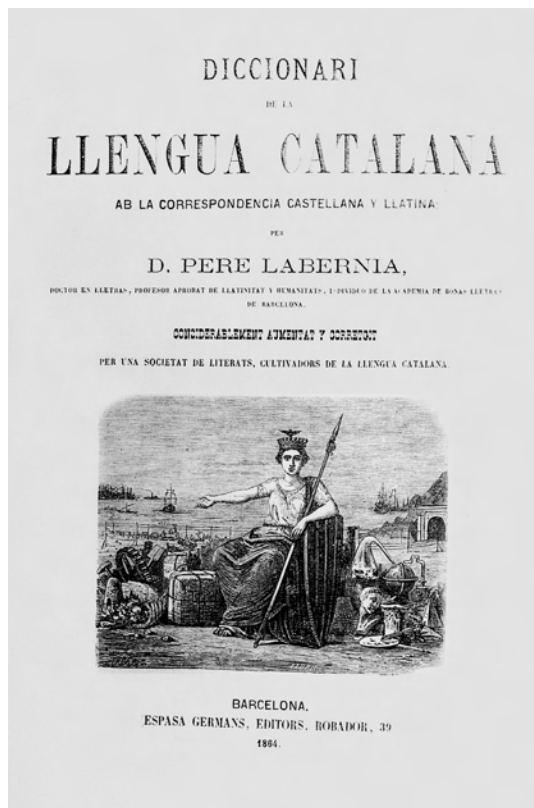
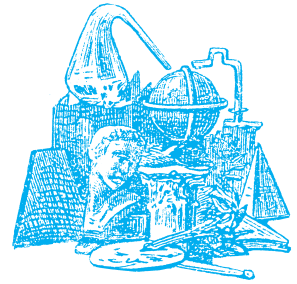

amb el subtítol de *Biblioteca de las Familias*, incorporava continguts d'història, viatges, ciències, arts i literatura i es publicava en quaderns de 32 pàgines de format gran foli. Ja aleshores el local del carrer de Robadors havia quedat petit, de forma que els tallers gràfics es traslladen al carrer de la Cera i l'editorial al carrer d'Aribau. El 1881, i per permetre l'expansió de l'empresa, Josep Espasa s'associa amb el seu cunyat Manuel Salvat i amb el dibuixant i litògraf Magí Pujades Duran, el qual plega aviat per desavinences amb els dos primers. Una de les primeres decisions de la nova raó social, Espasa y Cía., va ser disposar d'un edifici de nova planta, que, inaugurat el 1886, es basteix a la Gran Via, a tocar de la Universitat. El número de la *Revista gràfica* corresponent a 1900, quan Josep Espasa tornava a estar sol, descriu així el que anomena *Establecimiento tipográfico-editorial de D. José Espasa*:

La planta baja está seccionada en dos mitades, destinada la una a la maquinaria y la otra a la composición; las galerías contienen en primer término la sección de librerías y en el segundo, convenientemente coleccionado, el depósito de libros; a ambos lados del vestíbulo están las oficinas y el despacho del jefe de la casa. Recibe luz zenital por medio de una gran claraboya que ocupa todo el ancho del centro del edificio, además de ventanaje suficiente para esparcir luz e higiene en su interior; cuenta con ascensor [...].

De 1881 a 1897, any en què la societat es dissol perquè Manuel Salvat comença la seva pròpia trajectòria d'editor, Espasa y Cía. desplega una frenètica activitat, especialitzada en l'edició d'obres monumentals i de preu (diria que en competència

directa amb Montaner y Simon), comercialitzades gairebé sempre per entregues. És el cas de la primera enciclopèdia de la casa, apareguda en tres volums el 1890 i ampliada en quatre el 1898: *Diccionario enciclopédico de la lengua castellana*, posat sota la responsabilitat de Delfí Donadiu i Puignau, catedràtic universitari. A tot això cal afegir-hi alguna publicació periòdica que, com l'*Almanaque Sud-Americano*

La segona edició d'aquest clàssic de la nostra lexicografia la publiquen els Espasa el 1864

U

(1894-1898), amb abundants col·laboracions d'Apel·les Mestres, apareix en coedició amb *El Siglo Ilustrado*, de Buenos Aires, i amb Andrés Rius, de Montevideo.

L'examen del catàleg editorial de 1891 (el més pròxim al segle XX que he pogut consultar), que consta d'un centenar aproximat de títols, mostra quatre grans blocs temàtics. No sé si dir que sorprenentment, el més nodrit l'integra el llibre religiós (un terç del total), que alterna obres de gran format, en un o més volums (com *La vida de León XIII*, *Nuestra Señora de Lourdes* o la *Historia de la iglesia*) amb altres de combat ideològic (*El satanismo, o sea la cátedra de Satanás combatida desde la cátedra del Espíritu Santo. Refutación de los errores de la escuela espiritista*) i amb ficcions narratives, com ara les anomenades novel·les bíbliques (*José y la mujer de Putifar*, *Moisés* o *Judith*). El segon lloc, numèricament freqüent amb el primer, l'ocupa la literatura, representada tan aviat per recopilacions d'obres completes (de Manuel Fernández y González, de Ponson du Terrail, de Joan Cortada) com per romanalles de novel·les de fulletó, per una Biblioteca Moral-Recreativa (on trobo *La batalla de la vida*, de Frederic Soler), per clàssics (un *Quijote*, un *Gil Blas de Santillana*) o per obres miscel·lànies (*La mujer juzgada por los grandes escritores de ambos sexos* o *El hombre juzgado por las mujeres*). En tercer lloc hi figura la història i la geografia, amb esplèndides edicions de l'explorador Henry Stanley (*El Congo*, *En el África tenebrosa*), de l'historiador Víctor Gebhardt i Coll (*La Tierra Santa*, *Los dioses de Grecia y Roma*) o d'algun escriptor (com Josep Argullol, que a *La guerra. Quadros de casa*,

gravats a l'aiguafort, recrea la darrera guerra civil carlina). Finalment, aquell 1891 ja tenia un pes específic més que considerable dins el catàleg de la casa el llibre mèdic, que, agrupat dins la col·lecció Biblioteca de Ciencias Médicas, compta amb 16 títols, la gran majoria traduïts (com el *Tratado de patología general* de M. Perls, el *Manual de medicina operatoria* de J. F. Malgaigne o el *Tratado de cirugía clínica* de P. Tillaux) i dues revistes (*Archivos de terapéutica médico quirúrgica* i *Crónica de higiene y terapéutica*).

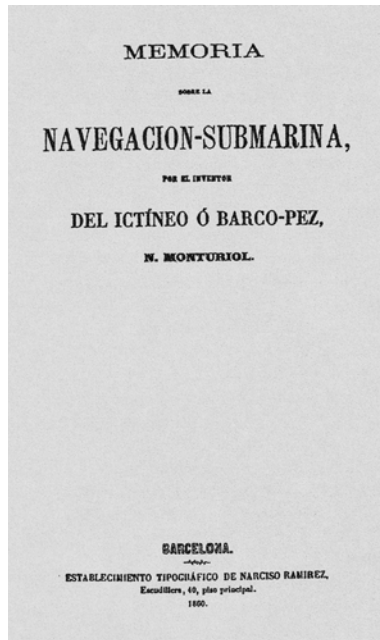
La casa Espasa no defuig tampoc la publicació per entregues de novel·les de fulletó

Narcís Ramírez, entre la premsa i el llibre

Narcís Ramírez i Rialp (gironí segons Ràfols i probablement menorquí segons Cabana) comença modestament a Barcelona com a caixista d'impremta fins que el 1846, agraciat per un premi de loteria, estableix pel seu compte un taller de tipografia al carrer d'Escudellers. Des d'aquesta seu protagonitza una de les iniciatives empresarials de més ambició en el camp de les arts gràfiques, caracteritzada per una extensa i prestigiosa gamma de productes: llibres de comptabilitat ratllats, títols d'accions i obligacions mercantils, cartells, anuncis, circulars, etiquetes, lletres de canvi, factures, talonaris, paper de cartes, billetatge per a les companyies ferroviàries i fins i tot naips, distingibles per un logotip amb un sol ixent.

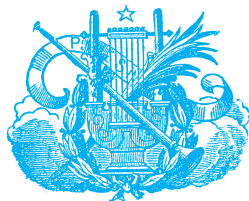
Com a conseqüència de la seva militància en el partit progressista, Narcís Ramírez participa directament en la gran bullida de la premsa diària del vuit-cents. Així, el 1854 contribueix a la fundació del rotatiu *La Corona de Aragón*, imprès als tallers de Ramírez, que inspira ideològicament Víctor Balaguer i que, pel fet de rememorar el passat gloriós de la confederació, aviat rep l'acusació de separatista. El 1868 aquest diari es fon amb un altre acabat de crear, *La Crónica de Cataluña*, que dirigeix Teodor Baró i Sureda i que també stampa Ramírez. Diré encara que entre 1855 i 1856 apareixen quatre volums d'una Biblioteca de la Corona de Aragón, que sens dubte apleguen textos publicats al fulletó del diari; segons Palau i Dulcet, que és la font d'on trec aquesta notícia, aquests

volums alternen obres originals (per exemple, de Víctor Balaguer) i traduccions (com *Felipe Beaufort*, de Sir Bulwer Lytton).

Cap a 1862, l'empresa rep un gran impuls gràcies a l'entrada de nous socis, alguns dels quals, com Manuel Henrich i la seva família, estaven directament vinculats al banquer Manuel Girona i hi fan una aportació substancial de diners. Altres socis, com els germans Teodor i Josep Baró i Sureda hi devien contribuir amb coneixements intel·lectuals i tècnics. Fos com fos, la societat així creada instal·la la seu a un edifici de nova planta del mateix carrer Escudellers i passa a denominar-se Narciso Ramírez y Cía. Ben aviat, i com a fruit de la injecció de capital, l'empresa ja disposava de tallers amb litografia, relleigadura, estereotípia i galvanoplàstia (l'única impremta

Primera edició d'una obra de Narcís Monturiol que només la posteritat ha sabut valorar com es mereix

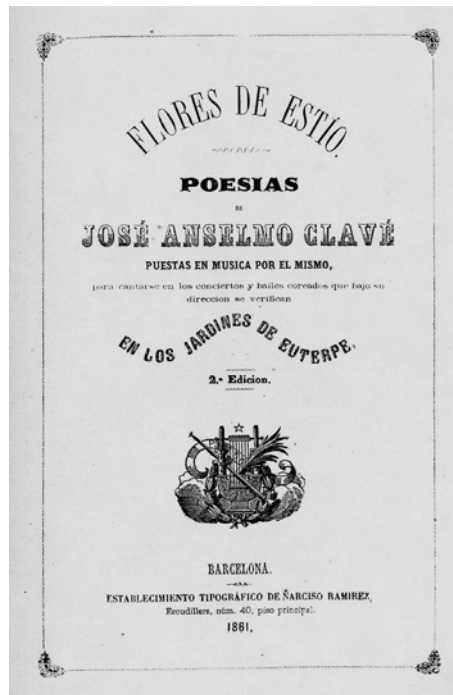

d'Espanya que utilitzava aquests dos sistemes), màquines de ratllar, estampació en relleu i foneria de tipus (adquirida, com hem vist més amunt, als frares carmelites de la Rambla barcelonina). A més, comptava amb 37 màquines mogudes pel vapor i amb 7 premses manuals de ferro Stanhope, i van arribar a treballar-hi més de 500 operaris.

En tant que editor, activitat que inicia probablement pels volts de 1853, Narcís Ramírez mostra una visible propensió cap al que avui en diem ciències humanes i socials, amb predomini de la literatura i de la història. Així, en el ram literari publica tan aviat clàssics com Cervantes (un *Quixot* i un *Persiles*, tots dos de 1859) i Perrault (*Cuentos de hadas*, de 1862), com autors de l'actualitat més estricta, com l'inevitable Manuel Angelon (*Guía satírica de Barcelona*, de 1854) i Zorrilla (*Cantos del trovador. Colección de leyendas y tradiciones históricas*, de 1859). Dins el capítol històric, un original de Víctor Balaguer (*Bellezas de la historia de Cataluña*, de 1853) dóna pas a un seguit de traduccions, entre les quals una *Historia de Italia* (1858), de Jules Zeller, una *Vida y aventuras de José Garibaldi* (1860), d'Alfred Delvaux, o, en vuit volums, una *Historia de los soberanos pontífices romanos* (1858-1860), obra d'Alexis François Artaud de Montor. Complementen aquestes línies temàtiques hegemòniques l'assaig polític (*La Iberia. Memoria sobre la conveniencia de la unión pacífica y legal de Portugal y España*, deguda a Sinibald de Mas i de 1856), l'assaig econòmic (*Comercio de Cataluña con las demás provincias de España*, de Joan Güell i Ferrer i aparegut el 1853) i, encara, alguna publicació de caire semioficial (com l'*Informe sobre la solicitud de*

varios señores diputados por las provincias catalanas pidiendo el derribo total de las murallas de esta ciudad que miran a tierra, de 1854).

Cap a 1875, Narcís Ramírez plega, deixa al capdavant de l'empresa Manuel Henrich i Josep Baró i es retira a Ribes de Freser, on, tot i trobar-se malalt, encara té esma per construir-hi una fàbrica de paper. Mort sense fills el fundador i propietari, el 1880 i a Barcelona, l'empresa es transforma nominalment en Establecimiento Tipográfico de Sucesores de Narciso Ramírez y Cía., que més endavant (1889) absorbeix i continua Henrich y Cía.

Un títol cabdal
de la història de
les societats
corals vuitcentistes

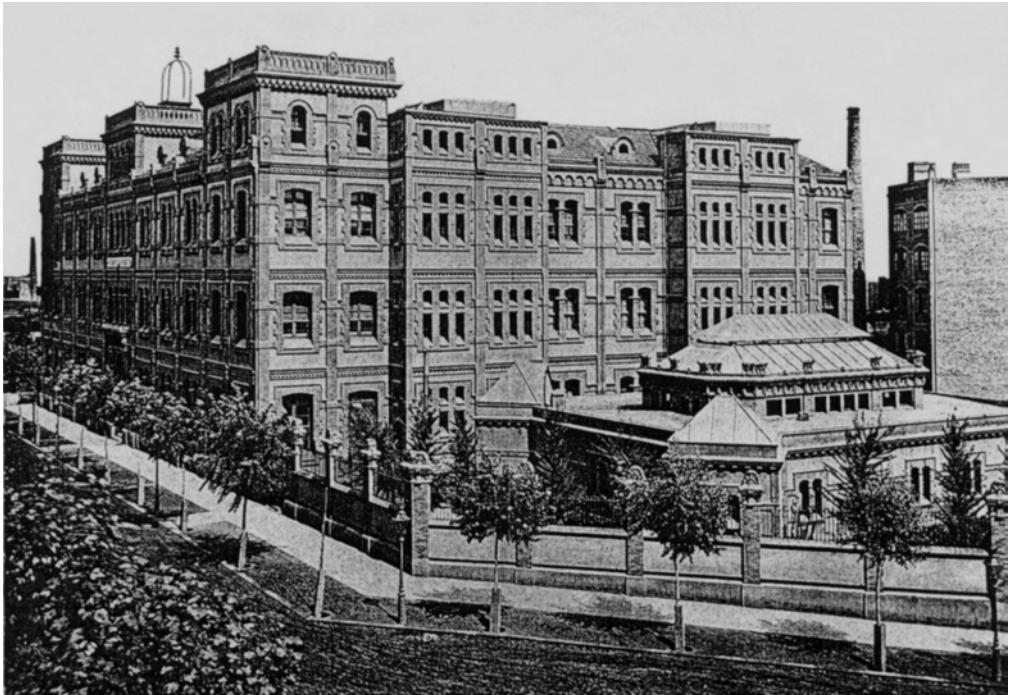
Henrich y Cía. Un plutòcrata inverteix en l'edició

Aquest taller gràfic i editorial, hereus dels de Narcís Ramírez, el dirigia Manuel Henrich i Girona (1852-1925), enginyer, polític i nebot del banquer Manuel Girona. Per antecedents i per trajectòria personal, Henrich s'erigeix en un dels representants de la burgesia barcelonina més activa: membre del Foment del Treball Nacional, de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre i de la Societat Econòmica dels Amics del País, diputat provincial pel partit liberal, vicepresident de la Diputació i, en fi, regidor i alcalde (1893) de la ciutat. A aquesta projecció pública de la seva personalitat cal afegir-hi iniciatives i responsabilitats relacionades amb les arts gràfiques i l'edició. Així, i a banda de la seva pertinença a la Societat Catalana de Bibliòfils, el 1911 el trobem promovent el primer Congrés Espanyol de les Arts del Llibre, organitzat amb el propòsit de constituir una patronal del gremi gràfic i editor a tot Espanya; un any després, el 1912, presideix la Federación Nacional de las Artes del Libro, tot just creada a Barcelona; en darrer lloc, esdevé també president, primer efectiu i després honorari, de la Unión Patronal de las Artes del Libro, organisme que el 1919, tal com ressenya la *Revista gráfica* d'aquell any, li ret un homenatge.

Pàgina següent:
Els 6.000 m² dels
tallers gràfics
i l'editorial de
Manuel Henrich
es distribuïen en
aquest imponent
edifici, situat
aleshores (1892)
en l'antiga vila
de Gràcia

Segons Francesc Cabana, de qui manllevo algunes informacions aquí recopilades, Manuel Henrich es forma en el ram de les arts gràfiques a França i a Alemanya i decideix donar a l'empresa un nou impuls tècnic i editor. Quan el 1886 instal·la uns tallers gràfics al carrer Còrsega entre Pau Claris i Llúria (a l'aleshores

vila de Gràcia), en un edifici de cinc pisos i amb soterranis que ocupava gairebé tota l'illa de cases i una superfície de 6.000 m², esdevé l'empresa d'arts gràfiques de més magnitud d'Espanya, amb 800 operaris, 200 màquines mogudes per dos motors de vapor de cent vint cavalls i una facturació i un capital social que el 1889 superaven els dos milions de pessetes (una autèntica fortuna!). Aquell mateix any de 1889, l'empresa, que conservava simultàniament la seu del carrer d'Escudellers, adopta el nom de Henrich y Cía. en Comandita. Disposava dels

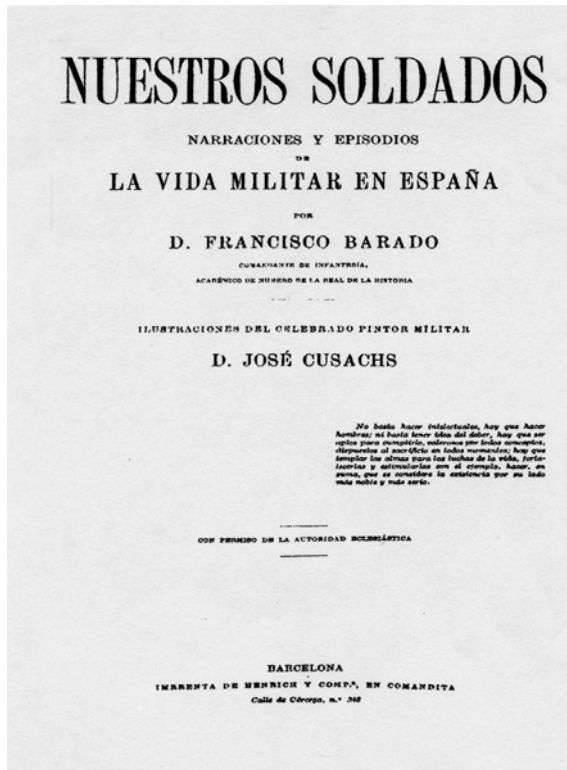

equipaments tècnics més moderns: tallers de litografia i cromolitografia, fotogravat, gravat a l'acer, galeria fotogràfica, foneria de tipus, fototípia, enquadernació i impressió en relleu, a més d'una rotativa amb la qual s'imprimia el diari *La Publicidad*. L'any 1900 completava aquestes instal·lacions l'enllumenat elèctric, generat a l'edifici mateix. Una sèrie de treballs d'impremta i rel·ligat de ca n'Henrich reben distincions en diferents exposicions internacionals, entre les quals les de Viena, Filadèlfia, Lió i París. Són de destacar, com una de les seves especialitats –segons recull un text sobre la casa de la *Revista gráfica* de 1900–, “los almanagues de pared conocidos con el nombre de Americanos, notable por la variada colección de cromos que anualmente presenta y el esmero con que está hecha la parte literaria de los mismos”.

Tot plegat gairebé abocava la casa a l'edició de grans obres, molt il·lustrades, de gran presència i amb vistoses enquadernacions, obres que a l'Exposició Universal barcelonina de 1888 obtenien un reguitzell de guardons. De fet, però, i pel que es desprèn d'un catàleg sense data (però sens dubte del tombant de segle), la col·lecció més fastuosa de l'editorial, *Obras Monumentales de Gran Lujo*, consta només de cinc títols: *La vida militar en España*, *Las capitales del mundo*, *Los meses* (amb textos i il·lustracions de reputats escriptors i artistes, com Pereda, Valera, Pérez Galdós, Apelles Mestres, Josep Lluís Pellicer, Alexandre de Riquer), *La tierra de María Santísima. Costumbres andaluzas* i el *Llibre del Consolat de Mar*. Les col·leccions més nodrides són la Biblioteca Sociològica Internacional, amb una

vuitantena de títols (la immensa majoria traduïts) i la Biblioteca Ilustrada, on figuren “*libros para familias, regalos, distribuciones de premios y bibliotecas escolares*” i que consta de cinc sèries, dins les quals alterna la història i la geografia (*Juana de Arco, Cien hechos notables de la historia de España, Por las florestas del Paraná y el Ohío, Cazas salvajes africanas*) amb la narrativa, infantil i juvenil (*Robinson Crusoe, Viajes de Gulliver, Cuentos de Andersen, Cuentos de*

R

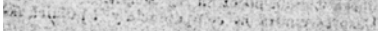
Una de les obres
luxoses i de gran
format de la
casa Henrich
il·lustrada per
Josep Cusachs,
consumat
especialista en el
tema militar

Carlos Perrault, Novelas orientales). Tres col·leccions de narrativa per a adults completen el catàleg d'Henrich: la Biblioteca Ilustrada de Novelistas Contemporáneos (amb volums de Pardo Bazán, Palacio Valdés i Pereda entre els més notoris), la Biblioteca de Escritores Contemporáneos (on hi publiquen Eduardo Gómez de Baquero, Adolfo Bonilla y San Martín i José Rizal) i, finalment, la Biblioteca de Novelistas del Siglo XX (que publica, entre altres, *Amor y pedagogía*, d'Unamuno, *La voluntad*, d'Azorín, i *El mayorazgo de Labraz*, de Baroja).

Tal com explica Narcís Oller a les seves memòries, l'editorial comptava amb un director literari d'autèntic luxe, Josep Yxart (cosí per cert del novel·lista). En aquells mateixos anys, però en data que no puc precisar, Henrich va convocar a Madrid un premi de novel·la. Un premi que, batejat amb el nom de Certamen Literario i amb un jurat presidit per Galdós, no va acabar de rutllar. Arran de la mort, Yxart és substituït per Pere Umbert i Bonfill, que a l'editorial també hi feia de traductor. Segons Oller, que val a dir que en parla amb cert ressentiment, el desori administratiu de l'empresa desencadena una crisi que no pot superar. En qualsevol cas, Manuel Henrich se'n va anar desentenent: ja ben entrat el segle XX, el 1922, mig retirat a Caldes de Montbui, funda una societat anònima, Artes Gráficas S.A., per substituir Henrich y Cía. en Comandita, que deixa en mans de tres empleats de confiança. El nostre personatge mor a aquella població vallesana el 1925, i Artes Gráficas acaba plegant nou anys després, el 1934.

Pàgina següent:
*L'Esquella de
 la Torratxa* va
 publicar aquesta
 caricatura de
 Manuel Henrich
 l'any que va
 accedir a
 l'alcaldia de
 Barcelona (1893)

Montaner y Simón, punt i a part

Fundada el 1867 per Ramon Montaner i Vila i Francesc Simon i Font, ben aviat esdevé, tant pel volum de producció com per la qualitat, l'editorial de més envergadura d'Espanya i la principal exportadora a Amèrica. Instal·lada a la primeria a la plaça de Catalunya (xamfrà amb la Rambla del mateix nom), cap a 1880 es trasllada al carrer d'Aragó, en un edifici que, construït per un dels arquitectes que aleshores més prometia, Lluís Domènech i Montaner (nebot del primer dels propietaris), avui ha esdevingut la seu de la Fundació Antoni Tàpies.

Ramon Montaner (1832-1921), marquès de la Vall de Canet des de 1908, nascut al castell (avui de Santa Florentina) d'aquella població del Maresme on també

En aquesta pàgina i en la següent, cobertes de diferents títols de la col·lecció Biblioteca Universal Ilustrada, potser la més difosa de Montaner y Simón

està enterrat, s'introdueix en el món de l'edició de la mà d'un cunyat seu, Pere Domènech, per bé que també havia format part de l'editorial La Maravilla. El 1867 s'associa amb Francesc Simon (1843-1923), que, dedicat també a altres negocis, esdevé president de l'Institut Català de les Arts del Llibre i n'impulsa decidivament l'escola professional; un germà seu, Artur, regia una llibreria a la Rambla de Canaletes. Pel que sembla, els dos socis es distribuïen responsabilitats en l'empresa que funden: mentre Montaner en dirigia els tallers gràfics, Simon se situa al capdavant de la secció artística i literària i de la secció administrativa. Des del principi, l'editorial té present el mercat americà, de manera que estableix acords amb empreses del nou continent (en bona part propietat de catalans) perquè li facin diguem-ne de sucursals.

Segons Francesc Cabana, font d'aquesta informació, el 1884 en tenia ja tretze, d'aquestes representacions, radicades a Buenos Aires, Montevideo, Santiago de Xile, Valparaíso, Puerto Rico, l'Havana, Mèxic, San Salvador, Bogotà, Guatemala, Caracas, Lima i El Callao (més endavant s'hi va afegir Guayaquil, a l'Equador).

En el tombant de segle, i amb xifres anuals, l'editorial gastava 300.000 pessetes en paper i 50.000 en correus dins la península (sense comptar el transport ferroviari), mentre que a ultramar (sobretot Amèrica) el pes dels nòlits que s'hi exportaven pujava a 120.000 Kg. El personal de tallers sobrepujava els 250 operaris, als quals cal afegir els que treballaven a la secció artística i a la redacció. En fi: la facturació global de l'empresa basculava entre els quinze i els setze milions. En els mateixos anys, els tallers gràfics albergaven dotze màquines tipogràfiques, sis de litogràfiques, una de fototípia, tres setinadores, una secció d'estereotípia i una de fotografia, totes les quals al servei de la producció pròpia. Aquestes magnituds, realment impressionants i reveladores de fins a quin punt Montaner y Simón s'erigeix en una autèntica factoria de paper imprès, no comporten, però, ni de bon tros, una minva de qualitat del llibre. En paraules de Pilar Vélez,

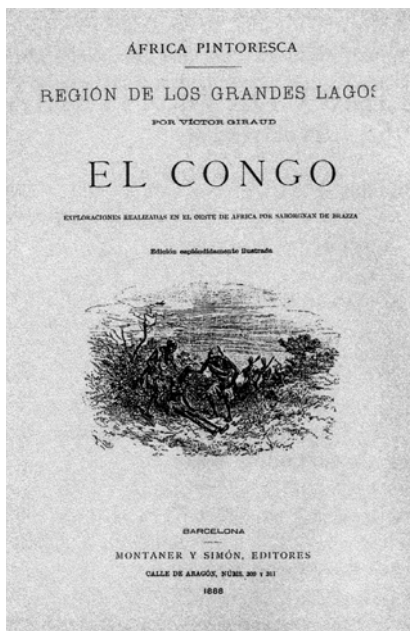
Pàgina següent:
Una de les obres
geogràfiques
de la casa,
enriquida amb
copioses
il·lustracions

Montaner y Simón és el símbol de la concòrdia entre l'art i la indústria, del desig de la feina ben feta a partir dels nous sistemes de reproducció i de la mecanització de la impremta tradicional, el més clar exponent del fet que, malgrat aprofitar la industrialització, era possible aconseguir un resultat acurat, artístic, de luxe, un

producte digne d'estar en una biblioteca al costat d'un llibre de bibliòfil tradicional, sense desmerèixer en cap moment.

G

A aquesta circumstància hi contribueix en bona part el fet que el catàleg de la casa, farcit de llibres esplèndidament il·lustrats i amb Apelles Mestres de director artístic, fa un ús intensiu de la litografia i de la cromolitografia. D'aquí que sovintegin els formats grossos, que permeten reproduccions més vistoses i espectaculars. I que a la primera obra publicada, el 1868 (*Ecos de las montañas. Leyendas históricas*, de Zorrilla, en dos volums), de seguida se n'hi afegissin

R

altres de gran extensió, com ara, símbol de la puixança econòmica de la casa, un *Diccionario enciclopédico hispano-americano*. Una sèrie de títols, de tema divers, està il·lustrada per Gustave Doré, artista que Montaner y Simón fa conèixer en gran manera i al qual dedica una col·lecció, justament la Colección de Obras Ilustradas por Gustavo Doré. La qualitat de tots aquests productes va ser reconeguda en diferents exposicions: la de Matanzas de 1881, la de Madrid de 1884-1885, la de Barcelona de 1888 (amb un èxit ressonant) o la de Chicago de 1892-1893.

El catàleg de l'any 1902 posa al descobert que, deixant de banda la Biblioteca Universal Ilustrada (de la qual m'ocupo tot seguit), l'editorial tan sols havia publicat fins aleshores una quarantena de títols. Es tracta d'obres de tanta extensió, però, que el nombre de volums caldria potser triplicar-lo. La matèria predominant és la història (13 títols), dins la qual sobresurt una *Historia general de España*, iniciada per Modesto Lafuente, que consta de 25 volums, una *Historia universal* dirigida per Wilhelm Oncken, amb 16 volums, una *Historia general del arte*, una *Historia general de América*, deguda a Pi i Margall, o la *Historia de la revolución francesa* de Thiers. A la història la segueix la literatura (11 títols), amb edicions del *Quijote*, d'*El paraíso perdido*, de *La divina comedia* o de les *Fábulas* d'Isop i de La Fontaine. En tercer lloc hi figura la geografia i els viatges (7 títols), d'on destaco una *Geografía universal*, de 22 volums, una *América pintoresca* i una *Europa pintoresca*. El ram científic (5 títols), es pot representar per una *Historia natural*, de 13

volums, mentre que dins un apartat que, per sortir del pas, anomenaré vària, ressenyaré la *Biblia* traduïda per Fèlix Torres i Amat. Totes són obres de preu elevat, i algunes elevadíssim (cada volum de la *Historia de España* de Lafuente costava 310 pessetes el 1902!), de manera que l'editorial obria sempre la possibilitat de compra a terminis i algunes les comercialitzava paral·lelament pel sistema de les entregues setmanals. Amb tot, la publicació de més alè és el ja esmentat *Diccionario enciclopédico hispano-americano de literatura, ciencias y artes*, en 24 gruixuts i fastuosos volums (1887-1898) més 5 d'apèndixs (1898-1899 i 1907-1910), tots plegats oferts en quatre diferents enquadernacions, de la més funcional a la més luxosa. Hi col·labora un estol d'escriptors i artistes, entre els quals localitzo els noms de Fidel Fita, Josep de Letamendi, Menéndez y Pelayo, José Echegaray, Pedro Madrazo, Francisco Giner de los Ríos, Pi i Margall i Anicet de Pagès de Puig. L'editorial també posa en circulació opulentes revistes il·lustrades, entre les quals excel·leixen *La ilustración artística* (1882-1915), de format foli i amb copioses il·lustracions, obtingudes per xilografia primer i per fotogravat després, i *El salón de la moda* (1884-1913), totes dues amb col·laboracions literàries i artístiques d'anomenada.

El 1887 Montaner y Simón comença a publicar una de les seves col·leccions més conegudes, la Biblioteca Universal Ilustrada. Més conegudes i de vida més llarga, perquè els darrers volums apareixen el 1930 (Palau n'inventaria 136 fins a 1920). Plantejada com a regal per als subscriptors

A

de les dues grans revistes tot just esmentades, *La ilustración artística* i *El salón de la moda*, aconseguí tant d'èxit que al capdavant l'editorial resol comercialitzar-la al marge de la subscripció. A desgrat del planteig inicial d'obsequi, tant l'enquadració (en alguns casos dissenyada per professionals de tanta talla com Adrià Gual o Alexandre de Riquer) com la tipografia (elzeviriana), el paper (setinat) i les copioses il·lustracions (autòctones i, sobretot, importades) resulten d'una qualitat més que apreciable. El contingut dels volums tendeix a l'heterogeneïtat, com és potser lògic en una col·lecció de trajectòria tan dilatada. Abunda la literatura, original (Larra o Zorrilla) o traduïda (Homer, De Foe, Mérimée, Sienkiewicz), la història (*Historia de los griegos*, de Duruy, o *La guerra franco-alemana*, de Moltke), l'assaig científic (*La ciencia moderna*, de Bronta) i la geografia descriptiva (*Marruecos en nuestros días*, d'Aubin, o *La sociedad japonesa*, de Bellessort).

Quan Narcís Oller va tractar amb la Montaner y Simón, arran del projecte de publicar la traducció espanyola de *La febre d'or* (entre 1890 i 1892), el seu interlocutor va ser Francesc Simon, que el novel·lista no descriu gens favorablement. Ens el pinta cagadubtes, garrepa i mogut només per l'interès. La casa, a més, i continuo exhumant el testimoni ollerí, era ideològicament integrista, fins al punt que tenia en nòmina un escriptor encarregat de vetllar per l'ortodòxia moral dels originals que decidia publicar. Aquest burot del pensament era no pas menys que Manuel Angelon, amb qui Oller no s'avé gens des del principi. L'episodi que descriu

Pàgina següent:
Amb aquesta
revista, l'editorial
aconsegueix,
alhora, prestigi
i clientela

l'entrevista entre tots tres (Oller, Angelon i Simon) és dels impagables que ens ha llegat l'autor de *Vilaniu*. Conservador de pedra picada, però liberal en el fons, no s'està d'atacar la mentalitat tan tancada i plena de prejudicis d'una editorial que passava per ser, amb fonament, la més potent d'Espanya. I és que, a més, Oller tenia una elevada idea sobre l'ofici d'editar. Així, es queixava “del mal muntades que tenim les indústries més superiors i que més poden ajudar a aixecar o rebaixar el progrés moral d'un poble, com és l'editorial”. I afegia que

Una casa editorial [...] és quelcom més que un establiment industrial; no pot complir degudament la seva delicada missió educativa i de progrés si no està dirigida per homes d'alta cultura científica, literària i artística.

Per això, i ja en plena discussió amb l'editor Simon, incapaç, a parer del novel·lista, de fer una aposta compromesa i de futur, l'apostrofa de la manera següent:

I em sembla també –permeti'm que li ho digui– que vostès, que mai no han tingut noció prou clara, o no la volen tenir, del deure especial que a totes les empreses editorials i singularment a les fortes, imposa el progrés de la nació: que és el d'anar vostès davant i no darrera dels clients. Quan creuen que un llibre o una obra pot millorar l'estat de la Ciència, de la Història, de les Arts, dels costums o del criteri ranci i estancat del nostre poble, vostès han de tenir la valentia d'imposar-lo i arriscar-hi el diner.

L'establiment de Manuel Soler

A la història externa d'aquesta empresa s'hi refereix un article de J. Gallach Torras aparegut a la *Revista gráfica* de 1901-1902, el contingut del qual sintetitzo tot afegint-hi informacions de prospectes i catàlegs editorials. La casa Manuel Soler, fundada el 1872, anunciava així les seves activitats: "*Fabricación de libros rayados y sus anexos, editoría de obras y manufactura y comercio al por mayor de papeles*". En tant que fàbrica de paper i taller d'arts gràfiques, segurament les seccions de més magnitud del negoci, Manuel Soler exportava a Amèrica i a les Filipines i, prova de la prosperitat de l'empresa, disposava de dues seus: al passeig de Sant Joan (exactament als baixos de la Biblioteca Arús), on hi havia magatzem i oficines, i al Guinardó, en terme de l'aleshores municipi de Sant Joan d'Horta, on unes naus de 16.000 m² de superfície conjunta, il·luminades per electricitat, albergaven la maquinària, accionada per un generador de vapor. El 1903, si abans no, la raó social s'havia transformat en Sucesores de Manuel Soler.

Del catàleg de juliol de 1903 se'n desprèn que algunes edicions de la casa s'orientaven a satisfer el mercat universitari, cosa que palesen títols com una *Historia Natural*, del catedràtic Odón de Buen, una *Química biológica aplicada a la higiene* o el *Cuerpo del Derecho Civil Romano*, d'Ildefonso L. García del Corral. Dins una anomenada Sección Recreativa, en segon lloc, s'hi agrupen algunes novel·les, originals (de Luis del Val) i traduïdes (com ara *La vuelta al mundo en ochenta días*). Igualment, Manuel Soler publica algun manual de caça i reedita alguns títols

sobre armes i exèrcits que en l'apartat següent veurem com publica per primera vegada La Academia d'Ullastres.

Tot i això, la col·lecció més copiosa i representativa és *Manuales Soler*, temàticament molt heterogenis i uns quants deguts a prestigioses firmes, entre les quals sobresurten les del mateix Odón de Buen, Santiago Ramón y Cajal, Hermenegildo Giner de los Ríos i Marià Rubió i Bellver. Presentats com una “*Biblioteca útil y económica de conocimientos enciclopèdicos*”, divulguen continguts d'agricultura, literatura, medicina, Dret, ciències naturals, indústria, comerç, sociologia, geografia, electricitat, història, art, legislació, economia i ciències socials, morals i polítiques. Així descrivia l'editor aquests manuals:

Biblioteca enciclopédica, genuinamente española, a la altura de los conocimientos modernos. Redactada por los especialistas más eminentes de España y América latina, con el fin de difundir la cultura contemporánea en los pueblos que hablan el idioma castellano. Se publican los Manuales periódicamente y sin interrupción, formando elegantes tomos de 11x16 cm, de 150 a 200 páginas, con los grabados y mapas que el texto exige y con excelente encuadernación especial.

Aquell 1903 se n'havien publicat cinquanta títols d'una primera sèrie i onze més d'una segona i se n'anunciaven una dotzena més en premsa. Alhora, se significava que la col·lecció “*cuenta solo en España con más de 10.000 coleccionistas*” i s'oferia gratuïtament una prestatgeria, especialment dissenyada, “*a los compradores de colecciones completas*”. Una novetat, aquesta dels regals per estimular la compra, que no trigarà a ser imitada.

Pàgina següent:
Full publicitari,
d'estètica
modernista, de la
col·lecció més
coneguda de
Manuel Soler

BIBLIOTECA

ÉXITO EDITORIAL

Manuales-Soler

Los MANUALES-SOLER forman una BIBLIOTECA ENCICLOPÉDICA al alcance de todo el mundo, por su poco coste y por su vulgarísimo plan expositivo. Su adquisición es necesaria y se recomienda para formar con sus volúmenes una

BIBLIOTECA ÚTIL A LAS FAMILIAS

(Véanse páginas 14 y 15).

Sucesores de MANUEL SOLER
Apartado de Correos 89 — BARCELONA

SE FACILITA A PAGAR CINCO PESETAS MENSUALES

R

Evarist Ullastres i La Academia

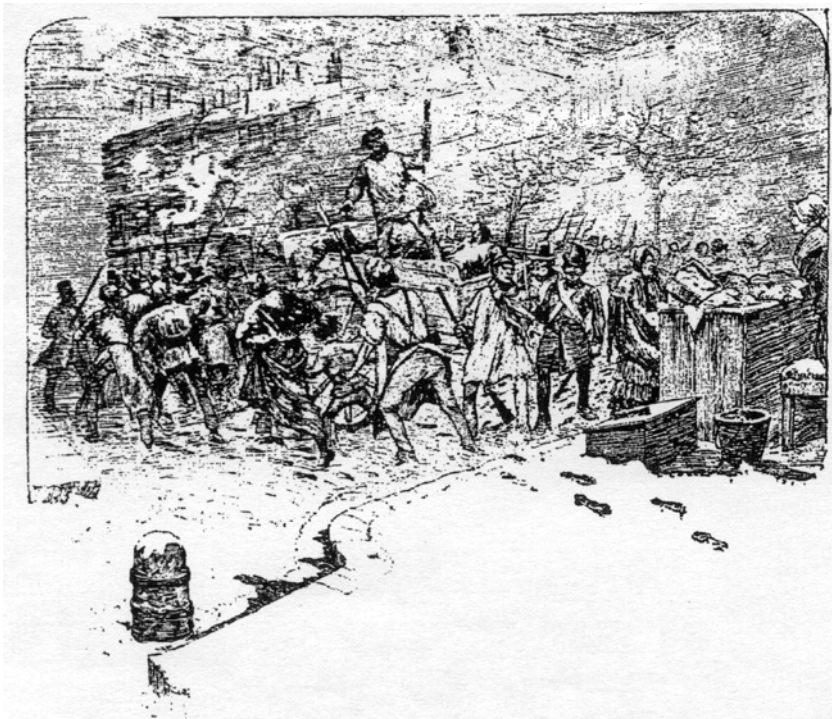
Els orígens de La Academia remunten a una publicació periòdica homònima, apareguda a Madrid el 1877 i propietat d'un ric comerciant català, Pere Comas i Figueras. Un any després, la revista es trasllada a Barcelona i al cap d'un temps esdevé *La Il·lustració Catalana*, mentre que un cunyat de Comas, l'empordanès (de la Bisbal) Evarist Ullastres i Dillet, estableix una impremta a la Ronda de la Universitat, La Academia, on s'hi feien “*impresiones de todas*

Una mostra de la línia editorial predominant d'Evarist Ullastres

clases, trabajos lingüísticos, comerciales, de lujo y económicos". La regia, com ja he assenyalat en un altre lloc, el gran tipògraf Rafael Farga i Pellicer, que hi introdueix maquinària i diferents innovacions (com el tiratge amb combinació de tintes) i sota les ales del qual es formen, a La Academia mateix, Eudald Canibell, els germans Serra i Joan Russell. Mort Farga i Pellicer el 1890, l'empresa plega dos anys després per culpa de la fallida d'una altra casa d'arts gràfiques, la Bloss. És aleshores que els germans Serra i Joan Russell en posen en marxa una de pròpia, que recordant aquella

G

A

on havien après l'ofici bategen amb el nom de La Académica, igualment ja esmentada en la introducció al present volum. Si més no una part del fons editorial de La Academia d'Ullastres se'l queda Manuel Soler, de qui acabo de tractar.

De forma paral·lela a l'activitat estrictament tipogràfica, La Academia d'Ullastres es constitueix també en editorial. Una editorial que el 1886 havia publicat una trentena mal comptada de títols, això sí, d'una singular personalitat. Perquè al costat d'una *Constitución federal del Estado catalán* i de la distribució del *Diccionario enciclopédico de la masonería* que, dirigit per Rossend Arús i Arderiu, havia publicat l'editorial La Propaganda Literaria, de l'Havana, s'hi arrenclera una sèrie d'obres militars, que divulga en edicions monumentals, copiosament il·lustrades i sovint adquiribles per quaderns solts: *Armas portátiles de fuego*, "obra de texto en la Academia General Militar" deguda a Francisco Barado i J. Génova; *Museo militar. Historia, indumentaria, armas, sistemas de combate, instituciones, organización del ejército español desde los tiempos primitivos hasta nuestros días*, obra col·lectiva en tres gruixuts volums; *Viaje a Oriente por la fragata de guerra Arapiles*, degut a Juan de Dios de la Rada y Delgado; *Literatura militar española*, de Francisco Barado; o, en fi, del mateix autor, una anunciada *Historia militar de España*. Consignaré igualment, per acabar, la traducció de Garibaldi. *Historia liberal del siglo XIX*, un conjunt de narracions polítiques i filosòfiques de Luis Carreras, l'enèsima reedició vuitcentista il·lustrada del *Quijote* i, encara, una sèrie d'obres mèdiques que, encapçalades per la *Revista de ciencias médicas de Barcelona*, són majoritàriament degudes al Dr. Carreras-Aragó.

Marià Aguiló, entre l'erudició i la bibliofília

A les antípodes de l'edició industrial, Marià Aguiló i Fuster (1825-1897) du a terme, sol o en col·laboració amb el seu fill Àngel o amb altres estudiosos, una colla d'iniciatives editorials, fruit dels seus interessos i coneixements erudits i bibliofílics, adquirits en bona part gràcies al seu ofici de bibliotecari en importants biblioteques. La data d'aparició de les primeres col·leccions d'Aguiló,

Una de les edicions més prestigioses de les empreses per Marià Aguiló

1873, permet desvincular-les de la revifada de la bibliofília inspirada en el gòtic que arrenca de William Morris, de manera que podem valorar amb justícia el caràcter pioner de les edicions bibliòfiles empreses pel nostre personatge.

Aquest és el cas de la col·lecció de clàssics Biblioteca Catalana, començada aquell 1873 i concebuda per contenir “les més principals i eletes obres en nostra llengua materna escrites així en est Principat com en los antics realmes de Mallorca i València, fetes estampar amb gran esment per amadors de les lletres de la terra”. La integren dotze títols, entre els quals la *Consolació de la filosofia*, de Boeci, el *Llibre de les Meravelles* de Llull, el *Llibre dels feits d'armes de Catalunya*, del fals Bernat Boades, la *Crònica* de Jaume I i el *Tirant lo Blanc* en quatre volums. El dipòsit general de la col·lecció era a Barcelona (la llibreria d'Àlvar Verdaguer), però es distribuïa també a llibreries de Palma de Mallorca, València, Saragossa, Madrid, París, Leipzig, Londres, Torí i Viena.

Per bé que no culmina fins a 1900, també s'inicia el 1873 l'edició, per plecs o fascicles, del *Cançonet de les obretes en nostra llengua materna més divulgades durant los segles XIV, XV e XVI*. Es tracta d'un reeixit intent d'adaptar la tipografia gòtica de l'època incunable (amb Joan Rosenbach, Pere Posa i Pere Miquel com els impressors més imitats), afegint-hi paper de fil, dues tintes (negra i vermella) i una o dues columnes de text. Amb el *Cançonet* ens trobem, en paraules de Pilar Vélez, amb “el millor exponent de la bibliofília erudita del darrer quart de segle”. De 1879 data l'inici d'una tercera col·lecció, la Biblioteca d'Obretes Singulares del Bon Temps de Nostra Llengua

Materna Estampades en Letra Lemosina, que també distribuïa la llibreria d'Àlvar Verdaguer i de la qual en surten, molt espaiats en el temps, tres títols: el *Llibre de l'orde de cavalleria*, de Ramon Llull, la *Història de Valter e de la pacient Griselda*, de Bernat Metge, i la *Història de les amors de Paris e Viana*. El 1890 en llançava una altra, la Biblioteca Catalana Popular, de la qual només va veure la llum un volum de *Cançons feudals cavalleresques*. Com queda dit en un altre moment, molts d'aquests títols Aguiló els estampa amb el tipus gòtic de la seva creació.

La Renaixensa, una empresa benemèrita

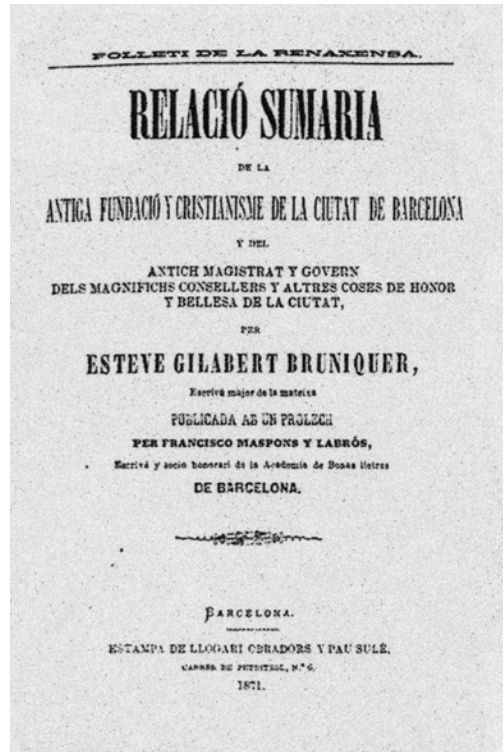
La que passa per ser primera editorial en català de l'època contemporània neix amb l'objectiu, en paraules de Carola Duran, de "la recuperació nacional de Catalunya" i, doncs, desproveïda del legítim afany de lucre, del tot subordinat en aquell cas a una finalitat patriòtica. De fet, l'editorial no és sinó una branca de l'activitat d'un col·lectiu que el 1870, amb la publicació de l'efímer setmanari *La Gramalla*, fa una mena d'assaig general d'un projecte més ambiciós. Un projecte que neix amb una revista, *La Renaixensa* (1871-1880), esdevinguda diari amb la mateixa capçalera (1881-1905), i que s'amplia amb una editorial (activa entre 1871 i 1905) i amb una impremta homònima, que comença a funcionar el 1873 tant per satisfer les necessitats pròpies com per complimentar encàrrecs externs. Situada al carrer de Xuclà, aviat especialitzada en la producció de textos en català i

oberta fins a 1938, aquesta impremta la funden quatre socis, tres de capitalistes (Pere Aldavert, Àngel Guimerà i lu Bosch) i un d'industrial (Tadeu Monge).

L'activitat editorial, identificada amb el peu d'Estampa de La Renaixensa i xifrada en uns 250 títols, de contingut i format heterogenis, Carola Duran l'ha desglossada en tres etapes. La primera, molt breu (1871-1873), es caracteritza per la publicació de fulletons de la revista, apareguts com a suplementos enquadernables. Pertany a la segona etapa (1874-1892), la més dilatada i la més prolífica, aquell feix de testimoniatges que Aldavert va deixar escrits en cartes a Pin i Soler sobre les dificultats de tota mena amb què topaven i que he transcrit més amunt. En aquells anys, l'editor, ell mateix també escriptor, es mostra dolgut d'haver de collar tant econòmicament els seus col·legues de ploma, cosa que manifesta en frases com “a mon caràcter repugna que un pobre autor després de treballar pagui” o “Cregui que no em dóna cap satisfacció cobrar d'un autor una quantitat quan prou treball li ha costat l'obra”. Al capdavant, els revessos econòmics aconseguixen doblegar la tenacitat d'Aldavert:

Estic de l'edició cansat de debò. Sols me serveix per perdre diners i tinc ganes de desfer-me de tot lo que tinc existent. Mon entusiasme per dar a conèixer obres i autors se me n'ha anat enlaire, perquè presumo per certs indicis que algú pensa que hi guanyo diners, quan ha sigut tot lo contrari.

Així, en la tercera etapa, iniciada el 1893, l'editorial publica pocs títols, la majoria obres teatrals de Guimerà que, segons sembla, van representar una sostinguda font d'ingressos.

S

A banda d'algunes obres d'abast exclusivament polític (com ara la *Memòria en defensa dels interessos morals i materials de Catalunya*, és a dir el Memorial de Greuges, de 1885), el contingut del catàleg de La Renaixensa apareix migpartit entre la història i la literatura. Dins el primer àmbit, centrat en la publicació de textos històrics antics i en la difusió de manuals i monografies amb propòsit didascàlic, sobresurt la primera edició (a cura de Fidel Fita) de *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* (1877), de Cristòfor

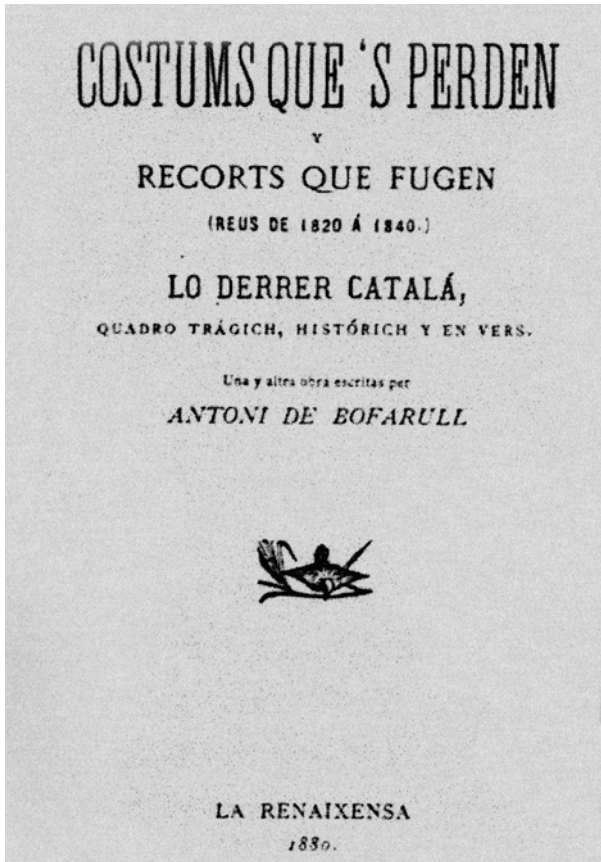
Abans de disposar
d'impremta pròpia,
La Renaixensa
encarrega
l'estampació d'obres
a tallers externs

Despuig, o la col·lecció Arxiu Històric, que, dirigida per Josep Coroleu, alberga les cròniques de Bernat Desclot, de Pere III el Cerimoniós i de Ramon Muntaner i la *Història e conquestas dels excel·lentíssims e cathòlics Reys d'Aragó*, de Pere Tomic; al seu costat hi figuren obres i autors tan representatius de la nostra historiografia romàntica com la *Història de Catalunya o Barcelona, ressenya històrica*, d'Antoni Aulèstia i Pijoan, els *Orígens y fonts de la nació catalana*, de Salvador Sanpere i Miquel, *Clarís y'l seu temps*, de Josep Coroleu, o l'estudi sobre *Poblet* d'Eduard Toda.

En el terreny literari, l'editorial difon sobretot obres originals, d'escriptors coetanis i de tots els gèneres, distribuïdes en diferents col·leccions i amb un protagonisme progressiu de la prosa narrativa. Una d'aquestes col·leccions, la Biblioteca Recreativa, pretenia "propagar l'afició a la lectura de llibres catalans i de tot lo que faça referència a la literatura de la terra", i per això "hem donat a nostres volums forma senzilla i un preu que els posa a l'alcanc de tothom" (50 cèntims cada volum, d'una vuitantena de pàgines, de format 12è i amb cobertes de paper). Va començar amb obres de Serafí Pitarra (*Un viatge a Orient*, *Lo barret blanc*) i va continuar amb novel·letes costumistes de Joaquim Riera i Bertran, però en conjunt no va durar gaire. Més nodrida i més significativa és la Biblioteca La Renaixensa, que alterna reconstruccions històriques novel·lades amb textos costumistes i que aixopluga autors de pes: Narcís Oller (*Croquis del natural*, *La papallona o Vilaniu*) i Emili Vilanova (*Del meu tros*, *Monòlechs y cuadros* o *Pobrets y alegrets*), als quals aviat

acompanyen, entre altres, Joan Pons i Massaveu, Carles Bosch de la Trinxeria i Josep Pin i Soler. Per contrast, les col·leccions de poesia van tendir als volums antològics, com els que, preparats per Francesc Matheu i aprofitant l'avinentesa dels Jocs Florals, es publiquen entre 1876 i 1881; o la trilogia, de ressons també floralescos, *Llibre de la pàtria*

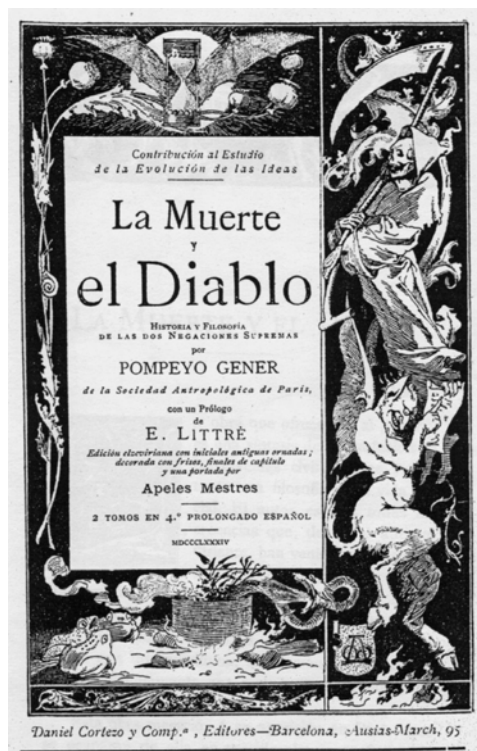
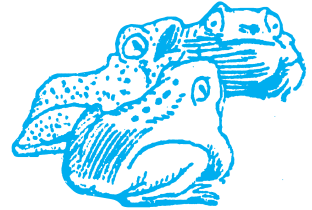

El costumisme i la ficció històrica alternen en aquest volum d'un dels nostres escriptors i historiadors vuitcentistes de més presència pública

(1882), *Llibre de l'amor* (1882) i *Llibre de la fe* (1883), agrupada sota la denominació de Biblioteca del Renaixement. Pel que fa al teatre, queda dit que la majoria de peces dramàtiques corresponen a Àngel Guimerà (que, des de la primera obra, *Gala Placídia*, de 1879, hi publica tota la producció), amb una presència no gens desdenyable de Víctor Balaguer (*Tragèdies*). Finalment, una darrera col·lecció, *Novelas Catalanas y Extranjeras*, concebuda com a fulletó del diari i inaugurada a partir de 1892, neix amb la voluntat de traduir “los treballs literaris d'imaginació (novel·les, qüentos, viatges, etc.) dels principals autors estrangers més en voga”, però alhora acull “noves produccions dels millors prosistes catalans” (entre els quals, Francesc Pelagi Briz, Martí Genís i Aguilar, Dolors Monserdà de Macià i Maria del Pilar Maspons i Labrós). Entre les obres traduïdes (sobretot del francès, però també de l'alemany), històricament molt importants, s'hi troba una gran varietat d'escriptors coetanis, com J. I. Krazewsky (*Una dona heroica*) o E. Kraemmer (*Ciudadans de bon humor. Los pares de la ciutat*), amb un predomini molt acusat dels russos: Tolstoi (*Cuentos y novelas curtas*), Puixkin (*Doubrovski* i *La sota d'espasas*), Dostoievski (*Un vell amant*), Korolenko (*Lo músich cego* i *Un somni. Llegenda de Nadal*), Gogol (*Lo nas*) i Turguenev (*Faust*).

Daniel Cortezo, un referent

Amb la denominació de Daniel Cortezo y Cía., l'establiment d'aquest impressor i editor estava instal·lat primer al carrer d'Ausiàs March i després al de Pallars, cantonada amb l'actual passeig de Lluís Companys (i aleshores Saló de Sant Joan). Quan el 1883 se'n fa càrrec Daniel Cortezo, la Biblioteca Arte y Letras –creada dos anys abans, com ja s'ha dit, pels impressors Eduard Domènech i Celestí Verdaguer passa a dirigir-la Josep Yxart i ja havia assolit un cert

Portada d'un dels volums de la Biblioteca Arte y Letras, il·lustrada per Apel·les Mestres

èxit de públic. En total en va aparèixer, fins a 1890, una cinquantena de volums, que es reparteixen entre poesia, teatre i novel·la (i algun assaig escadusser sobre pintura i sobre pintors) i que alternen obres originals i traduccions i autors clàssics i coetanis. Entre els títols més rellevants convé mencionar les *Odas* (1882) d'Horaci, *Dramas* (1881, 1883, 1884 i 1886) de Shakespeare en quatre volums, *Dramas* (1881, 1882 i 1886) de Schiller en tres, els *Dramas* (1884 i 1887) de Victor Hugo en dos, els *Cuentos* (1881) d'Andersen, *El hijo de la parroquia* (1883; es tracta d'*Oliver Twist*) i *La niña Dorrit* (1885), de Dickens, *Ana Karenina* (1887), de Tolstoi, *El sabor de la tierruca* (1882), de José M. de Pereda, o les traduccions de *Mireya* (1882), de F. Mistral, i de *La mariposa* (1886), de Narcís Oller. Impresa en tallers de prestigi, com els de Fidel Giró i els de Jaume Jepús, la Biblioteca Arte y Letras sobresurt igualment per l'acurada presentació dels volums, enquadernats amb tela ricament decorada, de format de vuitè francès, amb portades a dues tintes i amb abundants il·lustracions. Unes il·lustracions que, en paraules de la publicitat editorial, eren deguts als “*más célebres artistas nacionales y extranjeros*”, de manera que “*a cada tomo acompaña notable profusión de láminas, grabados al zinc, boj, cobre, acero, cromolitografías y fotograbados*”. Als nombrosos gravats d'importació, en efecte, els acompanyen els d'artistes locals, entre els quals ressalten els noms d'Apel·les Mestres, Alexandre de Riquer, Josep Lluís Pellicer i Josep Pascó.

Una altra col·lecció, la Biblioteca Clásica Española (1884-1890), també dirigida per Yxart, Cortezo la programa en principi per ser, en paraules de Pilar

Vélez, la “torna” de l'Arte y Letras, amb els volums de la qual (a partir del *Romancero selecto del Cid*), en efecte, es distribueix gratuïtament. Artísticament menys acurada (exceptuant l'enquadrernació, un fermall gòtic de color diferent en cada títol), el contingut de la majoria dels 31 volums que la componen respon a allò que el nom de la col·lecció indica. Així, hi apareix Quevedo, Cervantes, Fernando de Rojas o fray Luis de León al costat de Moratín fill, Cadalso, Jovellanos, Feijoo o Larra. Tampoc no excel·leix artísticament al mateix nivell que la primera col·lecció una obra en vint-i-set volums titulada *España. Sus monumentos y artes. Su naturaleza e historia*, que Cortezo publica entre 1884 i 1885 seguint el model fixat pels *Recuerdos y bellezas de España*.

Els primers Seix

Segons l'article corresponent de l'enciclopèdia Espasa, l'editorial Seix la funda, en una data no indicada del darrer terç de segle, Jaume Seix i Salamó, a qui succeeix un fill (probablement l'hereu), Jaume Seix i Faya, mort prematurament. La tasca de tot dos la continuava, ja entrat el segle XX, un altre fill, Francesc, de qui m'ocuparé en el volum següent. Dit això, tot el que exposo tot seguit procedeix de l'anàlisi del catàleg de 1892 de Seix Editor (al logotip s'enllacen les inicials J i S), raó social amb dues seus: al carrer Font de Sant Miquel i al carrer de Sant Agustí (que aleshores pertanyia a la vila de Gràcia). A la llum de la cent cinquantesena mal comptada de títols (tots en castellà) del catàleg en qüestió, dividit en seccions temàtiques, la casa ja feia uns quants anys

que s'havia fundat i oferia un variat ventall de continguts. Afegiré tot passant que d'aquell catàleg en dedueixo també que Jaume Seix no disposava de taller d'arts gràfiques; si la hipòtesi es verifiqués, ens trobaríem davant d'un dels primers editors "purs" de la nostra història.

Les publicacions més abundants (al voltant del 65% del total) pertanyen a l'anomenada secció recreativa. Sovint amb il·lustracions d'artistes com Gustave Doré o Eusebi Planas, s'hi inclouen les obres completes del capità Mayne Reid (més de 50 volums), algun títol solt de positiu relleu (*El viejo marino*, de Coleridge), algun novel·lot de Blasco Ibáñez (*La araña negra*) i un reguitzell de novel·les romàntiques de fulletó que es venien encara per entregues: de Sue, dels Dumas, de Ponson du Terrail (aquest darrer, per cert, traduït per Jaume Seix i Faya). Curiosament, la secció recreativa se separa de la literària, integrada en especial per clàssics (Cervantes, Calderón de la Barca, unes *Verdaderas cartas de Abelardo y Eloísa*) i per antologies poètiques (*Poetas de Cuba y Puerto Rico*) que obliguen a presuposar relacions comercials amb l'Amèrica hispanòfona. Dins la secció d'història sobresurten algunes obres monumentals i il·lustrades (com la *Historia universal* de Cesare Cantù, en 10 volums) i s'hi troba repetidament el nom de Salvador Sanpere i Miquel, mentre que en la religiosa l'escolapi Eduard Llanas (que, com Albert Llanas, tampoc no és parent meu) alterna amb una edició de la Bíblia traduïda per Felipe Scío de San Miguel. L'oferta de publicacions, Seix Editor la completava encara amb una secció d'arts i oficis, on figura un *Tratado completo de carpintería*, obra de Narcís Arau i Vidal,

al costat de, per exemple, *La tapicería antigua y moderna* o d'un *Álbum de tornería*; amb una altra de ciències, dins la qual apareix *El origen del hombre*, de Darwin, o un *Prontuario de legislación y jurisprudencia*; i, finalment, amb una altra de medicina, farmàcia i veterinària, que incorpora, entre altres títols, una *Enciclopedia farmacéutica*, un *Atlas completo de anatomía humana descriptiva* i *La difteria y su tratamiento*.

Josep Coroleu
redacta aquesta
guia de Barcelona,
que els Seix editen
el 1887

L'Avenç, una institució llegendària

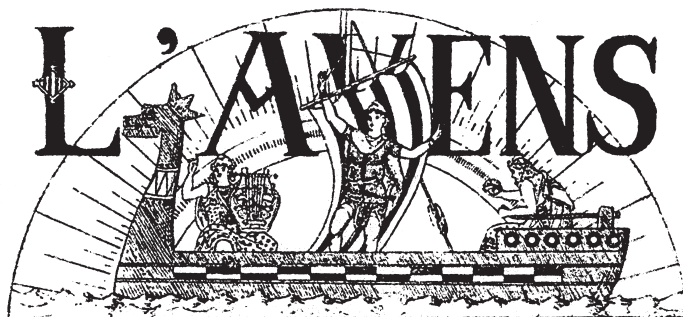
Propietat en un principi de dos socis, Jaume Massó i Torrents i Joaquim Casas-Carbó, l'empresa d'aquest nom aplega des de 1881 una revista homònima de positiva incidència ideològica, una llibreria prestigiosa i una impremta innovadora i rendible. Una impremta que, sota l'estímul dels gustos anglòfils en matèria bibliofílica de Massó (que viu a Anglaterra entre 1883 i 1888) i amb la col·laboració d'especialistes com Eudald Canibell i Emili Guanyavents, renova de cap a cap els formats, la composició del text, els colors de les tintes i del paper, els motius ornamentals i la disposició tipogràfica de cobertes i portades, sovint polícromes. A partir de 1891, la casa amplia el camp d'actuació obrint una editorial de referència (cultural i estètica), el primer títol publicat per la qual, aquell mateix any, ja palesa l'afany de renovació: *l'Ensayo de gramática del catalán moderno*, de Pompeu Fabra. De tota manera, data de cinc anys després, arran de la incorporació de nous socis capitalistes, el desplegament per part de l'editorial d'un ambiciós pla de publicacions. Un pla que fins a 1915, any de desaparició de l'empresa, presenta un balanç de primer ordre: dotze col·leccions (amb més de 525 títols) i un ventall de 7 revistes.

Entre les col·leccions destaca amb llum pròpia la Biblioteca Popular de L'Avenç (1903-1915), perquè a banda de ser la de vida més llarga i la més nodrida (152 volums de petit format i amb unes cent pàgines cadascun) difon obres originals i traduïdes, de diferents àmbits (arts, ciències, filosofia, història i sobretot literatura), de notòria transcendència cultural i

lingüística i amb intenció programàtica. Dins l'àmbit de la producció local, posa en circulació diferents títols de Maragall i aixopluga un estol d'escriptors modernistes: Ignasi Iglésias, Gabriel Alomar, Jeroni Zanné, Miquel dels Sants Oliver o Joan Puig i Ferrer. Potser són, però, els volums traduïts (un 45% del total) els que, amb la perspectiva del temps, han guanyat un valor de prestigi afegit. Hi trobem escriptors russos (Tolstoi, Turguenev, Gorki), alemanys (Goethe, Novalis), francesos (Molière, La Rochefoucauld, Perrault), italians (Dante, Goldoni, Giacosa, Pellico, Leopardi), noruecs (Ibsen, Björnson) o anglesos i nord-americans (Shakespeare, Swift, Ruskin, Whitman). La declaració de principis del prospecte de presentació de la col·lecció, donat a conèixer a finals d'aquell 1903, n'exemplifiquen el propòsit i l'abast amb gran riquesa de detalls:

Logotip de la
Biblioteca Popular
de L'Avenç,
degut a Alexandre
de Riquer

La BIBLIOTECA POPULAR que presentem al públic ve a omplir un buit cada dia més sentit pel poble català a causa de l'expandiment de la nostra nacionalitat, que porta en si l'ús cada dia creixent de la nostra llengua: oferir lectura abundosa i triada per un preu mòdic.

El plan de publicació que intentem seguir i que creiem ha d'ésser el més profitós i que mellor pot complir l'objecte per a què l'hem creada és el següent:

1r. Proveir la nostra llengua de traduccions de les més remarcables obres que ha produït l'esperit humà en tots els països i en totes les èpoques.

2n. Popularisar les obres dels nostres autors contemporanis, procurant reunir les principals dels poetes i prosistes als quals més forta empenta deu el nostre actual renaixement.

3r. Adaptar i extractar les obres dels clàssics catalans dels millors temps de la nostra llengua.

4t. Tornar a la forma d'expressió catalana les obres dels nostres principals escriptors de diverses èpoques que per circumstàncies especials de lloc i de temps les han escrites en llatí, castellà, francès, etc.

La Biblioteca Popular va fer forat entre el públic lector si hem de creure el testimoni de Massó, que en les seves memòries anota, sobre el tiratge d'exemplars, el següent: "De la major part dels volumets en tiravem tres mil, i sovint fèiem curt. En canvi, d'altres no en tiràvem sinó dos mil, i no ens erràvem".

A aquesta, sens dubte la més coneguda, la flanquegen onze col·leccions més, d'un ventall temàtic apreciablement ampli i, com és natural, d'èxit i durada

ANY I BARCELONA I DE JANER DE 1882 NÚM. I

L'AVENS

* LLETRAS * * ART * * CIENCIA *

PREUS Número sol 2 QUETONS Trimestre 6 RALS	Se publica ls dijs 1 y 15 de cada mes	ADMINISTRACIÓ Carrer de la Cucurulla, número 3 Llibreria
---	--	--

NOSTRE PROPÓSIT

A temps que acariciàvem l'ideya de donar a llum un periòdic, y ab aixó 's comendrà quina es nostra satisfacció al veure-la ja realisada.

Entrem, donchs, a trepitjar l'escabros viarany del periodisme, encare que molt poch entesos en ell, impulsats per lo bon desitj, y pensant que si be avuy som los més petits, seguint l'ordre natural, anirem progressant mentres duri nostra vida. Ademés, lo títol que porta nostra publicació 'ns obliga a ferho.

Lo Progrés es y será sempre nostra guia, com deu ser lo de tota la humanitat, y rebrém ab especial satisfacció 'ls avenços practicats en tots los rams del humà saber; deixant apart tota mena d'ideyas enredridas, debils estorbs interposats en lo camí de la Civilisació. Som joves los que tenim a càrrech la publicació de L'AVENS y ab la se-

guretat de que aquest es lo camí que debem empendrer, correrém a passos agegantats, si 'ns es possible, envers la meta de nostras aspiracions.

En un altre camp tindrém que alternar, encara que representant un paper relativament petit, que es en lo catalanisme, en lo qual s'observan avuy duas tendencias sumament divergents, per mes que en la apariencia sembla que convergeixen a un mateix fi per lo mer fet de titularse catalanistas. Los uns sols desitjan lo progrés y millora de Catalunya, y 'ls altres se fan sectaris de las ideyas més enredridas, ab la pretensió de fer renaixer cosas, que si bé esqueyan a la Catalunya del temps passat no se las enjiponaria la Catalunya del sigle xix. Entre aquestos partits hi ha la mitjanía, 'ls partidaris de la indecisió, 'ls estacionaris, los que no avansen ni reculan, en una paraula, la nulitat; perque entre 'ls altres, fins los que obran en sentit contraproduhent fan alguna cosa, treballan. No cal dir que nosaltres nos posarém al costat dels més avansats, desde 'l moment en que 'ns taxem d'estimar a la terra que 'ns ha vist naixer.

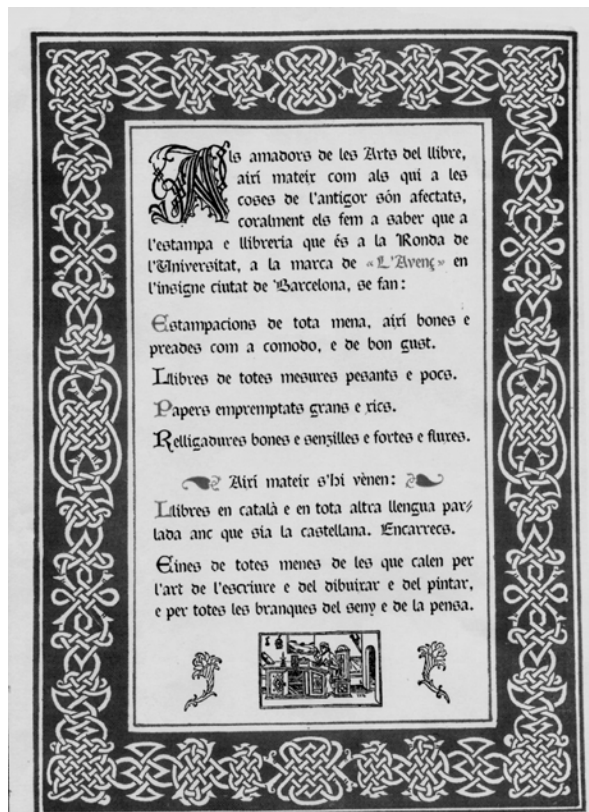
Primera pàgina
del primer
número d'una
revista cabdal del
Modernisme

desiguals: Biblioteca de L'Avenç (1884-1894) –on es publica per primera vegada *Espectres*, d'Ibsen–, Col·lecció d'Antics Textos Catalans (1890-1891), Cançons Populars Catalanes (1897-1898), Biblioteca Dramàtica de L'Avenç (1894-1900) –on Ignasi Iglésias i Jaume Brossa alternen amb Ibsen, Maeterlinck, Goethe i amb dues tragèdies d'Èsquil–, Biblioteca Agrícola Popular (1898), Bibliotheca Hispànica (1900-1910), Col·lecció d'Obres Pòstumes de Verdaguer (1903-1908), Biblioteca Escolar de L'Avenç (1904), Col·lecció de Cartells i Postals (1904), Col·lecció de Prosistes Catalans (1904-1905) i Biblioteca d'Humanistes (1910-1912) –que alberga quatre traduccions d'Erasme i una de Thomas More. Una altra vegada és el testimoni de Massó i Torrents el que ens aporta la notícia que, de totes les obres publicades, la que va exigir més inversió va ser *Los cuatrocentistas*, un estudi sobre art català degut a

Salvador Sanpere i Miquel. Atenent les excel·lències tipogràfiques i el refinament cultural de molts títols, Eduard Valentí i Fiol va proposar un paral·lelisme entre L'Avenç i la Kelmscott Press, de William Morris. Finalment, i pel que fa a les publicacions periòdiques, la nòmina l'encapçala *Lo Velògrafo* (1881), seguit per *L'Avenç* (1881-1884 i 1889-1893), la *Catalònia* revista (1898), la *Catalònia* periòdic

Full publicitari de la impremta de L'Avenç

nacionalista liberal (1899-1900), la *Revista de Bibliografia Catalana* (1901-1907), *La Rondalla del Dijous* (1909) i l'*Eco de la Treballada* (1912-1914).

Segons Ramon Pla i Arxé, a qui dec bona part de la informació sintetitzada aquí, tot i els beneficis aportats per un taller gràfic amb una sòlida clientela, l'empresa, i en especial la secció editora, va ser deficitària. Ara: l'escassa viabilitat comercial de les publicacions la compensava un prestigi sostingut, que regularment atreia capitals que la finançaven. Aquest prestigi

L'alegria que passa. ☿
El jardí abandonat.
☿ Cigales i Fòrmigues.

Lletra de Santiago Rusiñol. ☿ Musica
d'Enric Morera i de Joan Gay. ☿ ☿

Barcelona, 1901 ☿ Tipografia «L'Avenç» ☿
Ronda de l'Universitat, 20 ☿

Tres de les peces
teatrals més
famoses de Rusiñol

explica també que alguns primers espases de la nostra literatura, com Rusiñol o Maragall, es consideressin autors de la casa. I que, en fi, albergués una tertúlia que, en paraules de Ramon Pla,

centre de notabilíssimes i eficaces iniciatives entre el 1892 i el 1898, arrodonia el panorama d'influències culturals de «L'Avenç»: pensem en el nombre d'autors, clients de la impremta o de la llibreria, col·laboradors de les set revistes de la casa, i en els que participaven en altres iniciatives culturals que «L'Avenç» potenciava o finançava, que acabaren relacionant-se amb l'entitat i que se sentiren, d'alguna manera, vinculats a un clima renovador que acabà per imposar-se en la cultura catalana, la qual, gràcies a l'àmplia gamma d'iniciatives de la casa, passà a ésser una cosa molt diferent de com l'havien trobada els fundadors de «L'Avenç» el 1881.

A partir de 1910, l'acumulació de dèficits desemboca en una palesa decadència de la casa. Quan, cinc anys després, tanca les portes per sempre, la impremta la compra, per intercessió de Prat de la Riba, la Casa de Caritat, mentre que els fons editorials van a parar a mans d'un llibreter bibliòfil: Salvador Babra.

La impremta
i l'edició no
barcelonina.
Una aproximació

Girona

De la tipografia Figaró Oliva a la Carreras

En el volum anterior deixàvem les nissagues setcentistes dels Oliva i dels Bro a les envistes del segle XIX, en el transcurs del qual se'ls afegeix una dotzena mal comptada d'impressors-editors més, protagonistes d'una producció bibliogràfica que sintetitzo tot seguit a partir de les informacions i els repertoris d'Enric Mirambell. Em referiré en primer lloc a la primera branca dels Oliva, continuadors de l'activitat de Narcís Oliva i Nadal i encapçalats per Vicenç Oliva i Feliu, que obté el privilegi d'impressor reial i que entre 1803 i 1817 publica una trentena de títols, gairebé un terç dels quals són escrits del canonge Francesc Dorca. El segueix un fill, Antoni Oliva i Constans, actiu entre 1818 i 1836 i responsable d'una altra trentena de llibres i opuscles, entre els quals abunden publicacions religioses i oficials i destaca una reedició de la *Filosofía de la elocuencia* (1836), d'Antoni de Capmany. Amb Vicenç Oliva i

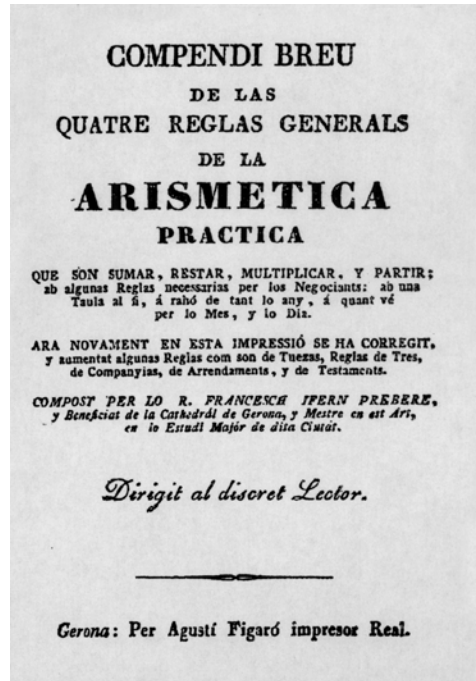
Marques
d'impressor
d'Antoni Oliva i
Constans, amb
un monograma
que transcriu el
primer cognom

Palau, fill d'Oliva i Constans, s'acaba el 1850 l'activitat impressora i editora de la família; dels quinze títols que estampa (segons el còmput de Mirambell), sobresurt un gruixut *Thesaurus hispano-latinus* (1843), degut a Valeriano Requejo, i les dues parts de la *Práctica de los ejercicios espirituales* (1844), de sant Ignasi de Loiola.

En segon lloc descriuré la trajectòria de la segona branca dels Oliva, una pubilla dels quals, Maria Oliva i Gisbert, es casa a la primeria de segle amb el llibreter Agustí Figaró, enllaç que dóna origen a un canvi de nom del negoci. Entre 1803 i 1823, en efecte, el peu editorial esdevé Agustí Figaró i Oliva, reduït a Agustí Figaró de 1823 a 1843 i novament transformat en Viuda e hijo de Figaró entre aquell darrer any i 1855. Sota una denominació o una altra, d'aquest obrador en surt la majoria d'impresos gironins de la primera meitat de segle, com ara una revista (*El Centinela de Los Pirineos Orientales*, de 1823) i un diari (*Diario de Gerona*, del mateix 1823). Mirambell en comptabilitza una vuitantena de títols, bona part dels quals opuscles de contingut religiós: novenaris, oracions, drames sacres, devocionaris. D'aquest mateix tema, però ja més extensos o de més substància, potser val la pena d'esmentar un tractat de teologia destinat als estudiants del seminari (*Brevis tractatus de locis theologicis*, de 1829) i dues reedicions, totes dues sense data: la de l'*Exercici del cristià*, de Josep Ullastre, i la de tot un clàssic, el *Libro de la oración y meditación*, de fray Luis de Granada. No em costa gens, per contrast, triar les obres rellevants d'altres àmbits: des del *Centinela contra franceses* (1808), d'Antoni de Capmany, fins a dues reedicions

indatades de l'àmbit educatiu (el *Compendi breu de les quatre regles generals de l'arismètica pràctica*, de Francesc Ifern, i les *Instruccions per a l'ensenyança de minyons*, de Baldiri Rexach), passant per *De la constitución de las cortes de España* (1823), traducció indirecta d'un original alemany obra de C. L. de Haller. El 1855 aquest taller tipogràfic dels Oliva-Figaró el comprava Melitó Suñer, que el regenta mitja dotzena d'anys i dóna a conèixer una dotzena de títols, religiosos la majoria, entre els quals destacaré una *Defensa del cristianismo* (1856), obra del comte de Frayssinous, i un títol literari, *Lo trobador de l'Onyar*. *Col·lecció de poesies catalanes augmentada amb un vocabulari emblemàtic de les flors* (1860), degut a Enric Claudi Girbal i Nadal, sens dubte l'escriptor més

Aquesta aritmètica de Francesc Ifern, prevere de la seu gironina, es reeditava des de mitjan segle XVIII

present a partir d'ara en la producció impresa gironina. El 1862, Suñer traspasa el taller tipogràfic a Tomàs Carreras i Roca, que arran d'aquesta compra funda la Tipografia Carreras, la qual perdura fins a mitjan segle XX en mans de successius descendents. Comptant amb un esplèndid assortiment de gravats en boix, procedents dels Oliva i del primer taller dels Bro, Tomàs Carreras publica una trentena de títols fins a 1900, molts dels quals atractius per la personalitat de l'autor o pel gènere. Uns quants botons de mostra: tres obres del prevere i historiador Ramon Font i Miquel, quatre del jurista i professor universitari, a Girona, Manuel Viñas i Graugés, el primer volum de *Lo fluvioler del Ter* (1868), d'Andreu Pastells i Taverner, una sèrie d'*Annualis Ordo* (quatre volums entre 1883 i 1887) i, en fi, cinc anualitats (de 1895 a 1890) d'un *Calendari català, dedicat especialment al respectable clero parroquial d'est bisbat*.

Dels Nicolau a Pau Puigblanquer

La raó social dels Bro ja havia mudat el nom d'origen a les darreries de la centúria anterior, quan de l'obrador se n'havia fet càrrec Fermí Nicolau. Fins a 1822, any en què mor, Nicolau difon una vintena escassa de textos, d'escàs relleu; enmig dels sermons, devocionaris i novenaris adotzenats habituals, brilla amb llum pròpia una reedició en llatí de les faules de Fedre i d'Isop (*Phaedri Augusti Liberti Fabularum Aesopiarum Libri Quinque*, de 1796) i, a escala diferent i molt menor, algun manual mèdic (com l'*Aviso importante sobre los casos extraordinarios de viruelas legítimas*, obra de Joan Puig de 1803). El 1822

la propietat de l'obrador tipogràfic de Fermí Nicolau recau en la viuda, Josepa Puignau, que no se sap que publiqui res i que el 1830 la llega a un descendent, Fermí Sureda i Puignau. Tot i que només coneixem set obres impreses per Sureda, n'hi ha quatre que mereixen ser distingides: un *Compendio histórico de la Religión desde la creación del mundo hasta el estado presente de la iglesia* (1854), de José Pintón, un *Compendio de la historia de España*, sense data i aparentment traduït, una *Lógica. Arte directivo del entendimiento en sus operaciones* (1854), deguda a Josep Pelegrí i Lladó, i un *Curso completo de geografía universal antigua y moderna* (1854), obra de M. A. Letronne traduïda del francès. De 1857 a 1869 la tasca d'aquest taller la continua un nou propietari, Pere Corominas, que al marge de fer-se càrrec de la impressió del *Boletín oficial de la provincia de Gerona*, despatxa una dotzena de llibres, un terç dels quals, els de més personalitat, literaris: dues novel·les traduïdes (*Elías*, de 1858, i *La viudez de Laura*, de 1859), el tercer volum de *Lo fluvioler del Ter* (1868), d'Andreu Pastells i Taverner, i les *Horas de solaz. Artículos literarios, leyendas y biografías* (1857), de Narcís Blanch i Illa. Finalment, i arran de la mort de Corominas el 1869, adquireix l'obrador un operari seu, Pau Puigblanquer i Forment, que, segons un testimoni coetani, hi instal·la "*la primera prensa imperial inglesa que funcionó en esta ciudad*", on devia imprimir les diferents publicacions periòdiques que li encarreguen (entre les quals *La Lucha*). L'activitat de Puigblanquer s'allarga fins a la primeria del segle XX, moment en què el taller plega per sempre. De les vuit obres –de contingut literari, històric i jurídic– que difon fins a 1900, consignaré una novel·la francesa traduïda de

Charles Reybaud (*María*, de 1875), un *Álbum poético castellano-catalán que la redacción de «Lo Rosinyol del Ter» dedica al ilustre poeta D. José Zorrilla en su venida a esta ciudad* (1880), una *Recopilación de las disposiciones para el arte de edificar con arreglo al derecho de Cataluña* (1888), d'Esteve Muxach i Viñas, i els *Apuntes para la historia del monasterio de San Feliu de Guíxols* (1900), d'Eduardo González Hurtebise.

Els Grases i els Dorca

Deixant de banda l'impressor Joan Baptista Alzine, que treballa a la ciutat durant l'ocupació francesa (durant la qual, per exemple, estampa la *Gazette de Gironne*, entre 1812 i 1813), el primer professional que hi estableix un taller tipogràfic de nova planta al llarg del segle és Joaquim Grases, que de 1838 a 1847 du a terme una meritòria tasca, continuada per la seva viuda, Narcisa Grases, fins a 1853. Aquesta trajectòria rep un reconeixement fins i tot internacional amb un premi, ja pòstum, obtingut per un llibre seu a l'Exposició Universal de París de 1855. La producció bibliogràfica dels Grases, quantificada per Mirambell en dues dotzenes de títols, sembla falcar-se en textos escolars (com l'enèsima reedició, indatada, d'un *Franselm*, un *Epítome de la fabulosa historia de los dioses*, de 1845 i d'un jesuïta francès, Pierre Gautruche, una anònima *Gramática de la lengua castellana* de 1855, una *Historia del Antiguo y Nuevo Testamento*, de 1854, obra del catedràtic gironí Joan Llach i Soliva, o una *Prosodia*, de 1856, deguda a J. Peyrí i Pastor), però presenta, esparses, altres obres

noticiables: els *Elements de poètica catalana i diccionari de sa rima* (1852) de Pau Estorch i Siqués, un *Nou diccionari català-castellà* (1845), un *Diccionario biográfico universal* (1855), un voluminós *Manual de jurisprudencia o la legislación española* (1856), de Fernando de León y Olarieta, i, en especial, el text de dues òperes representades a la ciutat, *Chiara de Rosembert* (1841) i *Lucia di Lammermoor* (1842). Desapareguda Narcisa Grases, l'obra passa a mans d'un nebot, Francesc Dorca i Miralles, substituït a la seva mort pel seu germà Vicenç, que al seu torn el llega a un nebot, Vicenç Dorca i Ginesta, actiu entre 1872 i 1877. L'etapa dels Dorca no desmereix, ni de bon tros, la dels Grases, per bé que no és gaire abundant: una trentena de llibres i opuscles en vint-i-tants anys. Dins la seva heterogènia producció, i a banda dels llibres escolars de rigor i de reglaments de societats i discursos, val la pena de rescatar una colla de títols d'Enric Claudi Girbal i Nadal (com ara *El sitio de Gerona en 1684*, de 1882), un manual geogràfic de Pedro Martínez Quintanilla (*La provincia de Gerona. Datos estadísticos*, de 1865), una novel·la en dos volums del valencià Jacint Labaila (*Las mujeres en venta*, de 1873), un assaig històric de Josep M. Pellicer i Pagès (*Santa María de Ripoll. Nobilísimo origen de este real santuario, sus glorias durante mil años y su*

Marca d'impressor
de Joaquim Grases

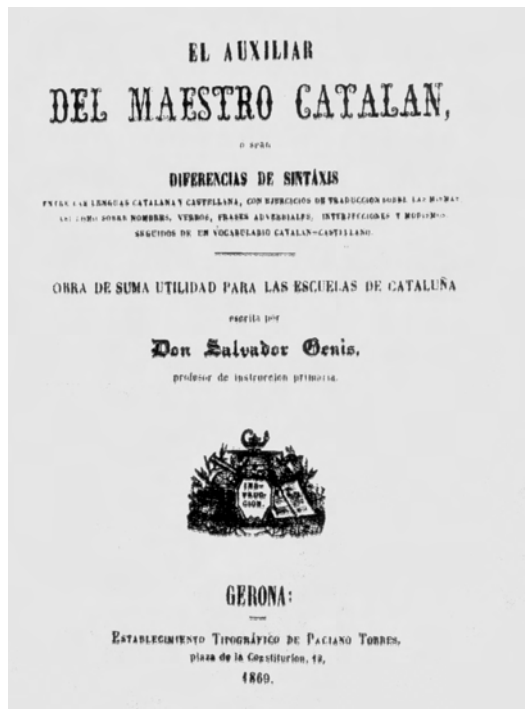
oportuna, conveniente y fácil restauración, de 1878) i, per acabar, una monografia lingüística de Salvador Sanpere i Miquel (*Un estudi de toponomàstica catalana*, de 1880). Igual que els Grases, els Dorca perden el nom associat al taller tipogràfic quan, cap a 1883, el compra Pacià Torres i Estrada.

Pacià Torres, pare i fill

Per bé que el 1843 sembla que estava associat amb un impressor de la família Carreras, el fundador de la impremta Torres, Pacià Torres i Dalmau, de seguida emprèn el vol pel seu compte. I per bé que la seva trajectòria s'allarga fins a 1877, la seva producció bibliogràfica, basada en publicacions destinades a l'ensenyament, resulta minsa (una dotzena de títols segons el còmput de Mirambell). En mencionaré una novel·la del marquès de Caracciolo traduïda per Francisco Mariano Nipho (*Última despedida de la mariscala a sus hijos*, de 1848), una monografia històrica local de Narcís Blanch i Illa (*Gerona histórico-monumental*, de 1853) i un altre volum, el cinquè, de *Lo fluvioler del Ter*, d'Andreu Pastells i Taverner. Més prolífica, l'activitat impressora del fill, Pacià Torres i Estrada, s'enriqueix el 1883, com acabo de dir, amb l'adquisició de l'obrador dels Dorca i s'estén de 1878 als primers anys del segle XX, moment en què passa a ser propietat de la impremta Massó, de Rafel Massó i Pagès (pare de l'arquitecte Rafel Massó i Valentí i fundador del *Diario de Gerona*). Es deu a Torres i Estrada una quarantena de llibres i opuscles, dins els quals predominen les publicacions oficials del municipi i els manuals escolars i pedagògics (com *El*

auxiliar del maestro catalán en la enseñanza de la lengua castellana, de 1883, gruihut volum degut a Salvador Genís, o una reedició, de 1889, d'una *Historia universal de la pedagogía*, traduïda del francès). Dins un altre ordre de temes, circumscrits a l'àmbit local, sobresurten *Fauna ornitológica de la provincia de Gerona* (1883), d'Estanislau Vayreda i Vila, els tres volums de *Bandos y bandoleros en Gerona* (1888-1890), el gran estudi de l'historiador i arxiver Julià de Chia, el *Teatro català* (1888), de Ramon Bordas i Estragués, i l'*Almanaque guía de la inmortal Gerona* (1897), de Joaquim Batet i Paret.

DEL

Un llibre com aquest és indestruïble de la castellanització intensiva que pateix l'ensenyament al llarg del segle

Encara uns altres noms

Poca cosa es pot dir de la impremta Franquet, que funda el 1838 Antoni Franquet i Fortuny, succeït per una cadena de descendents; la seva producció vuitcentista resulta escassa (una dotzena de títols) i exclusivament centrada en opuscles religiosos. De 1861 a 1877 treballa la impremta de Grau Cumané i Fabrelles, professional format a ca n'Agustí Figaró; amb aquest peu editorial surt una quinzena d'obres breus (històriques i escolars), la meitat de les quals comparteix el mateix autor, Enric Claudi Girbal i Nadal, que hi publica, per exemple, l'estudi sobre els *Escritores gerundenses* (1867). Dins l'antic Hospici Provincial (avui Casa de Cultura) hi funciona des de 1868 (tanca a la dècada de 1960) un obrador tipogràfic tècnicament molt ben equipat, que al llarg del segle estampa publicacions periòdiques (com el *Boletín Oficial de la Provincia de Gerona* i la *Revista de Gerona*) i una vintena d'opuscles (sovint oficials) i llibres, mostra valuosa dels quals són els *Elementos de psicología, lógica i filosofía moral* (1898), un patracol que firma Pau Civil i Vendrell. La darrera raó social que vull distingir és la impremta Llach, propietat de Manuel Llach i fundada el 1869; de la vintena de títols que despatxa fins a 1900, la majoria de breu extensió i temàticament molt miscel·lani, en rescataré dos: *Catalanes ilustres. El inquisidor Fray Nicolás Eymerich* (1878), d'Emili Grahit i Papell, i una *Novísima gramática francesa teórico-práctica* (1888), deguda a Francisco Gil de Marticorena.

Lleida

L'extinció dels Escuder

La trajectòria impressora i editora lleidatana, que arrossegava un llarguíssim període d'atonía, rep un impuls prodigiós a partir de la segona meitat del segle, fins al punt que en la dècada de 1860 arriba a competir de forma simultània un total de set professionals del ram. De moment, i a les envistes de la guerra del Francès, en el volum anterior havíem deixat la viuda Escuder (Rosa Compte i Ferrando de soltera), titular de l'únic taller tipogràfic a la primeria de segle, treballant amb l'auxili d'un seu cunyat, Bonaventura Corominas. De 1810 a 1812 es limita a estampar disposicions oficials, de caire militar i antinapoleònic, i la primera publicació periòdica local, el *Diario de la ciudad de Lérida* (1808-1810). Entre 1810 i 1814, anys d'ocupació enemiga, es posa si us plau per força, amb el nom d'Imprenta de Lérida, al servei de l'exèrcit invasor, per ordres del qual difon textos com ara un *Escrito que dirige* [el governador militar] *a los eclesiásticos de Cataluña sobre el juramento de obediencia y fidelidad a Napoleón* (1812). Acabada la guerra i passats uns quants mesos en què provisionalment se'n fa càrrec Francesc Llorens, l'obrador retorna el 1815 a la legítima propietària, que mor l'any següent. En mans de Bonaventura Corominas i dels seus descendents, aquella impremta i llibreria obre a partir d'aleshores una nova etapa, que s'allarga fins ben entrat el segle XX.

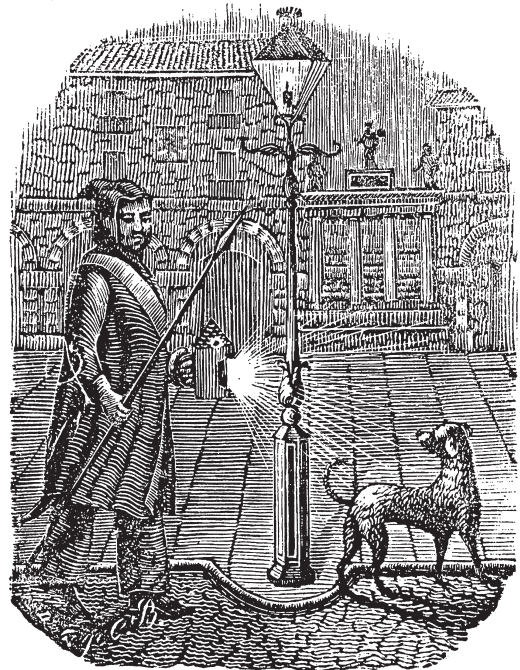
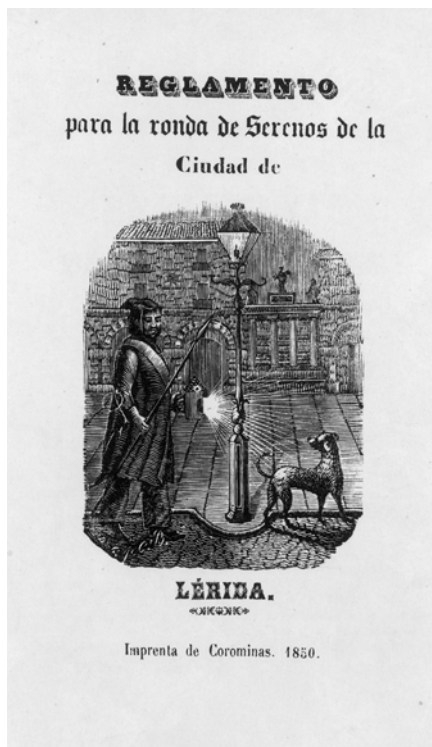

Els Corominas

En línies generals, la producció impresa de Bonaventura Corominas (1763-1841), nascut a Oristà, se cenyeix a les característiques de la dels Escuder i es destina sobretot al mercat local, amb notable predomini de llibres i opuscles religiosos (era l'impressor del bisbat), de cèdules reials i de l'anomenada literatura de canya i cordill (sobretot romanços i goigs, amb il·lustracions gravades per ell mateix). Actiu entre 1816 i 1841 i últim professional de l'estampa que treballa a Lleida sense competència, el primer dels Corominas imprimeix també algunes publicacions de signe polític (com alguns textos oficials i *El Semisemanario Ilerdense*, que el 1822 esdevé la segona capçalera periodística ciutadana) i fa incursions en el terreny de l'ensenyament, dins el qual publica en especial els llibres de lectura anomenats sil·labaris (com el *Nuevo catón cristiano, para aprender con facilidad a silabear, deletrear y leer*), acompanyats d'algun manual d'urbanitat o de la història sagrada de l'abat André Fleury, traduïda del francès. Mort Bonaventura Corominas, impremta i llibreria passen a la viuda, Teresa Terré, que el 1847 es casa amb Francesc Fontanals, que treballava a la casa feia temps i el nom del qual acompanya el de Corominas fins a 1871. Durant aquells anys, el peu d'impremta Corominas-Fontanals acull dotzenes de devocionaris (centrats en sant Josep, en el santíssim sagrament i en la verge Maria), de novenaris i de passions; a més, des de 1853 es fa càrrec del *Boletín eclesiástico del obispado de Lérida* i, des de 1862, dels *Anales de la*

Pàgina següent:
El municipi confia
als Corominas
la impressió
de reglaments
i ordenances

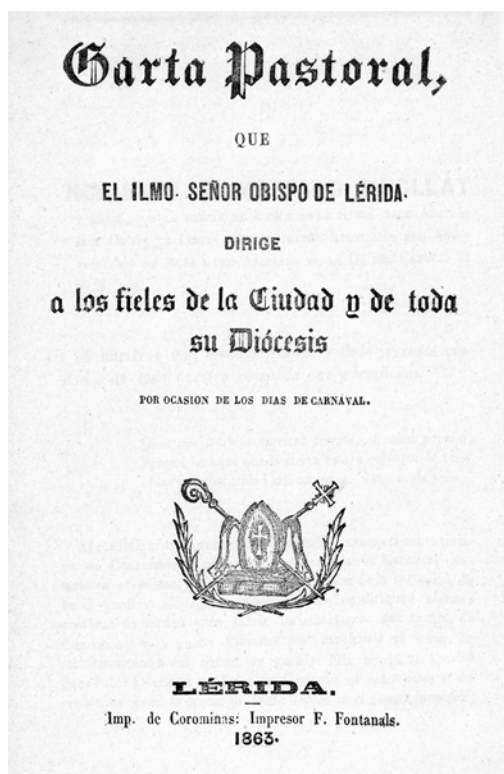
Academia Bibliográfico-Mariana. Persevera també en l'edició de fulls volants amb romanços, del caire més variat, i de textos per a l'ensenyament, dins els quals destacaré un *Vocabulario de las palabras de más uso en catalán, traducidas al castellano y francés* (1868). El tercer membre vuitcentista de la família, Llorenç Corominas, esdevé titular de la casa el 1871 i el 1890 hi associa un seu gendre, Lluís Abadal, de la branca manresana d'aquella nissaga d'impressors. Dins la producció religiosa majoritària –una constant dels

Corominas—, composta dels habituals devocionaris, novenaris, cantorals, oracions i rituals en llatí, sobresurt la publicació de les obres de Bonaventura Corominas Terré, teòleg i orador sagrat i germà de Llorenç (*Col·lecció de plàtiques compendioses per a tots els diumenges de l'any*, de 1893, o *Guía del sacerdote para asistir a los moribundos*, de 1894). De presència destacada són també els textos escolars, reglaments i publicacions oficials, obres de divulgació o d'utilitat pràctica (*Manual de la salud, que contiene*

Un dels encàrrecs rebuts del bisbat per la casa Corominas

reglas de higiene popular, de 1895, *Manual para escribir cartas de amor*, de 1884, o *Arte de cocina, de servir la mesa y hacer confitura*, de 1884) i alguns guies i tractats històrics (*Calendario del Principado de Cataluña y guía de Lérida*, de 1880, o *Memoria histórica acerca de los tiempos árabes*, de 1880 i deguda a Josep Pleyan de Porta). A tot això convé sumar-hi una gran nombre de publicacions periòdiques, sobretot a partir del moment que Llorenç Corominas treballa conjuntament amb Lluís Abadal –*La Linterna*, *La Tijera*, *El Violón* i *La Mala Semana* (totes satíriques), o *La Unión Médica*, òrgan col·legial. Arran de la seva mort, la filla casada amb Lluís Abadal i el gendre mateix continuen explotant el negoci fins a la segona dècada del segle XX, en què tanca per sempre.

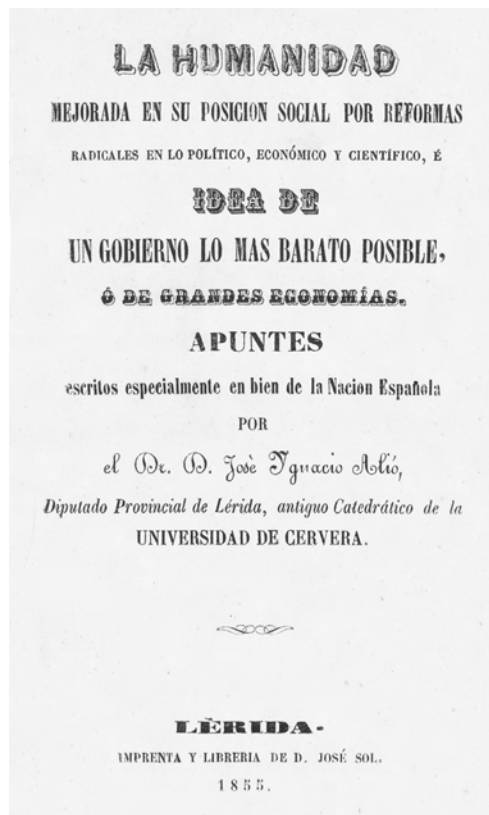
Els Sol

Josep Sol i Bertran (1815-1889), de família arrelada a la ciutat des del segle anterior, funda el 1840 l'establiment tipogràfic de més volada i volum de producció de la Lleida vuitcentista. Es tracta alhora d'una personalitat d'àmplia i influent projecció pública, que, dins els rengles de la Unión Liberal, el 1858 esdevé diputat provincial i sis anys després alcalde. Inaugura l'activitat impressora el 1841 amb el *Boletín Oficial de la Provincia de Lérida*, seguit, en el ram de les publicacions periòdiques, per sis títols més, entre els quals *El Pasatiempo* (1846), *El Eco del Segre* (1850), *Diario de Lérida* (1860) i *El Segre* (1865). Una altra especialitat de la casa és l'edició de reglaments i estatuts de les societats i

associacions lleidatanes i d'una colla de textos pedagògics destinats a millorar i a regular la instrucció pública. Encara dins l'àmbit dels interessos estrictament locals, Sol i Bertran difon una sèrie de títols, sobretot literaris, històrics, geogràfics i urbanístics, d'autors indígenes: *Memorias catalanas* (1866), de Josep M. Pinós i Cots, *Guía de Lérida y su provincia* (1867), de Josep Melero, o *Nociones de historia de Lérida* (1874), de Josep Pleyan de Porta. Ara bé: allò que acredita per damunt de tot l'activitat del primer dels Sol són les edicions que es projecten més enllà dels límits municipals, una sèrie d'obres extenses, sovint il·lustrades i d'ampli ventall temàtic: des de manuals de ciències experimentals (*Tratado de análisis químico*, de 1856), a assaigs polítics (*La República democrática, federal universal. Nociones de principios democráticos*, de 1855), passant per la literatura (les *Fábulas* de Samaniego, de 1851, o una novel·la de fulletó traduïda del francès, *Simón de Mantua o el mercader forastero*, de 1846), un manual escolar de l'abat Sabatier (*El amigo de los niños*, de 1869), un tractat sobre espiritisme (*Roma y el evangelio*, de 1874 i degut a Josep Amigó i Pellicer), encara un altre sobre apologètica catòlica (*Bourg-Fontaine o sea el jansenismo descubierto*, de 1855) o un compendi extensíssim de devoció mariana (*Breviarium Marianum*, de 1859, sobre l'autor del qual, Josep Escolà, hi tornaré en l'apartat següent). Des de 1865, el fundador de la llibreria i tipografia Sol treballava amb un seu fill, Josep Sol i Torrens (1843-1921), que es fa càrrec en solitari del negoci familiar a partir de 1874, any en què el primer es retira. Igual que el pare, Sol i Torrens presenta una

notòria trajectòria política: militant successiu del partit republicà i del liberal de Castelar i alcalde de la ciutat el 1873, esdevé diputat provincial i diputat a Madrid i participa en la creació de la Cambra de Comerç. D'aquí que des del seu establiment es despatxi una colla de publicacions, tan aviat literàries com històriques, que es vinculen a la vida lleidatana i a la seva àrea d'influència: *Carnet de*

Un dels assaigs
polítics que fan
guanyar justa
fama als Sol

ensayos (1878), primera obra de Magí Morera i Galícia, *El país de la Llitera* (1883), de Francesc Puyal, *l'Àlbum històric, pintoresc i monumental de Lleida i sa província* (1880), obra col·lectiva posada sota la direcció de Josep Pleyan de Porta i de Frederic Renyé i Viladot, o la *Garlanda poètica ilerdanesa* (1881). Aquesta línia temàtica la complementen els manuals i textos escolars (aritmètiques, gramàtiques, històries naturals) i una revista de pedagogia, *La Instrucción Pública*, que, apareguda el 1875, dirigia, de Madrid estant, Manuel de la Revilla. Les publicacions periòdiques constitueixen, justament, l'altre gran front d'actuació de Sol i Torrens, des de la *Revista de Lérida* (1875) al rotatiu *El Pallaresa* (1895), passant per *Lo Garbell* (1883) –primera revista autòctona en català–, un diari de llarga vida, *El País* (1879-1934) i un reguitzell de capçaleres polítiques i de butlletins de caire oficial. L'últim capítol d'aquest establiment comença a escriure's el 1893 amb la constitució de la societat Sol&Benet, entre un Josep Sol i Torrens sens dubte massa atrafegat i el també impressor Jaume Benet i Gené. De la heterogènia producció vuitcentista d'aquest nou segell editor destacaré les *Poesías* (1895) de Magí Morera i Galícia, una *Arboricultura y fruticultura* (1896), de Francesc Vidal i Codina, la monografia *Lérida en la guerra de la Independència* (1899), de Rafael Gras i de Esteve, i les tres edicions d'un *Almanaque leridano. Guía indicador de la provincia de Lérida* (1897, 1898 i 1899). Morts els socis fundadors ja al segle XX, els hereus respectius acorden dissoldre l'empresa, que passa a unes altres mans per bé que encara avui en conserva el nom.

Una editorial catòlica

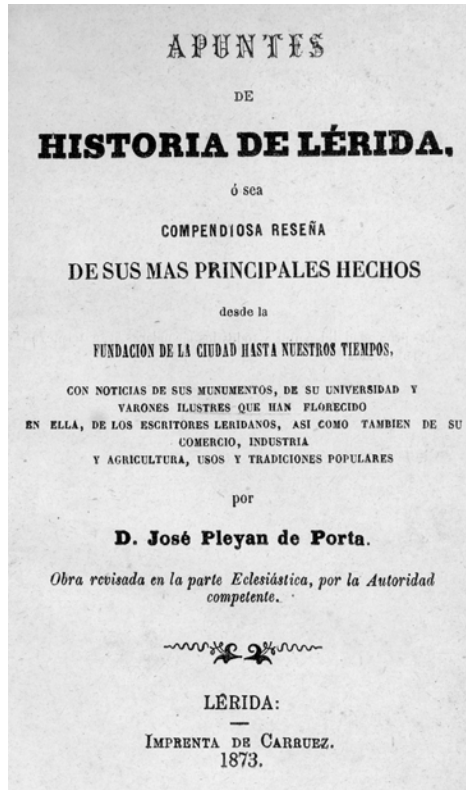
El 1862 es fundava a la ciutat l'Acadèmia Bibliogràfica Mariana, d'una llarga trajectòria editora. Amb el suport del bisbe Marià Puigllat, la iniciativa correspon al sacerdot Josep Escolà i Cugat (1820-1884), secundat per un grup d'intel·lectuals locals (entre els quals Lluís Roca i Josep Mensa) i autor, com hem vist, d'un venerable patracol, el *Breviarium Marianum*, que li representa deu anys sencers de feina i que el 1859 enllesteix la impremta Sol. Animada pel doble propòsit de combatre els corrents laics i *soi-disant* anticristians i d'honorar la verge i difondre'n el culte, l'Acadèmia emprèn el 1863 un vast pla de publicacions, que en cinc anys (fins a 1867) difon un total de 71 obres, del conjunt de les quals es tiren 233.923 exemplars, i que fins a darreries de segle comptabilitza uns 350 títols, distribuïts a moltes províncies espanyoles. Fins a 1877, any en què instal·la obrador tipogràfic propi, regentat per diferents professionals lleidatans, l'Acadèmia recorre als serveis de diverses impremtes, de la ciutat (com els Corominas i, sobretot, Marià Carruez, de qui m'ocupo tot seguit) i de Barcelona (amb protagonisme destacat de l'estampa dels Hereus de la Viuda Pla i de la de Jaume Jepús i de la de Narcís Ramírez). La seva producció, Romà Sol i Carme Torres la classifiquen en cinc grups: 1) publicacions institucionals, dins les quals figuren reglaments, el *Calendario Mariano* i els *Anales de la Academia Bibliográfico-Mariana* (1863-1956); 2) textos premiats al certamen marià que, celebrat a partir de 1863, premiava cada any les proses i els versos enaltidors de diferents advocacions de la verge; 3) opuscles i llibres (la secció més abundant), que

contenen, d'una banda, novenaris, oracions i exercicis de pietat i, de l'altra, iconografies, estudis monogràfics i fins incursions en la teologia; 4) obres singulars, extenses i acuradament presentades, com ara els tres volums d'unes *Excelencias de la Madre de Dios. Colección de leyendas, historias y tradiciones sobre apariciones y milagros de la Inmaculada* i, en especial, la sèrie inacabada *España Mariana* (1864-1884), que pretenia analitzar les imatges de la verge a totes les diòcesis d'Espanya; i 5) publicacions no marianes, empreses a partir de 1880 i consistents en obres històriques (per exemple, una reedició, el 1883, del *Libro de las grandezas y cosas memorables de la ciudad de Tarragona*, de Lluís Pons d'Icart), pastorals de bisbes i, en fi, aportacions a l'àmbit de la premsa, amb revistes com *Boletín de Juventud Católica* (1882) i *La Santa Infancia* (1894) i un rotatiu com el *Diario de Lérida* (1886). Arran de la mort sobtada de mossèn Escolà el 1884, el substitueix al capdavant de l'Acadèmia un seu col·lega, Josep Antoni Brugulat, amb el qual la institució entra al segle XX i continua una llarga trajectòria.

Altres impressors i editors

Tot seguit tractaré de condensar la trajectòria de la resta d'impressors-editors lleidatans amb l'excepció de Josep Morante i Puig i de Blasco Giménez, tots dos de producció grisa i ben migrada. De bon començament em vull referir al també llibreter Josep Rauret, actiu a la ciutat entre 1851 i 1872. Per obrir-se pas entre dos competidors de gruix, les impremtes Corominas i Sol, decideix especialitzar la producció de l'establiment en

dos tipus de publicacions: les pedagògiques i les periòdiques. Entre les primeres, falcades amb la revista *El Eco de la Instrucción Primaria* (1857-1867), que oferia gratuïtament als mestres que li fessin compres per un import mínim determinat, s'hi troben mètodes de lectura, tractats d'urbanitat, aritmètiques, l'inevitable *Catecismo histórico* de Fleury o un *Programa de agricultura para uso de las escuelas de instrucción primaria*, obra de Domingo de Miguel, professor de la

Un clàssic de la història de la ciutat

matèria a l'Escola Normal de Lleida i, alhora, director del centre. Pel que fa a les publicacions periòdiques, d'un total de set consignaré *Aquí estoy* (1859), *El Fénix del Segre* (1865), *El Catalán Occidental* (1867) i *La Libertad* (1870).

També incideix en el terreny escolar la producció de la impremta La Barcelonesa, que, propietat d'Alexandre Garcia Vilasaló, i tot i tenir curta durada (1856-1859), es distingeix per la publicació d'alguns títols que ultrapassaven l'àmbit local, com ara la *Representació de la sagrada passió i mort de Nostre Senyor Jesucrist* (1856), que és el text –degut al monjo trinitari Anton de Sant Jeroni– d'una passió escenificada a Cervera, *La República Democrática Federal o la barbarie del siglo XIX* (1857), de Josep M. de Munt, un *Manual de higiene popular* (1858), *Las maravillas y riquezas de la Tierra* (1859), de Domingo de Miguel, o un copió *Diccionario de la música* (1859), obra de positiu interès de Carles Josep Melcior.

Convé destacar també el nom de Francesc Armenteros i Segura, que adquireix el fons editorial d'Alexandre Garcia Vilasaló i que treballa entre 1859 i 1877, centrat sobretot en la publicació de textos pedagògics i escolars (entre els quals una desena de Domingo de Miguel) i d'algunes capçaleres periodístiques, com ara *El Bien Leridano* (1864), tot plegat sense menystenir algun atractiu títol espars: una *Gramática práctica española-francesa* (1862), deguda a Pau Caballer, o la *Historia de Carlomagno* (1868).

Els germans Marià i Francesc Carruez devien arribar a Lleida (1866) contractats per l'Acadèmia Bibliogràfica Mariana, per a la qual comencen a imprimir títols tot

1873.

seguir d'instal·lar-se i per la qual acaben absorbits (1877). Entre la producció que emprenen pel seu compte, i que això no obstant no sembla estar pas deslligada dels encàrrecs de l'Acadèmia, sobresurten dos blocs: el polític i religiós (*La presente cuestión europea o discurso sobre el horrible estado actual del mundo*, de 1869, *Mis tentaciones o cuestiones respetuosas dirigidas a un pastor evangélico de Lión*, de 1876, o *La fe católica y el espiritismo*, obra de Niceto Alonso Perujo de 1874) i les publicacions periòdiques (*La Voz de Lérida Católica* o *El Criterio Católico*, aparegudes respectivament el 1869 i el 1877).

Cronològicament, el darrer obrador tipogràfic establert a la Lleida vuitcentista (1867) és el dels germans Francesc i Pere Montes, que, actius fins a 1892, treballen sobretot per al bisbat (funció en la qual, segons el binomi Sol-Torres, substitueixen la casa Corominas) i es consagren al tema religiós gairebé monogràficament. D'aquí que en la seva producció hi predominin constitucions sinodals, cartes pastorals, discursos, catecismes, goigs i fulls volants de caire piadós o les publicacions d'un canonge, Josep Casals i Xiqués (natural de Vic com el bisbe Puigllat), com per exemple *Camino de perfección. Guía espiritual* (1874). Dins el món de la premsa difonen, posem per cas, *La Juventud Escolar* (1868), *La Verdad Leridana* (1876) o, a partir de 1874, el *Boletín Oficial Eclesiástico de la Diócesis de Lérida*. L'exigua secció dels llibres profans presenta alguns títols vistosos, entre els quals un *Manual de Hacienda Pública* (1871), de Francisco Coronado, i *La España carlista y alfonsina* (1869), de Josep Pallés.

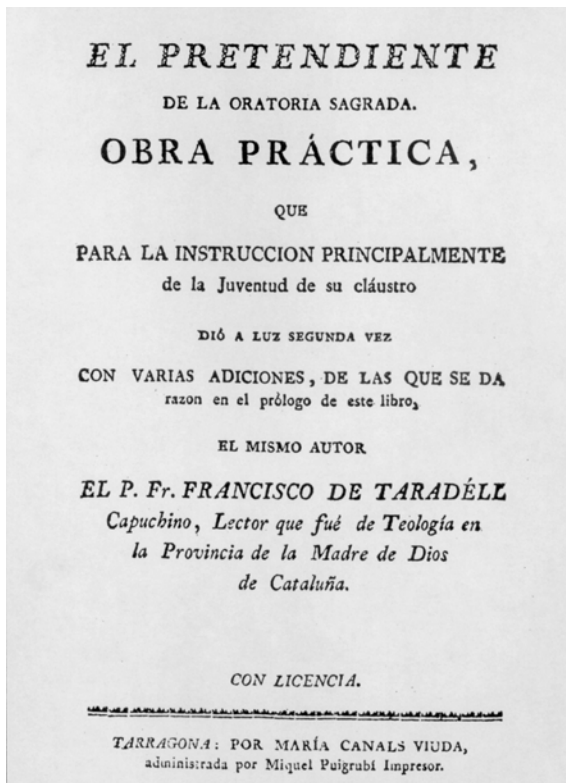
Tarragona

Els inicis del segle i la guerra del Francès

Fins a 1808 continua treballant a Tarragona en solitari el taller de la viuda Maria Canals (Maria Oller de soltera), regentat per Miquel Puigrubí, natural de Torelló, gendre seu i operari de la casa des de feia temps. En aquest període estampa una cinquantena de títols, la majoria opuscles, de contingut religiós (sermons, oracions, goigs, en bona part encàrrecs de l'arquebisbat), oficial (ordenances i discursos) i bèl·lic (proclames i arengues), a més d'una publicació periòdica (el *Diario de Tarragona*, de 1808), de manuals escolars deguts a Ramon Camí i Pontons (com una *Cartilla ortològica para aprender a leer la lengua castellana*, de 1802) i d'un títol important (el qualificatiu és d'Ángel del Arco) sobre la *Verdadera causa de la declinación y variación de la aguja de marear* (1807), del sacerdot Josep Rubió i Nadal.

Arran de la invasió napoleònica, a la ciutat arriben a conviure-hi tres impressors: Miquel Puigrubí, ja esdevingut amo exclusiu del taller de Maria Canals (a partir d'aleshores només dedicada a la llibreria), Antoni Brusi i Agustí Roca, els dos darrers fugits de Barcelona. Puigrubí i Brusi estampen conjuntament, i de forma itinerant, la *Gazeta militar y política del Principado de Cataluña*, un encàrrec de la Junta Suprema del Principat, desplaçada a Tarragona. I, paral·lelament, cadascun treballa pel seu compte. Així, sota el segell de Puigrubí apareixen diferents publicacions destinades a combatre l'enemic (de les

quals destaca el *Centinela contra franceses*, d'Antoni de Capmany, i una peça teatral satírica, *La muerte de Murat*, tots dos llibres de 1808), així com el *Diario militar, político y mercantil de la ciudad de Tarragona* (1813-1814) i un *Tratado sobre la policía médica* (1810), aquests dos darrers títols en col·laboració amb el seu fill Joaquim. Pel que fa a Antoni Brusi, la quarantena de publicacions tarragonines que se li documenten està integrada per manifestos patriòtics,

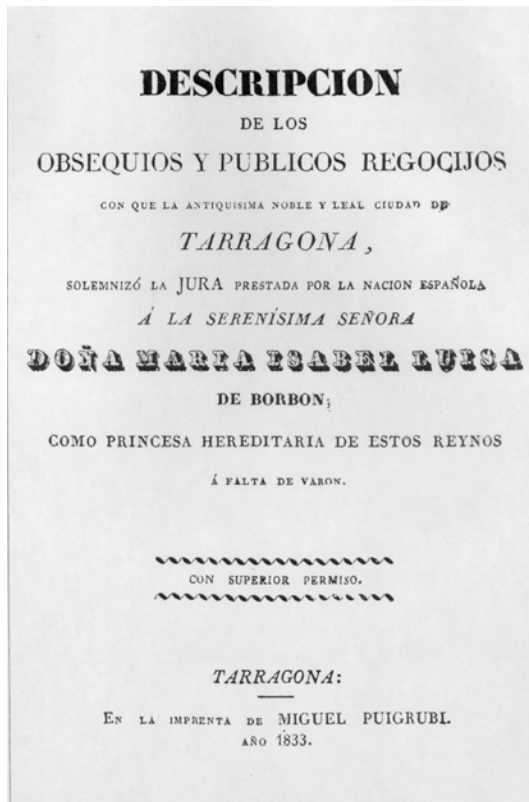
Una de les obres
de contingut
religiós que surten
del taller de la
viuda Canals

reglaments, cèdules, ordres i decrets, al costat de dues publicacions periòdiques, el *Diario de Barcelona* i *La Centinela de la Religión* (1811), i d'alguns llibres de cert gruix: un *Compendio de las principales reglas para facilitar el manejo de las armas* (1808), de L. Wimpffen, una *Historia de las operaciones del ejército de Cataluña en la guerra de usurpación* (1809), deguda al tinent coronel F. X. Cabanes, o un *Memorial histórico de los sucesos más notables de armas y estado de la salud pública durante el último sitio de la plaza de Gerona* (1810), obra del metge Juan Andrés Nieto Samaniego. Finalment, del tercer impressor, Agustí Roca, que també treballa per encàrrec de la Junta Suprema, se'n comptabilitzen una vintena de títols (cartes, memòries, relacions), dels quals, amb bona voluntat, mencionaré un poema anònim de motivació bèl·lica: *Cataluña afligida por la traición y consolada por la lealtad* (1811).

Els Puigrubí

Si durant l'ocupació de la ciutat tots tres impressors (Puigrubí, Brusi i Roca) n'havien marxat i s'havien arrecerat a Palma de Mallorca, un cop evacuada per les tropes invasores Miquel Puigrubí torna a trobar-s'hi sol. Som al 1813, any en què, per cert, un fill de Puigrubí, Antoni Puigrubí i Canals, obre a Tortosa un obrador tipogràfic que hi funcionarà una trentena d'anys, fins que, el 1845, retorni a Tarragona a continuar la tasca del pare, ja jubilat. La producció de Miquel Puigrubí posterior a 1814 no és pas escassa (en l'inventari de Josep P. Virgili hi figuren

uns 150 títols), però fins a 1816 publica dotzenes de cèdules reials i abunden també els opuscles encarregats per l'ajuntament i per l'arquebisbat, com ara oracions fúnebres, pastorals i exercicis espirituals (dins els textos religiosos destaquen, si de cas, un *Compendium pro usu et praxi sacramentorum ecclesiae et diocesi Tarraconensis* i unes *Tesis de filosofía*, destinades a l'ensenyament dels seminaristes). Per contrast, llueix molt més el seguit

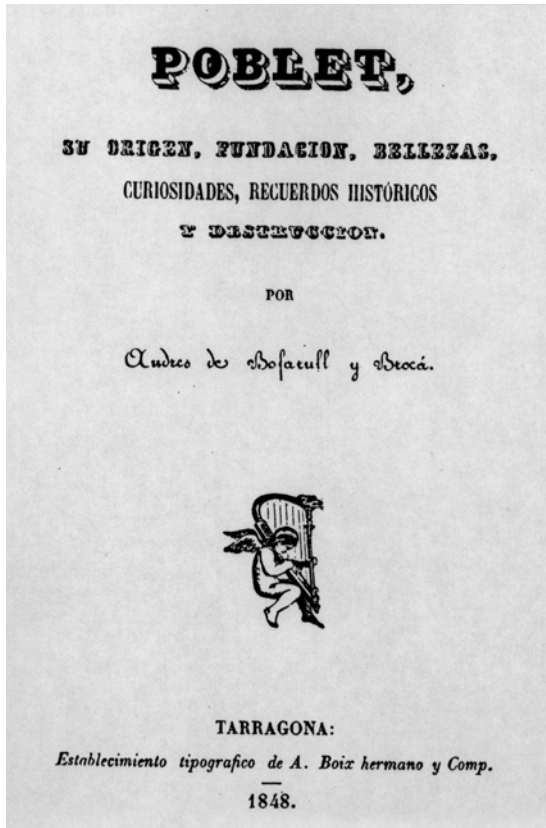
El consistori tarragoní recorre sovint als Puigrubí per estampar publicacions oficials com aquesta

de publicacions periòdiques sorgides arran del Trienni Liberal: *Diario de Tarragona* (1820 i 1822; imprès conjuntament amb Francesc Arís), *Correo Político y Mercantil de la Ciudad de Tarragona* (1821-1822) i *El Analizador Tarraconense* (1822-1823). També mereixen ser subratllats alguns títols esparsos de tema miscel·lani: manuals escolars (com el *Compendio teórico-práctico de aritmética*, degut a Josep Miracle i Recasens), un assaig juridicopolític (*Reflexions sobre lo dret que té a la successió del Trono la Sereníssima Senyora Infanta Doña María Isabel Luisa*, de 1832), algun opuscle segregat per la reacció absolutista (com ara *El liberal arrepentido*, de 1824), una hagiografia d'abast local (*Compendio de la prodigiosa vida de la protomártir Santa Tecla*, de 1847 i deguda a Josep Domènech i Circuns) i un estudi històric de Montesquieu (*Consideraciones sobre las causas de la grandeza y decadencia de los romanos*, de 1835).

Completant el panorama

L'aparició de més obradors tipogràfics a la ciutat ha d'esperar el Trienni Liberal i, sobretot, la mort de Ferran VII. La gran majoria de nous establiments sorgeix lligada, a més, a la publicació de capçaleres periodístiques, de manera que la producció bibliogràfica respectiva, circumscrita a l'àmbit local, és minsa o nul·la. Comencen a fer competència a Puigrubí els germans Antoni i Josep Berdeguer, que estampen tres d'aquestes capçaleres entre 1820 i 1823: *Semanario Constitucional, Político y Mercantil*, *El Universal* i *El Vigilante Tarraconense*. Separats el 1824, Josep Berdeguer s'associa durant un temps amb

Andreu Granell. Amb el peu editorial d'un o altre germà, en fi, es troba una trentena de títols fins a 1833, la majoria religiosos (butlles, catecismes, novenaris, elogis fúnebres). Els segueix, ja en la dècada de 1830, Francesc Sánchez, actiu entre 1834 i 1845, que a banda de tres revistes (*Semanario instructivo, científico y literario*, *El Tarraconense* i *El Recuerdo*), publica també una novel·la traduïda del

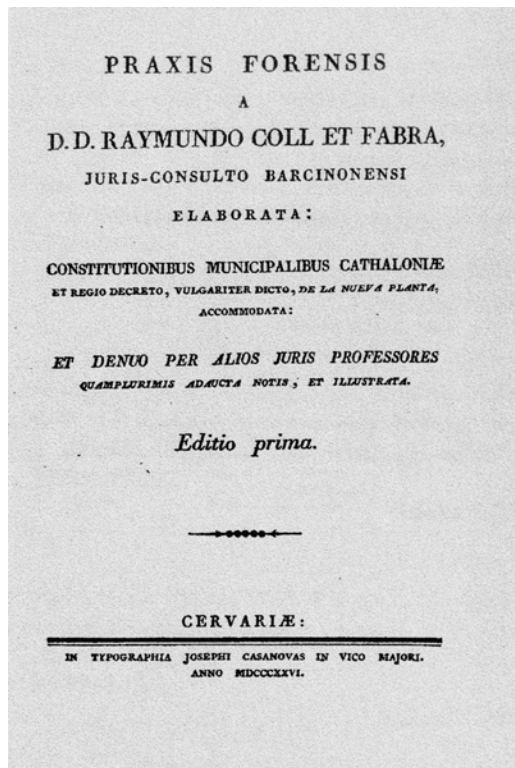
Un dels primers estudis sòlids sobre la història d'aquest nostre monestir

francès (*Gerardo de Nevers y la bella Euriana*, de 1838); és possible que simultàniament mantingués una impremta oberta a Barcelona. Tot seguit ve Andreu Granell, que entre 1839 i 1850, i a banda del *Diario Mercantil de Tarragona*, estampa una trentena de títols, amb visible predomini dels de tema religiós –textos litúrgics, manuals de pietat o una obra apologètica (*La religión vindicada de los ultrajes del ateísmo*, de 1845 i deguda a Pere Ribera i Gaya)– i escolar: el reeditadíssim *El amigo de los niños*, una *Aritmética de las escuelas y del comercio para uso de los establecimientos de primera educación* (1839), de Josep Oriol i Bernadet, i les *Fábulas* (1839) de Samaniego. Després de 1840 es produeix una gran eclosió de noms. Els germans Ignasi i Antoni Boix, per exemple, actius entre 1843 i 1849 i responsables d'una producció curta (entre la qual la revista *El Faro del Franco*, de 1844), però amb alguns títols de pes específic: la *Historia de la guerra de España contra el emperador Napoleón* (1843), de Juan Díaz de Baeza, la *Conjuración de Tiberio y Cayo Graco* (1846), de Saint-Réal, o l'estudi sobre *Poblet* (1848) d'Andreu Bofarull i Brocà. Els segueixen J. Antoni Nel·lo, Jaume Aymat, Francesc Arís i Sanjuan (fill del Francesc Arís mencionat més amunt i amb qui el 1863 acaba associant-se Antoni Puigrubí), Ramon Mestres, Esteve Pàmies, Adolf Alegret –que edita la *Historia de Tarragona* de l'arqueòleg Bonaventura Hernández i Sanahuja i a qui es deu un estol de publicacions periòdiques de matís liberal i republicà (*El Nivel*, *El Municipio*, *La Unión*, *El Ferrocarril*, *La Provincia* i *El Franco*, totes de la dècada de 1890)–, Francesc Sugrañes o, en fi, Josep Pijoan.

Cervera

La decadència de la universitat local precipita la de la impressió i edició. Així, al capdavant de la impremta oficial se succeeix un seguit de professionals de relleu escàs, encarregats de difondre les escriptorialles bibliogràfiques de la institució. De la producció del primer, Segimon Bou i Baranera, oriünd de Barcelona i actiu entre 1802 i 1813, tan sols sobresurt *De vita et scriptis Iosephi Finestres et a Monsalvo* (1802), del

a.

Aquesta adaptació del dret municipal català a la Nova Planta borbònica, Josep Casanovas l'estampa quan ja estava deslligat de la universitat cerverina

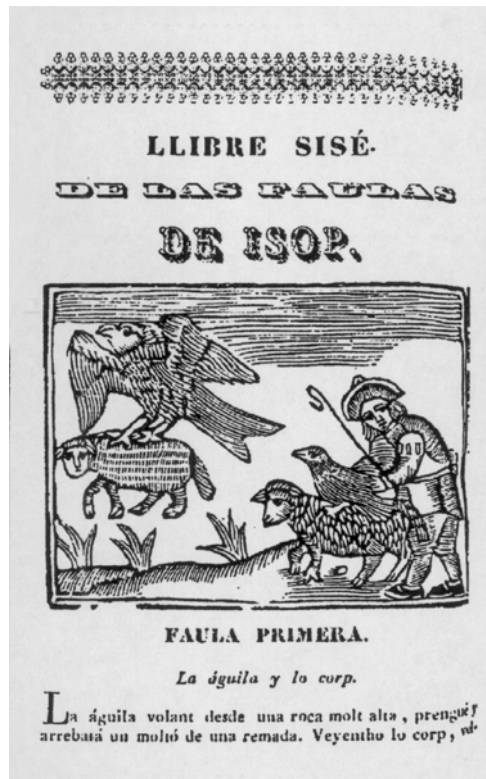
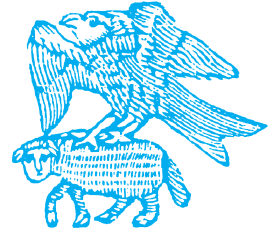

pare Lluçà Gallissà i Costa, una reedició en tres volums de la *Historia del Real Monasterio de Poblet*, de Jaume Finestres, i, durant la guerra del Francès, el *Diario de Cervera* (1808-1810), publicat a instàncies de la Junta del Corregiment local. El segon, Josep Casanovas, es fa càrrec de l'obrador universitari entre 1814 i 1823, data en la qual l'exèrcit l'obliga a seguir el general (i aleshores també capità general de Catalunya) Espoz y Mina traginant una premsa de campanya, com a "impressor de regiment"; entre 1824 i 1828 continua establert, ja pel seu compte, a Cervera mateix (se li ha d'atribuir un *Libro de la oración y meditación*, de fray Luis de Granada, publicat el 1816). A Bernat Pujol, tercer de la llista, que treballa en qualitat d'impressor oficial entre 1824 i 1836, se li deu, per exemple, una *Demostració de l'Evangeli* (1827), de Du Voisin. Finalment, correspon al cerverí Francesc Beleta (o Veleta), substitut de Pujol, la liquidació de la impremta universitària el 1842; d'entre els títols que dona a conèixer mencionaré un *Bosquejo de un plan general de instrucción* (1841), obra de Josep Ignasi Alió.

Universitat a banda, quan Bernat Pujol en plega s'instal·la al carrer Major i, associat amb Joaquim Soler des de 1847, el trobem actiu fins a 1859. Per part seva, el barceloní Joaquim Soler, primer enquadernador i després també tipògraf, pren el relleu de Pujol fins a 1894. Per acabar, Josep Ignasi (o Josep Antoni) Valentí, tot i treballar-hi pocs anys (1889-1894), deixa a Cervera una memòria perdurable en tant que impressor i editor de diverses publicacions periòdiques (*El Eco de Cervera*, *El Distrito de Cervera*, *La Voz del País*) i d'una *Guía histórico-descriptiva* de la ciutat, obra de Faustí de Dalmases i de Massot.

Figueres. Els Mata, Miégevillè, Alegret i algun altre

A banda de la producció respectiva, de la rastellera d'impressors-editors documentada a Figueres al llarg del segle se'n sap ben poca cosa –o no res. Cronològicament, el primer lloc pertoca a Anton Matas, segurament soci i continuador del taller setcentista d'Ignasi Porter, que des de l'obrador del carrer de Peralada i entre 1796 i 1850 treu a la llum

Pàgina d'una edició de les fautes d'Isop, publicada per Gregori Matas de Bodallés el 1842

una trentena de títols i una quinzena de goigs. A primer cop d'ull, els llibres de més substància són textos escolars (reedicions de *De institutione grammaticae* de Nebrija, del compendi aritmètic de Francesc Ifern, de gramàtiques castellaness i de catecismes) i obres literàries, entre les quals sobresurten les *Fábulas* (1835) de Samaniego en dos volums ("*para el uso del Real Seminario Bascongado*") i, en especial, unes *Cartas* (1827) de Ciceró.

Segueix a Anton Matas un probable parent seu, Gregori Matas de Bodallés, el més prolífic dels impressors figuerencs: li devem una cinquantena d'obres i una dotzena i mitja de goigs. Actiu al carrer de Girona entre 1837 i 1863 –any en què traspassa el negoci de llibreria i impremta a Antoni Garbí i Matas, un altre probable parent–, la seva producció bibliogràfica s'associa a alguna publicació periòdica, a alguna obra religiosa (com una versió catalana del Kempis, deguda a Jeroni Pi i apareguda el 1845), a algun títol literari (com *Als bons pagesos i proletaris de l'Empordà*, versos de Josepa Massanés apareguts el 1862) i, sobretot, a publicacions escolars, entre les quals alternen discursos inaugurals de curs, manuals de matèries diverses i diferents títols de Julián González de Soto, identificat com el "*director del colegio de Figueras*".

El tercer impressor figuerenc de gruix, Llorenç Miégevill (cognom de vegades catalanitzat en Mitjavila), ja l'hem trobat més amunt en tant que titular d'un centre de subscripcions de publicacions barcelonines per entregues. Procedia sens dubte de França, feia també d'enquadernador i treballa molts

anys, de 1857 a la primera dècada del segle XX, moment en què el seu establiment el continua J. Masdevall. Se li documenta un total aproximat de 55 títols (mitja dotzena de goigs inclosa), de gran dispersió temàtica: oracions i novenes, reglaments, estatuts i actes d'institucions, textos escolars i petites peces literàries, com ara sainets i narracions breus (de l'estil de *Lo pagès bruixot*, obra de J.B. Goux traduïda del francès i apareguda el 1872). Allò que el singularitza més, però, és, per un costat, la difusió d'obres de Narcís Fages de Romà (valgui d'exemple la *Higiene rural, o regles de sanitat a l'ús dels homes del camp*, de 1888), un membre de la Junta d'Agricultura de Girona que col·labora de forma intensa amb Miégevill, i, per l'altre, la publicació dels llibrets de dues òperes: *Crispino e la comare* (1863) i *La Favorita* (1866), de Donizetti.

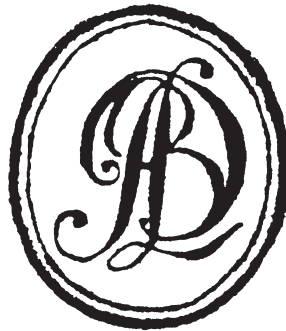
Marià Alegret i Colom, la trajectòria del qual, començada cap a 1876 al carrer de la Portella, s'allarga fins a 1912, és el darrer impressor del segle amb una producció nodrida (al voltant dels 45 títols). En aquell obrador s'hi estampen, a grans trets, algunes publicacions periòdiques (com *La Concentración* o *L'Almogàver*), un variat repertori de publicacions oficials del municipi, compendis geogràfics locals (com una *Guía de Figueras y pueblos del Ampurdán comprendidos en su partido judicial*, deguda a Ramon Noguer i Bosch) i algun tractat agrícola que la fil·loxera havia posat d'actualitat punyent (*Breves indicaciones sobre el cultivo de la cepa americana*, obra de Lluís M. Jordi i Álvarez apareguda el 1891).

Els restants protagonistes de la impremta i l'edició a Figueres queden quantitativament per sota dels esmentats. Gairebé anecdòtica és la presència del Joan Baptista Alzine que ja hem trobat a Girona durant l'ocupació francesa; a la capital altempordanesa hi estampa, entre 1809 i 1810 i a iniciativa de l'afrancesat Tomàs Puig, dues revistes: una *Gaceta de Figueras* i un *Eco de los Pireneos/Écho des Pyrénées*. El nom d'Antoni Garbí i Matas (actiu entre 1862 i 1890), que, com acabo de dir, succeeix Gregori Matas de Bodallés, va unit a la impressió de nou publicacions periòdiques (entre les quals *El Faro Ampurdanés* i les dues capçaleres de *La República*), a l'edició de peces teatrals de Lluís Pinadell o a la difusió en un full volant de *La Campana* (1868), l'himne republicà d'Abdó Terrades. Per part seva, el més significatiu de la producció de Joan Hereu, documentat entre 1866 i 1893, són set publicacions periòdiques (com *El Hogar* i *El Posibilista*), opuscles republicans (de l'estil del *Catecismo político dedicado a los diputados republicanos para instrucción del pueblo*, obra de Josep Batlle i Mundi de 1869) i obres literàries de Teodor Baró (com ara la comèdia en vers *Qui de sa casa no es cuida*, de 1867). Finalment, els altres impressors-editors vuitcentistes de què es té notícia o bé presenten una producció despersonalitzada (cas de Josep Bosch i Batlle) o bé negligible de tan minsa (casos de J.A. Sey, Francesc Oliveras i Colomer, Francesc Pujol, Josep Serra i M. Campamar).

Igualada. Els Abadal. Jover i Corrons

Joaquim Abadal i Casamitjana, que el 1832 obre la primera impremta de la capital de l'Anoia, pertanyia a la cinquena generació d'aquest llinatge d'impressors i editors, dispers per una colla de poblacions. Com queda dit en el volum anterior, Joaquim Abadal –fill cabaler del Joan Abadal i Gerifau que en el segle anterior du la impremta a Mataró i, doncs, germà del Josep de Calassanç la trajectòria del qual a la capital del Maresme examino més endavant– arriba a Igualada procedent de Puigcerdà, on s'havia instal·lat el 1824 sense gaire èxit professional. Per contrast, la branca igualadina de la família arrela amb força. En efecte: casat amb Elisabeth Casalins, Joaquim Abadal treballa ben aviat amb un seu fill, Joan (que a partir de 1850 s'emancipa i s'estableix a Barcelona), i arran de la mort, escaiguda el 1858, el succeeix, primer, la viuda, d'ençà de 1880, un altre fill, Marià (1840-1901), i, ja entrat el segle XX, un nét, Emilià Abadal i Orpí. La raó social del negoci conserva el nom Abadal fins que, entre 1933 i 1934, es transforma en Gràfiques Florensa. Des

Marca
d'impressor de
Joaquim Abadal
i Casamitjana

d'aquest establiment, situat al carrer de la Rambla, els Abadal treballen bàsicament per satisfer la demanda de la comarca. (Consta, per exemple, que imprimien el paper de fumar de la casa Miquel&Costas, radicada a Capellades.) I difonen un copiós i variat repertori de textos, que van de simples goigs a publicacions de l'Ajuntament o de l'Ateneu, passant per llibres religiosos, manuals i exercicis escolars –fills sens dubte del contacte estret que la casa manté, com a Mataró, amb els col·legis d'escolapis de la ciutat– i algun tractat històric (com *La jornada del Bruch. Vindicación de Igualada sobre su principalidad en el mismo*, obra de Josep Puiggarí apareguda el 1892, o *Sant Martí de Tous. Breu descripció històrica*, títol de 1899 degut a Andreu Pujol i Grau). De singular relleu resulta la impressió de publicacions periòdiques per part dels Abadal, que entre 1863 (*El Eco de Igualada*) i 1916 (*L'Igualadí*) en treuen a la llum, segons la relació de Maria Antònia Bisbal, no pas menys que vint-i-tres.

La segona impremta igualadina, activa des d'abans de 1843, correspon a Joaquim Jover i la continua, de 1858 a 1865, Modest Corrons. Per bé que el volum de producció és menor que el dels Abadal, d'aquest obrador en surt un centenar de textos, com ara *La sagrada imagen del Santo Cristo de Igualada* (1852), degut a Joan Padró i Serrals, i *Instrucción popular para precaverse del cólera* (1854), obra d'Antoni Gomis. Afegiré per acabar que des de 1882 es troba també activa la impremta de Nicolau Poncell, que continua un fill del mateix nom fins gairebé 1980 i que s'especialitza, més encara que els Abadal, en l'estampació de publicacions periòdiques, com ara la *Revista d'Igualada*, fundada el 1887.

Manresa. Més Abadals. Trullàs, els Roca i la impremta Sant Josep

L'establiment dels Abadal, pioner de la impremta i l'edició manresana, perdura al llarg de tot el segle i no s'extingeix fins a 1919, per la qual cosa esdevé exactament bicentenari. El tercer membre de la nissaga, Ignasi Abadal i Gerifau, mort el 1813, és qui, en el context de la guerra napoleònica, dóna a l'estampa els set primers números de la primera capçalera periodística de la ciutat, el *Diario de Manresa* (1808), així com l'*Abeja Manresana* (1813-1814), una revista d'informació política i militar. El quart, Ignasi Abadal i Bohigas, mort el 1851, trasllada la seu de l'obrador a la plana de l'Om i obté per reial ordre el 1815 (i es confirma el 1826) el títol d'impressor del Corregiment de Manresa en virtut dels *"servicios que hizo y padecimientos que tuvo en la guerra de la independencia, atendidos los que igualmente ha hecho y sufrido en la pasada época de la rebelión"*. El succeeixen, primer, la viuda, i, a partir de 1857, dos fills, Andreu i Josep Abadal i Soler, dels quals l'obrador passa a la viuda del segon, Antònia

Marca
d'impressor
d'Ignasi Abadal
i Gerifau

Vallès Isant. El seu hereu, Josep Abadal i Vallès, va ser qui el 1919 va tancar per sempre les portes de la casa, la seu de la qual havia traslladat al carrer de Guimerà. A tall de colofó diré encara que devia ser germà d'aquest Josep Abadal i Vallès el Lluís Abadal que, casat amb una filla del llibreter i impressor lleidatà Llorenç Corominas, treballa associat amb el sogre a la capital del Segrià, com hem vist, a partir de 1890.

Publicació de
la reacció
absolutista
posterior a 1823

ENTERRO SOLEMNE DE LA CONSTITUCIÓ DE CADIZ

6

DESTRUCCIÓ COMPLETA DELS FONAMENTS FALSOS SOBRE QUE DESCANSABA QUE SON IGUALTAT, LLIBERTAT, Y SOBERANIA POPULAR, DISTRIBUIDA EN CINCH

CONVERSAS

Tingudas entre un Pagés de la montanya y un Fill seu, devant de tota la família: en que se dona una breu y clara noticia de la extravagancia de dits printipis ó fonaments, y se demostra lo verdader origen de la autoritat Soberana.

QUE

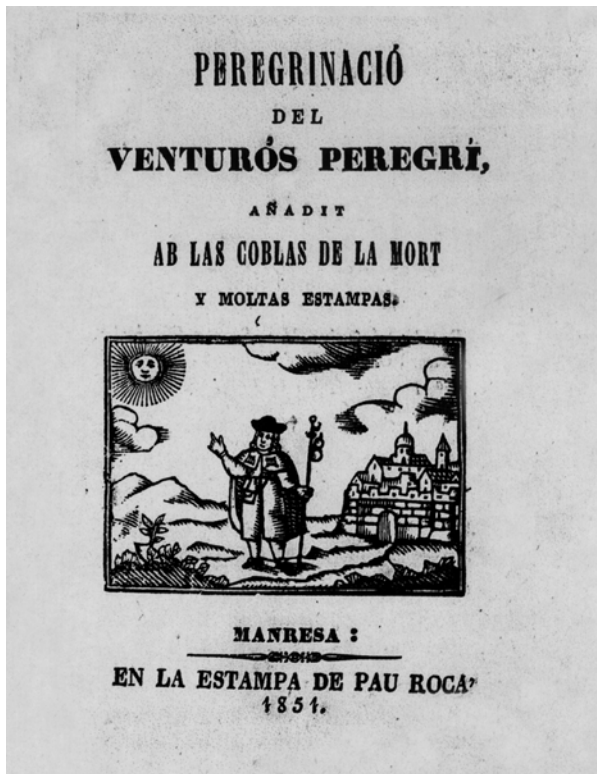
Per desengany de Pagesos, Menestrals y Donas, y també perquè servezca á las criaturas que aprenen á llegir.

PUBLICA UN VERDADER AMANT DE LA VERITAT.

Es propietat del Autor.

AB LLICENCIA: MANRESA
En la oficina de Ignasi Abadal Estampér del
Gobern, per l' Rey N. S. (que Deu quart.)

Cronològicament segueixen els Trullàs, el primer representant dels quals, Martí, nascut el 1780 i natural de Talamanca, reprèn l'edició del *Diario de Manresa* el 1808 allà on Ignasi Abadal Gerifau l'havia deixada i estampa també una altra publicació periòdica, *El Argos Manresano* (1810-1814). Un seu fill, també Martí de nom, desplaça l'obrador de la plaça Major al carrer Sobrerroca, i és Lluís Trullàs i Esteve, nét del fundador,

Una reedició
més d'un
popularíssim
llibre de lectura

qui el 1878 traspassa el negoci a Josep Torrella i Angla i Domingo Vives i Domènech, dels quals m'ocupo ben aviat.

El fundador, l'any 1824, de la impremta Roca, el manresà Pau Roca i Pujol, havia treballat a l'obrador tipogràfic berguedà de la Junta de Defensa del Principat de Catalunya durant la guerra del francès. La impremta i llibreria de la capital del Bages, establertes al carrer de Sant Miquel, s'orienta de seguida i de forma gairebé exclusiva a la producció religiosa, línia en la qual perseveren els familiars continuadors: Lluís Roca i Pla (mort el 1904), Viuda de Lluís Roca, Josep Roca i Fàbregas (a partir de 1909) i Carme Roca i Costa, la qual allarga la trajectòria de la casa fins a 1954. Al llarg del vuit-cents, la Roca esdevé la impremta habitual de les publicacions de l'abadia de Montserrat.

Finalment, la impremta de Sant Josep, llargament centenària, la funden el 1882 al carrer de les Piques Domingo Vives i la viuda de Josep Torrella, que des de 1878 explotaven l'obrador tipogràfic adquirit, com acabo de dir, a l'últim dels Trullàs. En el que queda de segle i en el ram del llibre estampa títols d'abast local: reglaments de societats, textos històrics i religiosos (*Manresa y San Ignacio*, de 1883), algun tractat agrícola que reflecteix la preocupació màxima del moment (*La agricultura y la filoxera*, de 1884) o treballs distingits en premis literaris (*Certamen literario musical celebrado en la ciudad de Manresa el día 1º de setiembre de 1883*). En una publicació de 1895, *Caracteres*, la casa dóna a conèixer el variat assortiment propi de tipografia, sanefes, orles i motius decoratius.

Mataró. La tercera branca dels Abadal

Llevat d'alguns impressors i editors que hi treballen escadusserament (des de Silveri Lleixà i Agustí Roca, actius durant l'ocupació francesa, a Jaume Simó, que des de l'obrador del carrer de la Riera treu a la llum el 1847 *El Mataronés*, primera publicació periòdica local), el panorama de la impremta mataronina vuitcentista continua dominat per la dinastia dels Abadal ben bé fins a 1875. En el darrer quart de segle, altres tallers, com els d'Horta, Vilà i Pons, els disputen amb èxit l'hegemonia.

Descrita ja en el volum anterior l'activitat de Joan Abadal, la vida del qual s'allarga fins a 1830, correspon ara referir-se al seu hereu, Josep Calassanç Abadal, nascut el 1787 i casat amb Maria Rosa Casalins el 1816. Aquest segon Abadal de la branca mataronina, mort el 1854, continua de manera fidel la tasca paterna. Així, imprimeix alguna publicació periòdica (com l'*Almacén Patriótico de Frutos*

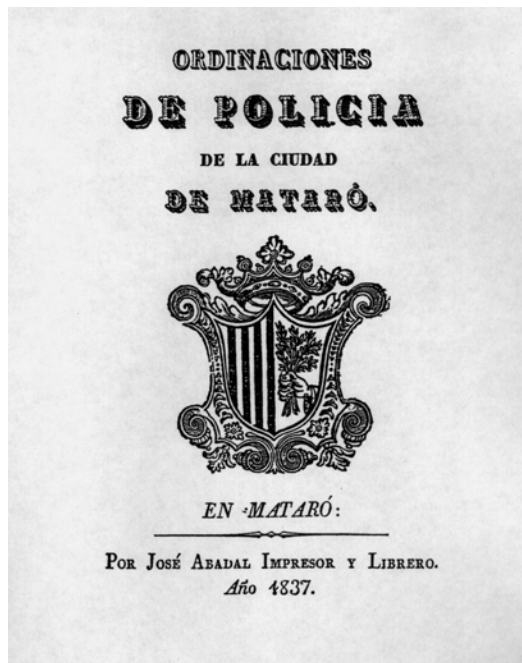

Marca d'impressor
utilitzada per
Joan i Josep de
Calassanç Abadal,
pare i fill, en una
edició de 1810

Literarios, Históricos, Civiles, Políticos, Geográficos, Físicos, Naturales, Mitológicos y Religiosos, de 1820), treballa per a l'Ajuntament (com en les *Ordinaciones de Policía de la ciudad de Mataró*, de 1837) i molt sovint per als escolapis. Per al col·legi de Santa Anna, en efecte, Josep Calassanç Abadal estampa exàmens públics i llibres de text, amb tiratges apreciables si hem de jutjar pels mil exemplars que edita d'un *Lexicon Epitomatum*. Valguin com a mostra els títols següents: *Ejercicios Pío-literarios* (1833), *Lecciones escogidas para los niños que aprenden a leer* (1842), *Lecciones compendiadas de Aritmética* (1846) o *Compendio o breve explicación de la ortografía castellana* (s/d). Llibres d'ensenyament a banda, l'altre gruix de la producció d'Abadal és el religiós, que, goigs al marge, està integrat sobretot per novenaris, rituals i devocionaris: *Exercici del cristià* –una reedició més, de 1844, de l'obra de Josep Ullastre–, *Novena al glorioso San Roque, abogado contra el contagio y la peste*, publicada el 1854 –arran de l'epidèmia de còlera que, per cert, va matar l'editor–, o *Ritual para la Orden*, de Joan C. Junoy.

L'hereu de Josep Calassanç, Josep Abadal i Casalins, nascut el 1817 i casat amb Roser Anglà, va passar 24 anys (1854-1878) al capdavant de la impremta familiar. La seva trajectòria ciutadana, però, és si més no tan rellevant com la professional. En efecte: Abadal i Casalins, republicà *enragé*, esdevé una figura política local arran dels fets de setembre de 1868, per bé que a partir de 1873 i fins a la mort, escaiguda el 1878, milita en les files del republicanisme castelari, més plàcid i confortable. A diferència del seu avi i del seu pare no va fer de gravador, però la compra d'una

premsa de ferro Stanhope de segona mà li va permetre estampar al taller una colla de revistes: *Revista Mataronesa*, *Crónica Mataronesa*, *El Eco de la Costa* o *La Voz de Iluro*, algunes de les quals impulsades per Abadal mateix a fi de difondre l'ideari republicà. Sobresurt també l'edició de llibres d'història (*Historia de los acontecimientos políticos de la ciudad de Mataró en 1843*, obra de Joan Amich apareguda el 1855, o *Memorias históricas de la ciudad de Mataró*, de l'escolapi Josep Rius i publicades el 1866), d'escrits de l'industrial i polític Joan Garcia Oliver (com ara *Importancia de las instituciones de previsión*, de 1863) i de poesia catalana (per exemple, *Poesies*.

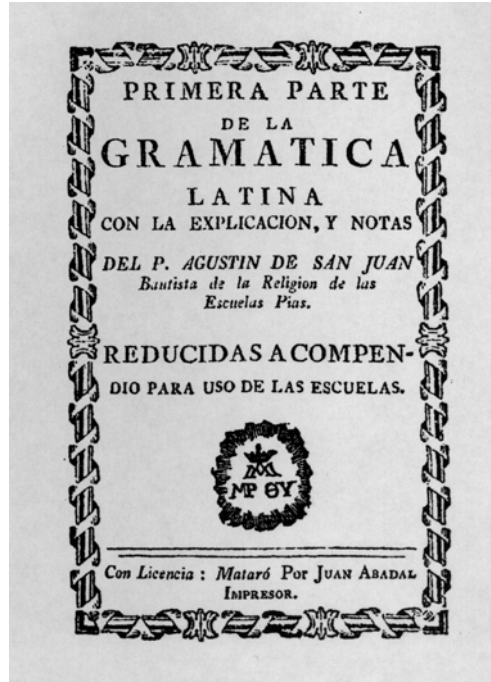
El consistori mataroní és un dels grans clients dels Abadal

Quart i últim repic, recull de 1856 degut al Tamboriner del Fluvià, és a dir, a Pau Estorch i Siqués). Del taller de Josep Abadal i Casalins en surt igualment una munió de textos populars (com romanços i auques) i una altra d'opuscles de tema heterogeni: des de reglaments de diferents organismes (com el *Reglamento para la organización y régimen de la Compañía de Bomberos de la ciudad de Mataró*, de 1858) a catàlegs (*Catálogo de la Biblioteca Popular de Mataró*, de 1858), passant per argumentacions contràries a la prolongació del tren cap a Arenys (*Refutación de un escrito circular de la Junta Directiva del Ferrocarril del Este de Barcelona*, de 1855). La realitat de l'establiment d'Abadal i Casalins la reflecteix, amb eloqüència insuperable, l'anunci publicat a la premsa mataronina i transcrit en el primer capítol.

Dos germans de Josep Abadal i Casalins es vinculen també amb les arts gràfiques. El primer, Heliodor (1829-1902), gravador, dibuixant, pintor i relligador a més de joier, excel·leix en totes aquestes activitats sense moure's de la casa familiar; per contrast, el segon, Joan, instal·lat a Barcelona, amb botiga oberta al carrer de la Tapineria, esdevé, en paraules de Francesc Costa, "un dels protagonistes més destacats del renaixement de la xilografia i la litografia culta postromàntica".

Només tres filles sobreviuen a Josep Abadal Casalins: Anna, Josepa i Paquita Abadal i Anglà. La primera, en desacord amb les altres dues, el 1879 munta pel seu compte un obrador tipogràfic al carrer Sant Josep, en el qual estampa una sèrie de publicacions (*El Clamor de la Marina* o *El Ideal Moderno*) abans d'emigrar amb

el marit, oficial tipògraf, a l'Argentina. Per la seva banda, les altres dues germanes continuen l'obrador familiar, ara amb el nom de Hijas de Abadal y Compañía, que poc després de 1880 queda només en mans de Paquita. A finals de segle XIX, mirant de satisfer la creixent demanda generada per l'impuls industrial, la propietària inverteix en la renovació del taller, que comptava amb dues minerves, una màquina plana d'imprimir diaris i una premsa de ferro. Des d'aquell moment i fins a la mort (1926), Paquita Abadal i Anglà, casada amb l'artista pintor Salvador París el 1888, imprimeix una rastellera de publicacions

L'altre gran client de la casa Abadal són els escolapis de la ciutat, que hi fan estampar molts llibres de text com aquest

periòdiques (*Diario de Mataró y la Comarca*, *El Noticiero Mataronés*, *Unió Federal*, *La Lluanera*, *Pensament Marià*) i llibres de gèneres ben variats: religiosos (*Tesor espiritual*, de 1880), literaris (com dos sainets de Jeroni Soler, de 1880, o *Amalia. Poema en ocho cantos*, obra de Salvador Llanas i Rabassa de 1896), mèdics (*Maternidad. Tratado de maternología*, títol de 1924 degut al Dr. Joaquim Castellsaguer) o oficials (com ara edictes municipals i reglaments de societats diverses).

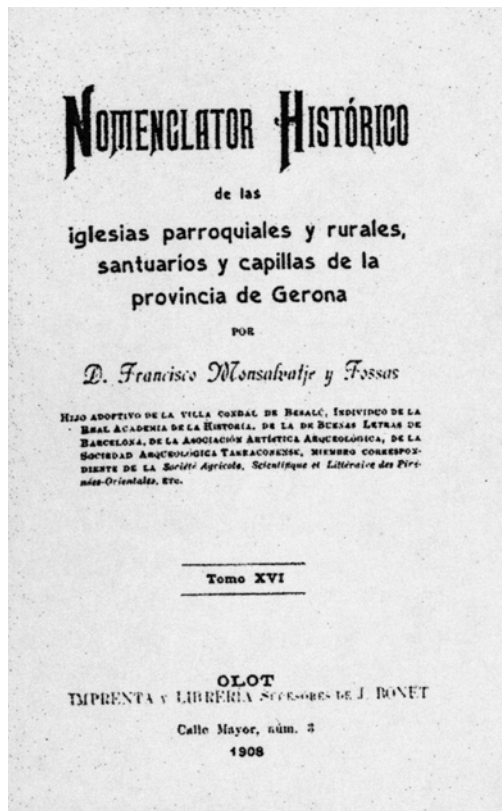
El que segueix ja només és el colofó de la història. Morta Paquita Abadal, el negoci familiar (llibreria i impremta) es divideix entre dues filles: Carme i Elvira París i Abadal. A través de diverses vicissituds, és l'establiment de la segona germana, Elvira, el que perdura més temps: tanca definitivament la porta el 1971.

Olot. Roca, Dutrem, la impremta Bonet i algú més

Fill i continuador del Ramon Roca que tanca el panorama de la impremta i l'edició setcentistes a la capital de la Garrotxa, Miquel Roca i Barnó (1804-1848) estampa un seguit de goigs i, sobretot, la *Relación de la heroica defensa de la villa de Olot contra los enemigos del trono legítimo y libertades patrias* (1835), obra apareguda, doncs, en plena carlinada. Simultàniament, l'empordanès de la Bisbal Sebastià Puig donava a conèixer, al seu torn, tirallongues de goigs, que acompanya d'algun llibre d'ensenyament com un *Prontuario teórico-aritmético* degut a Ignasi Rebert.

Més gruix presenta l'activitat de l'obrador tipogràfic Dutrem, fundat pel vigatà Josep Dutrem (o Doutrem) i Moner (1807-1853), que era nebot del naiper Antoni Dutrem i Oliver i que solia identificar-se amb el nom comercial de J. D. y Moner. La sembla que inevitable producció de goigs alterna amb la de reglaments de societats olotines. Josep Dutrem i la seva dona (Àngela Paulí), morts en l'espai de quinze dies, sucumbeixen a una passa de còlera i deixen quatre

H

La casa Bonet
és un dels
grans noms de
la impremta i
l'edició olotines

fills, que queden al càrrec del metge i poeta Pau Estorch i Siqués (el Tamboriner del Fluvià), autor d'una elegia (incorporada al *Tercer repic* dels seus versos) per aquesta tragèdia familiar. Això no obstant, el negoci, situat a la plaça Major, continua almenys fins a 1859, ara amb el nom d'Imprenta de los hijos Doutrem y Paulí. En aquest període difon novenes, reglaments i estatuts de diferents institucions i, ja el 1859, els primers números de *La Aurora Olotense*, la primera publicació periòdica local.

Atenció notòria mereix la impremta Bonet, fundada el 1864 per Joan Bonet i Ribujent (1838-1907) amb l'utilatge d'imprimir adquirit als Dutrem. Es tracta segurament de l'obrador tipogràfic de producció més abundant, presidida per la de contingut religiós, dins el qual, al marge de goigs, novenes i devocionaris, publica uns *Avisos a un militar cristiano* (1874), obra del pare Claret, llibres escolars com un *Compendio de historia sagrada*, catecismes tan populars com el *Compendi o breu explicació de la doctrina cristiana*, degut al sacerdot Francesc Mateu i enriquit amb comentaris del pare Claret, o opuscles com les *Cançons alegres per a cantar-se en la nit de Nadal*, del qual consta que se'n van fer setze edicions. Altres temes complementen i acrediten la trajectòria de la tipografia Bonet: certàmens literaris locals, manuals escolars (com el *Tratado de la corte para las escuelas y colegios de niñas*, obra de la mestra Maria Lanciano publicada el 1882, o els *Principios de aritmética teórico-práctica*, volum del pedagog Francesc Ferrusola que arriba a la desena edició), tractats diversos (com ara *La sardana. Su historia, importancia y exposición de las reglas que deben*

conocerse para bailarla según los sistemas ampurdanés y selvatá, volum de 1895 degut a Jordi Monsalvatge Castanys i a Josep Aleu Massanet), compendis d'història (la col·lecció d'àmbit local *Noticias históricas*, de Francesc Monsalvatge i Fossas, composta de setze volums apareguts entre 1889 i 1907) i, per arrodonir el panorama, publicacions periòdiques olotines, representades per la carlina *El Iris* (1874-1875; de fet, corria la brama que can Bonet era un cau de carlins emboscats, començant per l'amo) i per una dotzena més (*Revista Olotense*, *El Montsacopa*, *L'Olotí*), de les quals la de vida més llarga és *El Deber* (1897-1936). Mort el fundador, la impremta la continua, al llarg del segle XX, un seu fill, Ramon Bonet i Batlle (que el 1886 havia obert una sucursal del negoci familiar a Ripoll i que el 1905 resol tornar a Olot havent deixat un germà, Llorenç, a la impremta ripollesa), un nét, Joan Bonet i Giralt, i dos besnéts, Ramon i Josep Maria Bonet i Castañer.

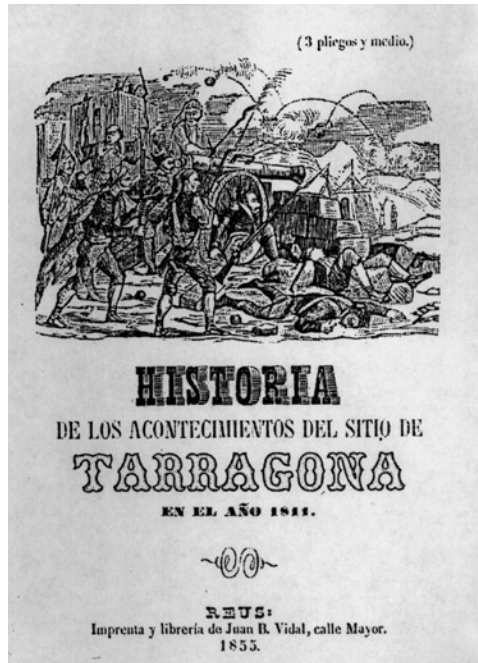
Sense arribar ni de bon tros al nivell productiu i a la longevitat de la Bonet, la impremta Planadevall, fundada per Narcís Planadevall i Coromina (1847-1912) cap a 1884 a partir de la de Josep Reig esmentada més avall, excel·leix en la estampació de publicacions periòdiques (*El Eco Olotense*, *La Voz de Olot*, *Sanch Nova*), de reglamentacions oficials i d'algun títol literari significat (com la primera edició, de 1898, dels *Records de la darrera carlinada*, de Marià Vayreda). Després de 1912 l'obrador dels Casadevall el regenta la viuda, Antònia Santoja, un gendre, Jaume Feixas, i un germà d'aquest, Miquel, fins que el 1958 l'absorbeix una altra impremta, l'Alzamora.

Si més no per la durada de l'activitat, en darrer lloc mencionaré els tallers de Joaquim Antiga i Magester (que continuen la impressió de *La Aurora Olotense* iniciada pels Dutrem i es responsabilitzen simultàniament del segon periòdic local, *El Faro de la Montaña*, també de 1859), de la Imprenta y Librería Olotense (1859-1866), que canvia sovint de nom sense variar-lo gaire, i del valencià Josep Reig (que, documentat des de 1879, imprimeix el setmanari *La Locomotora*).

Reus. Un enfilall de noms

Al llarg de la centúria, la capital del Baix Camp apareix sembrada d'una constel·lació inacabable d'impressors i editors, la gran majoria vinculats a la gran expansió de la premsa periòdica i, si hem de ser francs, amb pocs noms d'activitat sostinguda i rellevant. En la present síntesi, em ceneixo, doncs, a aquesta minoria. Em referiré breument en primer lloc als continuadors del protoimpressor reusenc, la viuda, Gertrudis Compte, i l'hereu, Francesc de Paula. Tant l'una com l'altre es mouen dins la línia encetada pel fundador: estampes, goigs i llibrets d'oracions. Més interès presenta la producció de l'últim representant d'aquesta família d'impressors, Josepa Compte (Feixó de soltera), viuda de Francesc de Paula Compte, que, liberal aferrissada, durant el Trienni Liberal Constitucional difon una pila de pamflets patriòtics i una publicació, la *Diana constitucional política y mercantil de la villa de Reus* (1822).

El barceloní Francesc Roca i Vila, nascut cap a 1777, inaugura una altra nissaga quan el 1809 arriba a Reus fugint dels francesos i procedent de Vic, on tenia oberta

R

una llibreria. La seva producció, basada en textos religiosos, goigs, romanços i ventalls, la continua el seu fill Narcís a partir de 1847. Narcís Roca amplia una mica el ventall temàtic de les publicacions afegint-hi llibres de lectura i reglament i estatuts de diferents associacions, renova la maquinària heretada del pare (cosa que li permet elaborar llibres ratllats i paper de fumar) i, al capdavant, converteix la llibreria i la impremta familiars en les més conegudes i importants de la ciutat al llarg, si més no, del tercer quart de segle. Arran de la seva mort (1875), el substitueix un seu fill, Francesc Roca i Ferrer, que durant mig any imprimeix *l'Eco del Centro de Lectura*

Joan Baptista Vidal
va comercialitzar per
entregues aquesta
monografia històrica

i que dos anys després ven el negoci familiar a J. Torroja i Tarrats. Amb el nom de Sucesores de Roca, aquest darrer reprèn l'*Eco*, imprimeix també el nou portaveu de la mateixa entitat (la *Revista del Centro de Lectura*) i s'especialitza en llibres de text, dels quals és mostra el *Diálogo para aprender las principales reglas de urbanidad* (1883). Mort el 1886, la viuda i el fill Agustí continuen l'activitat de l'establiment, la secció d'impremta del qual la compra la societat Carreras i Vila cap a 1896. Al marge de la línia encetada pel marit, la viuda Torroja excel·leix en acurades impressions (com la de la revista *Reus Artístich*, de 1890) i en la publicació d'algun títol de pes, com ara *Poblet: su origen, fundación, bellezas, recuerdos históricos, curiosidades y destrucción*, d'Andreu de Bofarull. Per part seva, i ja desproveït de la impremta, Agustí Torroja fa d'editor de llibres de text i entra al segle XX fent també de llibreter.

El reusenc Joan Baptista Vidal i Boronat comença la seva trajectòria a 21 anys imprimint una revista *La Joven España* (1836-1837), a la qual segueix el repertori habitual de goigs i romanços i algun llibre fins que, entre 1843 i 1846, s'associa amb Àngel Camí, amb qui imprimeix la primera època del *Diario de Reus*. Un altre cop en solitari, treballa d'impressor fins a 1865 i entre aquell any i 1882, d'editor, ja sense obrador d'impremta. Es tracta, segons Enric Aguadé, de l'impressor local més important del segon terç del segle, de qui es coneixen més de 200 romanços i un conjunt de llibres de consum, en especial religiosos.

Digna de ser recordada resulta la família dels Sabater, el més antic membre de la qual, Pere Sabater comença fent societat amb Salvador Bages entre 1841

i 1843, període del qual data el *Manifiesto y breve bosquejo de la vida política del joven reusense* (1841), de Jaume Lloret. Des d'aquell segon any fins a 1856, el primer dels Sabater imprimeix i/o edita llibres com els *Anales históricos de Reus desde su fundación hasta nuestros días* (1845), d'Andreu de Bofarull, i diversos diaris, entre els quals *El Cronicón* i, sobretot, *El Liberal Reusense*. Amb el nom de Viuda i fill de Sabater, a partir de 1857 es fan càrrec de l'obrador l'esposa, Teresa Pellicer, i l'hereu, Gaietà, la trajectòria dels quals es vincula estretament amb la impressió i edició del reaparegut *Diario de Reus* (a partir de 1859) i dels seus fulletons. Aquesta circumstància els mou a renovar l'utillatge d'imprimir cap a 1869 i tot plegat devia contribuir a especialitzar Gaietà Sabater en les publicacions periòdiques, perquè trobem el seu nom associat a una desena de capçaleres. Aquesta tònica es manté quan, el 1887, un germà de Gaietà, Josep Maria Sabater, es fa càrrec de l'obrador, que plega per sempre el 1896.

Al taller de Pere Bofarull s'hi estampen diferents publicacions periòdiques en el darrer quart de segle

Una altra família, la dels Grau, composta del pare, Joan Grau i Vernis (que treballa entre 1850 i 1881) i de dos fills, Josep i Joan Grau i Gené (l'activitat dels quals arriba fins a 1931), resulta indestruïble de La Fleca, nom primer d'una llibreria i després d'una editorial que s'orienta a la difusió de romanços (en especial els de Josep Ferrer, àlies Queri, molt coneguts) i d'impresos d'extensió breu, entre els quals devocionaris i opuscles de divulgació històrica.

Agrupó finalment els impressors que, de forma exclusiva o gairebé, es consagren a les publicacions periòdiques, de les quals de vegades també fan d'editors.

Cronològicament el primer és Joan Generès, actiu entre 1837 i 1863, en els tallers del qual s'estampen, per exemple, *El Juglar* i *El Deseo del Pueblo*. Li fa costat Pere Bofarull, que treballa com a impressor de 1877 a 1891, anys dels quals daten capçaleres com *Lo Campanar de Reus* i *La Trompeta Artística*. És el cas igualment de Joan Muñoz, que entre 1856 i 1870 dóna a conèixer *El Porvenir*, *El Cantacclaro* o *El Enano de la Venta*. O el d'Esteve Pàmies, propietari de la raó social Imprenta Reusense, que de 1871 a 1885 acull *El Clamor del Pueblo* o *Las Circunstancias*. O, encara, el d'Eduard Navàs, la trajectòria del qual (1878-1900) coincideix de ple amb el temps del Modernisme i està caracteritzada per una més que notable pulcritud tipogràfica, visible en periòdics com *La Autonomía*, *La Lira* i *Reus Literari*. Finalment, l'escriptor Josep Aladern (pseudònim de Cosme Vidal) fa funcionar a Reus entre 1897 i 1898 una llibreria i impremta, La Regional, que dóna carta de naturalesa al cèlebre grup modernista local editant llibres i revistes, entre les quals *Gent del Llamp*, *La Nova Cathalunya* i *Lo Rossinyol*.

Sabadell i Terrassa. Algunes (poques) notícies

Les notícies que se'n tenen, de l'edició sabadellenca, tendeixen a la imprecisió i a la nebulosa. En línies generals, mentre que la producció vuitcentista de llibres deu ser més aviat migrada, la de publicacions periòdiques, per contrast, resulta esponerosa (Joan Sallarès diu que n'hi apareixen més de dues-centes entre 1853 i 1930, la majoria polítiques i obreres). Podria ser que la impremta arribés a la capital del Vallès Occidental, cap a 1853, de la mà de Gaietà Gaspar, qui sap si vinculat a un *Diario Sabadellense* que segons sembla surt el mateix any. Sobre la identitat de les premses que donen a llum altres capçaleres –com *Diario de Sabadell* (1854), *El Eco del Vallés* (1864), *El Proteccionista* (1869) o *El Obrero* (1871)– no es poden formular, en canvi, ni vagues hipòtesis. La segona impremta de la qual es tenen dades és la de Pere Vives, fundada el 1850 (o, potser, el 1858) i amb una sucursal, com esmento tot seguit, a Terrassa; el 1860 imprimia *El Eco de Sabadell* i se li deu algun volum notori, com el *Panorama fotográfico de Sabadell*, de gran format i publicat per entregues. L'obrador tipogràfic de Marià Torner, en tercer lloc, nascut el 1865, s'associa sobretot amb la publicació de la *Revista de Sabadell*, sorgida el 1884, i, com la de Vives, compta amb una seu a Terrassa. En fi: fins a 1900 se succeeixen encara altres establiments impressors: Mena i Roig (1880), editors de *Los Ecos del Vallés*; Viuda de Aparicio (1881), que imprimeix el *Diario de Sabadell*; Joan Baqués (1882), responsable del diari *El Conciliador*; i, en darrer lloc, Joan Comas Faura (actiu entre 1885 i 1919), que tenia sucursal a

Terrassa i que, en paraules de Sallarès, “treballava per a tota la península i fins i tot, durant alguns anys, féu varietat d'impresos per a les Illes Filipines, gairebé sempre redactats en anglès”.

Com que sempre hi ha un pitjor, els coneixements sobre els orígens de la impremta terrassenca són encara més primparats. Sembla que tot el que se n'ha difós procedeix d'uns fulls mecanografiats, per torna anònims, que conserva la biblioteca Soler i Palet de la ciutat i als quals he tingut accés gràcies a Montse Llovera. Em sap greu d'escampar-ho, però segons aquesta font es veu que les dues primeres impremtes de Terrassa les obren com a sucursals dos impressors de Sabadell: Pere Vives, al carrer de Gavatxons el 1867, i Marià Torner, al de la Font Vella el 1868. Amb el segon hi arribava un operari, Miquel Utset i Juncosa (1849-1913), que a partir de 1873 estableix pel seu compte un obrador tipogràfic que trasllada a diferents domicilis i que continua, fins a 1923, un seu fill. Pels volts de 1880, s'instal·la al carrer de Sant Pere la impremta La Indústria, propietat de Vicenç Cussó i Amat (1849-1931), la primera que estampa publicacions periòdiques locals (fins aleshores impreses a Barcelona). Cap a 1890, un cunyat de Cussó que treballava amb ell, Estrada de cognom, se'n separa i a l'actual plaça de Mossèn Cinto Verdaguer funda amb dos socis, Ramon Miquel i Antoni Ventayol, una altra tipografia, l'Estrada, Miquel y Cía. Acabaré aquesta relació, per desgràcia només enumerativa, amb un altre impressor, Francesc Giralt i Serra, de qui es tenen notícies des de 1895 i que es vincula a la publicació d'una revista, la *Gaceta de la producción lanera*.

Tremp. Tot just una anotació

Desaparegut Pau Gallifa, com queda dit, el 1802, a Tremp, i al Pallars en general, la impremta no hi retorna fins a mitjan segle, en què hi trobem activa (entre 1849 i 1862) la de Francesc Fitó, de producció conservada ben minsa. Hem d'esperar el bienni 1883-1884 per trobar-ne un altra, la regentada primer per Antoni Bellera i després per Àngel Feliu, que plega el 1896 i que pel fet d'imprimir una publicació local, *El Eco del Pallás*, adopta el nom comercial d'Imprenta de El Eco del Pallás. Just el 1900 es dona d'alta en la contribució industrial la impremta de Pasqual Belart, que amb les transformacions naturals esdevé l'única de Tremp al llarg del segle XX.

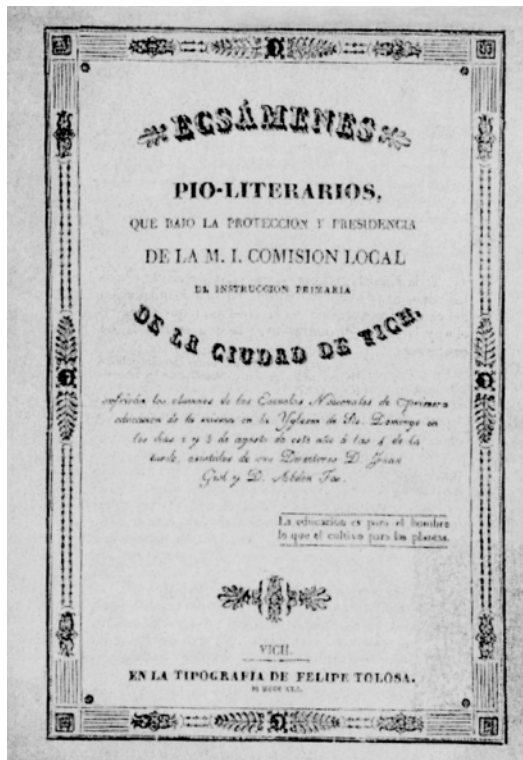
Fundat el 1886 i desaparegut el 1894, aquest setmanari dona fe de l'activitat impressora a la capital del Pallars Jussà

Vic. Els Morera-Dorca i els Tolosa. Els Valls, els Soler i els Anglada

Consignat queda en el volum anterior que les nissagues dels Dorca-Morera i dels Tolosa continuen actives durant una part del segle XIX. Correspon a Joan Dorca i Morera, titular de l'obrador familiar des de 1803, la impressió de les tres primeres publicacions periòdiques vigatanes: una *Gazeta de Vich* de 1803, una altra amb el mateix títol, de 1805, i un *Diario de Vich* (1808-1811) –circumstància que deu explicar que la impremta de vegades s'anomeni Imprenta del Diario. A partir de 1816 l'administra Domènec Feyner, titular únic entre 1818 i 1821, any en què pleguen de publicar llibres. En conjunt, i segons el còmput de Modest Reixach, a qui segueixo gairebé fil per randa, la raó social dels Morera-Dorca-Feyner dóna a l'estampa uns 400 títols entre llibres i opuscles, de temàtica variada (com un *Partinobles* o un catecisme del bisbe Ramon Strauch). Per part seva, la viuda i el fill de Josep Antoni Tolosa, Teodora i Felip, comparteixen la titularitat de la impremta fins que, a partir de 1805, només consta el nom del fill. Impressor de la Junta de Govern durant la guerra del Francès, Felip Tolosa estampa algunes publicacions periòdiques –com una altra *Gazeta de Vich*/*Gazeta diària de Vich*/*Correo Diario de Vich* (1808-1810), un *Noticiero de Vich* (1811-1812) i *El Patriota Ausonense* (1812-1814; continuat el mateix 1814 per un altre *Diario de Vich*)–, i devia ser d'idees liberals pel caire d'algunes publicacions que dóna a la llum, com ara un *Manual de la constitució espanyola [...] traduït a la llengua catalana per un ciutadà de Vic, amant de la*

constituïó i desitjós del bé de sos conciutadans, o un Col·loqui entre D. Climent (realista) i lo senyor Maurici (lliberal) (1851). El seu nom desapareix a partir de 1852, però entre 1864 i 1871 es documenta un Ramon Tolosa, probablement fill seu, que arran de setembre de 1868 imprimeix *La Libertad. Órgano oficial de la Junta Revolucionaria de Vich*.

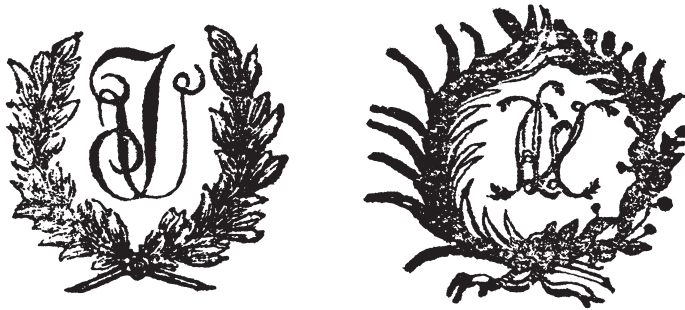
La família dels Valls impressors la trobem activa tot al llarg del segle. La primera publicació del fundador d'aquesta raó social, Ignasi Valls i Obradors, que

Publicació oficial
de caire
pedagògic que
Felip Tolosa
estampa el 1841

també era gravador, apareix el 1814; a partir de 1821 substitueix Feyner com a impressor del bisbat i del capítol catedralici i des de 1824 s'instal·la a la plaça Major. Únic editor vigatà de Jaume Balmes, li coneixem fulls volants, manuals escolars i sobretot textos religiosos (entre els quals una setantena d'opuscles de l'historiador i canonge local Jaume Ripoll i Vilamajor), així com també algun text literari (com ara una reedició més, datada el 1847, dels *400 aforismes catalans*, de Joan Carles Amat, i les *Excel·lències de la llengua catalana. Poesies del Tamboriner del Fluvià*, és a dir, de Pau Estorch i Siqués, de 1856) i publicacions periòdiques: *Diario de Vich* (1823), *Correo de Vich* (1823) i, de 1855 a 1888 (any en què se'n fan càrrec els Anglada), el *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Vich*. Des de 1859 el succeeix, sense l'empenta paterna, un seu fill, Jaume, que al seu torn el 1873 dóna pas a la viuda i el fill, Ignasi. Dins una aclaparadora hegemonia de textos religiosos (en bona part, un munt de despersonalitzats opuscles), de la producció de Jaume Valls sobresurt, si més no, el *Memorándum litúrgico-teológico para uso de los párrocos y demás ministros sagrados* (1867), obra del prevere Bernat Sala. Les darreres publicacions dels Valls, ja a la dècada de 1880, són pastorals del bisbe Morgades.

Les edicions vuitcentistes vigatanes de més personalitat corresponen als tres germans Soler i Arqués, Josep, Joan i Carles, amb obrador al carrer de la Ramada, l'utilatge del qual havien adquirit a l'extingida impremta Trullàs. Comencen publicant, el 1853, unes cançons nadalenques i una biografia de sant Francesc d'Assís, títols seguits, l'any següent,

per una monografia històrica de Joaquim Salarich i Verdaguer (*Vich, su historia, sus monumentos, sus hijos y sus glorias*) i, el 1856, per una obra apologètica (*La impietat derrotada*) traduïda del francès. En paraules de Modest Reixach,

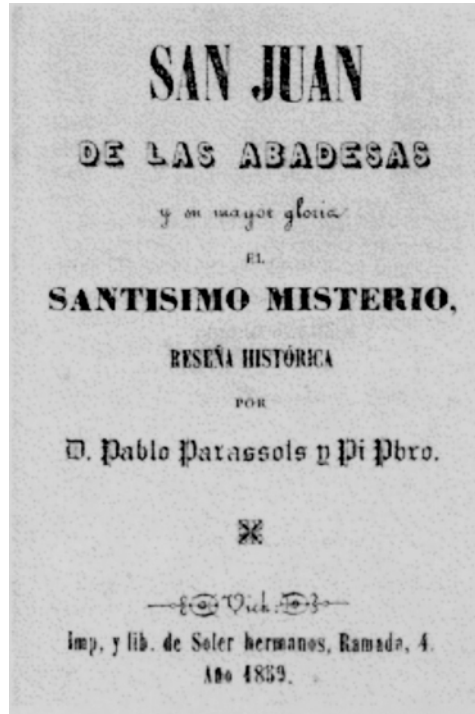
Els Soler mostraren molt aviat una gran capacitat tècnica, artística i comercial. Són els primers editors de Vic en el sentit modern de la paraula: per pròpia iniciativa o a proposta de tercers, trien una obra o n'encarreguen la redacció, la imprimeixen i tenen cura especial de la comercialització. Molt probablement, els Soler són els primers impressors vigatans que distribueixen per fascicles la seva producció més voluminosa.

Per fascicles o per entregues, en efecte, publiquen si més no dues llargues novel·les (*El sitio de Sebastopol* o *la sangre de la venganza*, del també vigatà Frederic Duran i España, i *El talismán de bienandanza*, deguda a un dels germans editors, Carles Soler), pertanyents a la col·lecció La Ausetana. Flanquegen aquests títols narratius, entre altres obres, manuals escolars d'història, de filosofia o de música, dues gramàtiques franceses i dues edicions extenses i d'acurada elaboració: els tres volums d'un *Rituale ecclesiae et*

Marques
d'impressor
dels Valls

dioecesis vicensis (1849-1858) i els onze de *Formalis explicatio Summae Theologiae Sancti Thomae Aquinatis* (1858-1862). Val a afegir que dins d'una de les publicacions periòdiques que difonen, *El Eco de la Montaña* (1863-1868), el 1865 apareix el primer llibre de Jacint Verdaguer sota la forma de fulletó col·leccionable: *Dos màrtirs de ma pàtria, o siga Llucià i Marcià*. Tancat en diferents etapes a partir de 1869, l'obrador dels Soler es va extingint i plega definitivament cap a 1889.

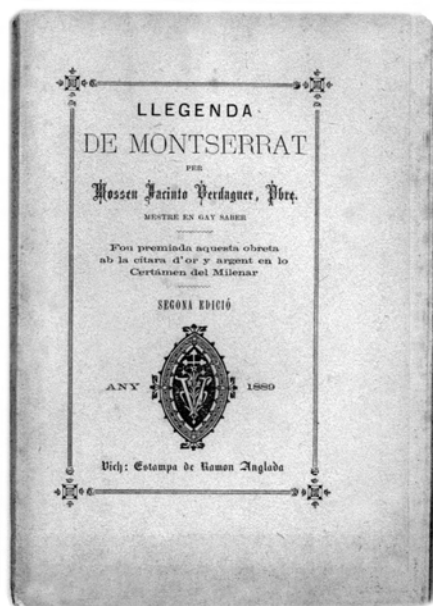
Quan el 1843 Llucià Anglada i Comas, primer membre de la nissaga impressora vigatana i osonenca de més durada, s'estableix pel seu compte al carrer de la Ramada, comptava ja amb un bagatge de coneixements de l'ofici, après fent de regent a la impremta d'Ignasi Valls de 1828 a 1832 i més endavant a la impremta Trullàs. Li devem llibres de text destinats a les escoles i al seminari, catecismes, títols de pietat popular (*Lo escolà*, de 1858), reedicions del pare Claret (*Avisos saludables a las doncellas*, de 1857, o *Manà del cristià*, de 1859), els *Elementa philosophiae*, de Gervasi Costa o un llibre de cuina degut a Felip Cirera, àlies Felip de Palàcio (*Avisos o sien regles senzilles a un principiant cuiner o cuinera adaptades a la capacitat dels menos instruits*, de 1857). El 1868 el succeeix el seu fill, Ramon Anglada i Pujals, que fins a 1899, any de la seva mort, protagonitza una de les èpoques més fecundes de l'edició vigatana. Així, és responsable de diferents publicacions periòdiques, per a la impressió de les quals compra la primera rotativa que hi va haver a la ciutat: *El Pueblo Vicense* (1869), *El Ausetano* (1869), la *Crónica Montañesa* (1870) o *La Veu del Montserrat*

J

(1898-1900) –de bon tros la capçalera més important de totes. Alhora, publica una gran quantitat i varietat d'obres, en bona part d'autors rellevants. Em refereixo a destacades personalitats locals de la Renaixença literària (amb Jacint Verdaguer, Martí Genís i Aguilar i Jaume Collell com a noms més coneguts), sovint dins la col·lecció Biblioteca dels Escons de Catalunya, a textos pastorals i culturals dels bisbes Morgades i Gili i Torras i Bages i a estudis sobre art i història de Josep Gudiol i Cunill i de Ramon d'Abadal i Calderó. A tall de mostra consignaré els poemes de *Primavera trista* (1880), de Josep Serra i Campdelacreu, la *Llegenda de Montserrat* (1880), de Jacint Verdaguer, les *Efemèrides vigatanes* (1882), de Joaquim Salarich i Verdaguer, la *Corona poètica a Nostra Senyora Santa*

Primera edició
d'una coneguda
monografia històrica

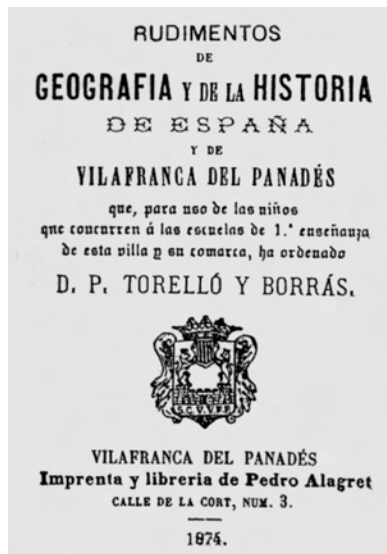
Ramon Anglada i Pujals publica una colla d'obres de destacades personalitats nascudes a Vic i a la comarca

Maria de Ripoll (1895), l'assaig *Gabriel de Avilés*. *Discurso biográfico* (1895), de Lluís B. Nadal, o, en fi, *Les monedes episcopals vigatanes. Estudi de les encunyacions que s'han fet en Vic des del segle X al XIV* (1896), estudi degut a Josep Gudiol i Cunill. Encara s'hi pot afegir, en un altre àmbit temàtic, la segona edició del voluminós *Diccionario de jurisprudencia hipotecaria de España* (1893), de Carlos de Odriozola y Grimaud. Josep Anglada i Guiu, fill de Ramon, continua l'activitat fins a 1907, any en què li pren el relleu un germanastre, Lluçia Anglada i Serra, actiu fins a 1941. La viuda i posteriorment el fill Ramon van donar pas a l'actual Lluçia Anglada, encara avui al capdavant d'una impremta que, amb més de 160 anys de vida, ha difós al voltant d'un miler de llibres i opuscles.

Vilafranca del Penedès. La cadena Vilalta-Vilaró-Alagret. La impremta Claret

El Francesc Vilalta que, com dic al volum anterior, hi arriba per inaugurar-hi la impremta el 1791 no tan sols continua l'activitat fins a 1842, any en què mor, sinó que també dóna origen a una nissaga de llibreters i impressors vilafranquins. Al marge d'algun llibre, el gruix de la producció de Vilalta se situa en el camp dels fulls volants: goigs i anuncis de funcions teatrals. Un seu nét, Salvador Vilaró (la descripció de l'establiment del qual, deguda a Eduard Vidal i Valenciano, he extractat dins el capítol introductori), que aprèn l'ofici amb l'avi Vilalta, en continua la trajectòria a partir de 1843 dins la mateixa línia. Vilaró,

Un manual escolar amb referències a la geografia i a la història locals

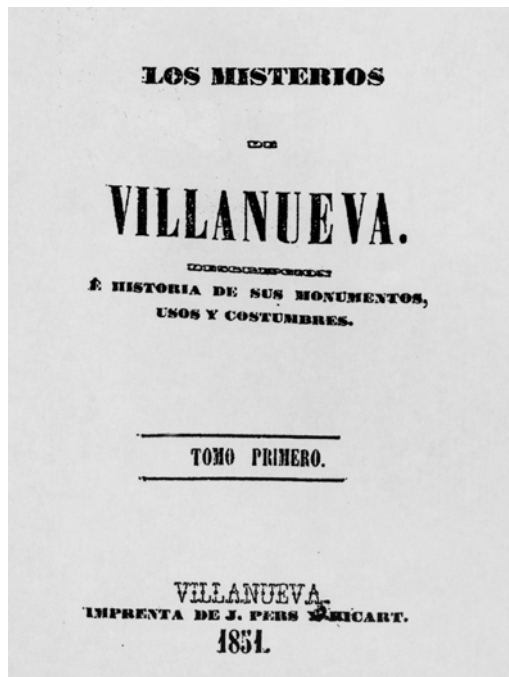
que alhora ocupa diferents càrrecs municipals fins a 1868, abandona poc després amb la família la ciutat i traspassa el negoci a un seu cunyat, Fèlix Alagret (mort el 1872), que també era impressor. Si abans no, n'era des de 1851, any en què publica unes *Cobles al sepulcre de l'ermita de Sant Miquel Dèrdol*; el seu nom s'associa igualment amb la impressió de goigs i, sobretot, amb la primera publicació periòdica de la ciutat, *El Eco del Panadés* (1865-1866). Un seu fill, Pere Alagret (1842-1918), actiu també com a escriptor i divulgador científic, esdevé el darrer i més actiu impressor de la família. En conjunt, difon 63 llibres i fullets (entre els quals algun manual escolar i el volum *Vilafranca del Panadés, antigua y moderna*, de 1872 i escrit per ell mateix), 28 goigs i almenys tres revistes: el primer any d'*El Panadés* (1869), *El Artesano del Panadés* (1870) i, en especial, *El Labriego* (1876-1916).

L'altre gran llinatge vilafranquí dedicat a la impremta l'instauen Miquel Claret i Antònia Amigó, que, procedents del Papiol, arriben a la ciutat el 1860 (la data, inicialment fixada el 1823, l'ha esmenada Joan Solé i Bordes). Comencen per obrir-hi un obrador per elaborar paper de fumar, fins que el 1869, havent adquirit la maquinària indispensable (d'origen francès) i amb l'auxili d'un operari de can Narcís Ramírez, de Barcelona, es dediquen de forma simultània a les arts gràfiques. L'especialitat de la casa són les publicacions periòdiques; corresponen al segle XIX *El Panadés* (a partir de 1870), *El Vilafranqués* (1886) i *La Voz del Panadés* (1896-1902). Arran de la mort de Miquel Claret el 1897, el negoci passa a mans d'un seu gendre, Joan Alayo i Blanch, succeït el 1921 pel seu fill Joan Alayo i Claret.

Vilanova i la Geltrú. Els Pina. Creus i Milà. Orígens de l'editorial Sopena

És molt probable que el primer obrador tipogràfic en funcionament a Vilanova fos el de Josep Rubió, que, com queda dit, hi viu refugiat, procedent de Barcelona, entre 1810 i 1813. En qualsevol cas, la seva producció durant aquells anys, circumscrita a unes ordenances universitàries i a documents relatius a la guerra, resulta més aviat subalterna. S'ha d'esperar el 1818 per trobar notícies del primer taller

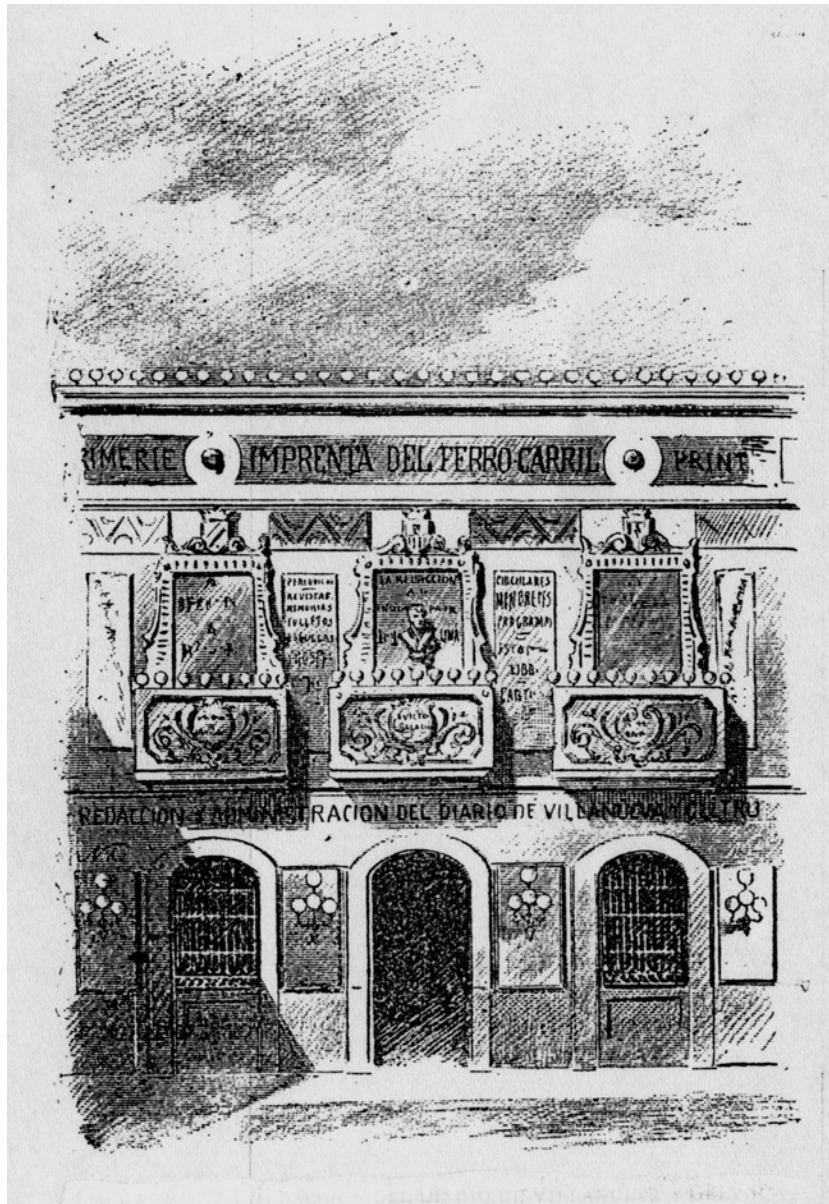

El mateix editor és
autor d'aquesta
novel·la de fulletó

d'impremta estable, propietat del vilanoví Tomàs Pina i Tort (1799-1843), que posa en circulació, enmig d'un munt de reglaments de societats diverses i dels primers sermons conservats de Carnestoltes, un parell de títols vagament remarcables: *El triunfo de la cirugía médica. Para la preocupación de algunos (bien que pocos) médicos que han querido abatirla* (1821), de F. X. Ribera Aravitzg, i *Villanueva agradecida. A los filantrópicos sentimientos de sus hijos residentes en La Habana. Oda* (1838). Arran de la mort prematura de l'impressor, continuen l'activitat la viuda, Mariàngela Alemany, i un fill, Jacint Pina, que treballen conjuntament fins que el 1846 se separen. Mentre el segon obre una altra impremta, activa fins a 1863, la primera amplia el negoci amb una llibreria i, sobretot, imprimeix des de l'inici (1850) el *Diario de Villanueva y Geltrú*, el fundador del qual, Josep Pers i Ricart, tipògraf i escriptor, acaba comprant l'obrador de la viuda de Tomàs Pina. Entre altres títols, Pers i Ricart publica algunes obres pròpies (com la novel·la de fulletó *Los misterios de Villanueva*, de 1851) i una *Revista de Frenología* (1852-1854), que dirigia Magí Pers i Ramona, oncle seu i deixeble de Marià Cubí.

Un altre protagonista de les arts gràfiques vilanovines és Leandre Creus i Corominas (1833-1875), que inverteix en un negoci d'impremta els estalvis fets a Amèrica i que a partir de 1858 es fa càrrec de la direcció i la impressió del *Diario de Villanueva*, responsabilitats que a la primeria del Sexenni traspasa a Josep A. Milà i Artigas. Afegiré que del taller de Creus en surt, en paraules de Montserrat Comas, "un llibre fonamental per a la interpretació de Vilanova i la Geltrú en l'aspecte ultramarí": les *Cartas*

Pàgina següent:
Edifici de la
Imprenta del
Ferrocaril,
propietat de
Josep A.
Milà i Artigas

doctrinales sobre el estado político y social de la isla de Cuba, dirigidas al "Diario de Villanueva y Geltrú" (1873), degudes a Ramon Vila.

Per part seva, Josep A. Milà i Artigas, caixista de la impremta de Creus, es fa càrrec de 1870 a 1898 de la propietat i la impressió del *Diario de Villanueva y Geltrú*, que converteix en plataforma de suport incondicional a les successives candidatures a diputat de Víctor Balaguer pel districte de Vilanova. Al marge del diari, la seva producció comprèn títols de Balaguer mateix o la història de Vilanova de Josep Coroleu; a partir de 1881, i arran de l'arribada del tren a la ciutat, el taller de Milà estampa tots els impresos de la companyia, billetatge inclòs, de manera que durant un temps es fa dir Imprenta del Ferrocarril. A la trajectòria d'un cèlebre nebot de Milà i Artigas, Joan Oliva i Milà, més conegut pel peu impressor d'Oliva de Vilanova, format a cal seu oncle i actiu aproximadament des de 1896, em tocarà referir-m'hi al volum següent.

Per tancar aquest panorama, que, com tots els altres, prescindeix de les iniciatives impressores i editores de menor volada, és obligat mencionar que l'editorial Sopena sorgeix a la Vilanova vuitcentista. El seu fundador, Ramon Sopena López (1867-1932), aragonès de Perarrúa (província d'Osca), s'hi trasllada, en efecte, el 1889, tot just acabat de casar. Comença a fer-hi d'enquadrador, però ja el 1893 treballava pel seu compte, amb una petita impremta des d'on, segons Francesc X. Puig Rovira, "comença la publicació de novel·les i fulletons que trametia a les llibreries de Barcelona"; bàsicament eren traduccions del francès fetes per Eduardo Zamacois, de qui publica també algunes obres originals i amb qui

estableix una prolongada relació comercial. De la ideologia d'aquell editor novell en dóna potser una idea un parell de títols, apareguts encara a Vilanova abans que, el 1899, s'establís definitivament a Barcelona: el *Manifiesto y programa del Partido Republicano Democrático Federalista* (1895), amb un pròleg de Pi i Margall, i la revista republicana *El Pueblo* (1899).

Bibliografia
i índex
onomàstic

Bibliografia

1. GENERAL I SOBRE LA IMPREMTA I L'EDICIÓ BARCELONINA

Aguiló i Fuster, Marià. *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*. Barcelona: Curial edicions catalanes, 1977. [Facsímil de l'edició de 1923]

Arranz, Romà. *Inicios de la industria gráfica catalana: Luis Tasso*. Tesi de Llicenciatura. Universitat Autònoma de Barcelona, 1986. [Aquest estudi, en el qual sens dubte tantes coses hi hauria après, no l'he pogut localitzar. La causa? No consta a cap catàleg de les biblioteques universitàries catalanes. Aleshores, si és un títol fantasma, per què el faig figurar aquí? Doncs perquè l'autor mateix el cita dins l'article seu que consigno a continuació]

Arranz, Romà. «De la manufactura a la indústria gràfica». *L'Avenç*, núm. 98 (novembre 1986), pàg. 46-51.

Artigas-Sanz, María Carmen de. *El libro romántico en España*. Madrid: CSIC, 1953-1955. 4 vols.

Barrera, Jaume. *Una casa editorial barcelonesa. De Juan Jolis a Herederos de la Viuda Pla. Siglos XVII al XX*. Barcelona: Herederos de la Viuda Pla, 1916.

Bibliographica. Documents dels segles VIII-XX. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 1993.

Bohigas, Pere. *El libro español (ensayo histórico)*. Barcelona: Gustavo Gili, 1962.

Borràs i Feliu, Antoni, S.J. «La "Librería Religiosa" de Barcelona y la renovación de la piedad en España a mediados del siglo XIX (1848-1868)». Dins *Traditio-krisis-renovatio aus theologischer sicht*. Marburg: Elwert Verlag, 1976, pàg. 370-383.

Botrel, Jean-François. *Libros, prensa y lectura en la España del siglo XIX*. Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez; Pirámide, 1993.

Botrel, Jean-François. «La novela por entregas: unidad de creación y de consumo». Dins Amorós, Andrés *et alia*. *Creación y público en la literatura española*. Madrid: Castalia, 1974, pàg. 111-155.

Botrel, Jean-François (*et al.*). «Poder político y producción editorial». Dins Víctor García de la Concha (dir.). *Historia de la literatura española. Siglo XIX (I)*. Madrid: Espasa-Calpe, 1996, pàg. 1-73.

Cabana, Francesc. «Arts gràfiques i edició». Dins *Fàbriques i empresaris. Els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya*. Vol. 4. Barcelona: Diputació de Barcelona, 2001, pàg. 75-115.

Canibell, Eudald. *Heribert Mariezcurrena y la introducció de la fototípia y del fotogravat*. Barcelona: Tipografia La Académica, 1900.

Casals, Xavier. *Un viejo editor explica cómo nace, cómo vive, cómo puede morir una casa editora*. Barcelona: Casals, 1979.

Castellano, Philippe. *Enciclopedia Espasa. Historia de una aventura editorial*. Madrid: Espasa Calpe, 2000.

Comas, Ramon N. *Biografía de Esteban Paluzé y Cantalozella. (Con un apéndice que contiene la de su hijo Faustino Paluzé y Tallé)*. Barcelona: Hijos de Paluzé, editores, 1916.

Comas i Güell, Montserrat. *Lectura i biblioteques populars a Catalunya: 1793-1914*. Barcelona: Curial Edicions; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.

Cotoner, Luisa. «La Biblioteca "Arte y Letras", primera aproximación». *Quaderns. Revista de Traducció*, núm. 8 (2002), pág. 17-27.

Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya. Barcelona: Generalitat de Catalunya; Claret, 1998-2001. 3 vols.

Díez, Fernando. «La desarticulació dels gremis». Dins *Història, societat i cultura dels Països Catalans. Volum 6. La gran transformació (1790-1860)*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1997, pàg. 146-147.

Domènech, Anselm. *La llibreria Verdaguer i el Renaixement Català*. Barcelona: Impremta Altés, 1933.

Duran i Sanpere, Agustí. «El comerç de llibres a Barcelona els segles XVIII i XIX». Dins *Barcelona i la seva història*. Vol. 3. *L'art i la cultura*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1975, pàg. 536-558.

Duran i Sanpere, Agustí. *Editores y libreros de Barcelona. Estivill. Piferrer. Brusi. Bastinos*. Separata de *Centenario de la librería Bastinos. 1852-1952*. Barcelona: José Bosch, librero, 1952, pàg. 5-104.

Duran i Tort, Carola. «*La Renaixensa*», primera empresa editorial catalana. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.

Elias de Molins, Antoni. *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX. (Apuntes y datos)*. Barcelona: Imprentes Fidel Giró i Calzada, 1889, 2 vols.

Escolano Benito, Agustín (dir.). *Historia ilustrada del libro escolar en España. Del Antiguo Régimen a la Segunda República*. Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez; Pirámide, 1997.

Escolar Sobrino, Hipólito (dir.). *Historia ilustrada del libro español. La edición moderna. Siglos XIX y XX*. Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez; Pirámide, 1996.

Fernández, Pura. «El monopolio del mercado internacional de impresos en castellano en el siglo XIX: Francia, España y "la ruta" de Hispanoamérica». *Bulletin Hispanique*, 100 (1998/1), pàg. 165-190.

Ferreras, Juan Ignacio. *La novela por entregas. 1840-1900*. Madrid: Taurus, 1972.

Fontana, Josep. *La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)* (Volum V de la *Història de Catalunya* dirigida per Pierre Vilar). Barcelona: Edicions 62, 1988.

Fontanella, Lee. *La imprenta y las letras en la España romántica*. Berna; Frankfurt/M.: Peter Lang, 1982.

Fuster, Joan. *L'aventura del llibre català*. Barcelona: Empúries, 1992.

Gallach Andreu, Josep M. «Una tradició editorial que desaparece: la venta por entregas». Dins *Catálogo de la producción editorial barcelonesa*. Barcelona: Biblioteca Central, 1958, pàg. 59-78.

Gómez-Reino y Carnota, Enrique. *Aproximación histórica al derecho de la imprenta y de la prensa en España (1480-1966)*. Madrid: Instituto de Estudios Administrativos, 1977.

González i Sugrañes, Miquel. *Contribució a la història dels antics gremis dels arts y oficis de la ciutat de Barcelona. Volum segon: LlibreTERS-Estampers*. Barcelona: Estampa d'Henrich i companyia, 1918.

Guillamet, Jaume. *Els orígens de la premsa a Catalunya. Catàleg de periòdics antics (1641-1833)*. Barcelona: Arxiu Municipal de Barcelona, 2003.

Hibbs-Lissorgues, Solange. «La presse traditionaliste face à la littérature: *La Hormiga de Oro*». Dins *Typologie de la presse hispanique*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 1984, pàg. 69-77.

Hibbs-Lissorgues, Solange. *Iglesia, prensa y sociedad en España (1868-1904)*. Alacant: Instituto Juan Gil Albert; Diputació d'Alacant, 1995.

Infantes, Víctor; López, François; Botrel, Jean-François (dirs.). *Historia de la edición y de la lectura en España. 1472-1914*. Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 2003.

Longares Alonso, Jesús. *La divulgación de la cultura liberal (1833-1843)*. Còrdova: Escudero, 1979.

Maduell, Àlvar. *Autors editats en català a principis del segle XIX (1801-1833)*. Teià: [l'autor], 2001.

Marrast, Robert. «Imprimés castillans et catalans en France: bilan provisoire et perspectives». Dins *Histoire du livre et de l'édition dans les pays ibériques*. Burdeus: Presses Universitaires de Bordeaux, 1986, pàg. 53-60.

Martí López, Elisa. «La orfandad de la novela española: política editorial y creación literaria a mediados del siglo XIX». *Bulletin Hispanique*, 98 (1996/2), pàg. 347-361.

Martí-López, Elisa. «Historia literaria y análisis cuantitativo: ediciones, éxitos de venta y novela en España, 1840-1900». *Bulletin Hispanique*, 2 (desembre 2001), pàg. 675-694.

Martínez Martín, Jesús A. (dir.). *Historia de la edición en España (1836-1936)*. Madrid: Marcial Pons, 2001.

Massó i Torrents, Jaume. *Cinquanta anys de vida literària. 1883-1933*. Barcelona: Tipografia Empòrium, 1934.

Millà, Àngel. *Libreros y bibliófilos barceloneses del siglo XIX. Apuntes para su pequeña historia*. Barcelona: Gremio de Libreros de Barcelona, 1956.

Millà, Francesc. *L'art de la impremta a Catalunya. Assaig històric amb notes tècniques*. Barcelona: Millà, 1949.

Molas, Joaquim. «La cultura durant el segle XIX». Dins *Història de Catalunya*, vol. 5. Barcelona: Salvat Editores, 1978, pàg. 186-191.

Molas, Joaquim. «La novel·la popular: del fulletó a la novel·la de quiosc». *L'Avenç*, núm. 104 (maig 1987), pàg. 14-23.

Monés, Jordi. «El liberalisme: escola i societat». Dins *Història, societat i cultura dels Països Catalans. Volum 7. La consolidació del món burgès (1860-1900)*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996, pàg. 314-329.

Mundet i Gifre, Josep M. «L'associacionisme empresarial a l'època contemporània». Dins *Cinc segles d'història gràfica*. Barcelona: Gremi d'indústries gràfiques de Barcelona, 1998, pàg. 56-61.

Olives Canals, Santiago. *Bergnes de las Casas, helenista y editor. 1801-1879*. Barcelona: Escuela de Filología, 1947.

Oller, Narcís. *Memòries literàries. Història dels meus llibres*. Barcelona: Aedos, 1962.

Palau i Dulcet, Antoni. *Manual del librero hispanoamericano*. [2ª ed.]. Barcelona: Llibreria Palau; Oxford: Dolphin Book, 1948-1977. 28 vol. + 7 vol. d'índex.

Palau i Dulcet, Antoni. *Memòries d'un llibreter català*. Barcelona: Llibreria Catalònia, 1935.

Pàmies, Josep Maria. «"La Hormiga de Oro", una llibreria centenària i amb vitalitat». *Revista llibrera*, núm.109 (1985), pàg. 18-24.

Pla i Arxé, Ramon. «"L'Avenç" (1891-1915): la modernització de la Renaixença». *Els Marges*, núm. 4 (maig de 1975), pàg. 23-38.

Puig i Alfonso, Francesc. *La llibreria Puig de la plaça Nova. Breu narració dels seus setanta-set anys d'existència. 1861-1938*. Barcelona: [A. Núñez, impressor], 1938.

Ràfols, J. F. (dir.). *Diccionario biográfico de artistas de Cataluña*. Barcelona: Millà, 1951-1954. 3 vol.

Revista gràfica (1900-1928). Publicació mensual de l'Institut Català de les Arts del Llibre.

Romero Tobar, Leonardo. *La novela popular española del siglo XIX*. Barcelona: Ariel i Fundación Juan March, 1976.

Simón Palmer, María del Carmen. «Bibliografía de Cataluña. Notas para su realización. Tomo II (1766-1820)». *Cuadernos bibliográficos*, núm. XLII. Madrid: CSIC, 1982.

Socias Batet, Immaculada. *Els impressors Jolis-Pla i la cultura gràfica catalana en els segles XVII i XVIII*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.

Trenc-Ballester, Eliseo. *Les arts gràfiques de l'època modernista a Barcelona*. Barcelona: Gremi d'Indústries Gràfiques, 1977.

Typographica. L'edició catalana, del llibre incunable al 1939. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 1996.

Vélez, Pilar. «Aproximació al llibre il·lustrat romàntic». Dins: Fontbona, Francesc; Jorba, Manuel (eds.). *El Romanticisme a Catalunya*. Barcelona: Departament de Cultura; Ed. Pòrtic, 1999, pàg. 90-93.

Vélez, Pilar. «Las artes gráficas y la industria editorial». Dins *Exposición Universal de Barcelona. Libro del centenario. 1888-1988*. Barcelona: L'Avenç, 1988, pàg. 446-455.

Vélez i Vicente, Pilar. *El llibre com a obra d'art a la Catalunya vuitcentista (1850-1910)*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 1989.

Vélez, Pilar. «El "revival" neogòtic en la bibliofília vuitcentista: Marià Aguiló i Fuster». *L'Avenç*, núm.98 (novembre 1986), pàg. 38-41.

2. SOBRE LA IMPREMTA I L'EDICIÓ NO BARCELONINA

1823-1973. *Els cent cinquanta anys de la impremta Claret*. Vilafranca del Penedès: Impremta Claret, 1973.

Aguadé Bruix, Enric. *Impressors i llibreters a Reus: 1720-1900*. Reus: Edicions del Centre de Lectura, 1996.

Anguera, Pere. *Bibliografia catalana reusenca (1598-1974)*. Reus: Òmnium Cultural, 1975.

Arco, Àngel del. *La impremta en Tarragona. Apuntes para su historia y bibliografía*. Tarragona: Imprenta de José Pijoan, 1916.

Bisbal i Sendra, Maria Antònia. «La impremta a Igualada». *Miscellanea Aqualatensia* (Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada), núm. 3 (1983), pàg. 289-312.

Camprubí i Plans, Josep. «Fàbriques de paper i arts gràfiques [a Manresa]». *Regió7*, 26-I i 2-II-1986.

Comas i Güell, Montserrat. «Impremtes [a Vilanova i la Geltrú]». *La Porra. Revista de cultura popular i tradicional* (Vilanova i la Geltrú), 2ª època, núm. 14 (maig 1999), pàg. 11-14.

Costa i Oller, Francesc. *L'art dels Abadal. Impressors i xilògrafs de Mataró dels segles XVIII i XIX*. Barcelona: Patronat Municipal de Cultura de Mataró; Editorial Altafulla, 1994.

Danés i Torras, Joaquim. «La impremta». Dins *Pretèrits olotins*. Olot: Impremta Aubert, 1950, pàg. 57-69.

Farràs i Grau, Francesc; Prats i Armengol, Francesc; Tarraubella i Miravet, F. Xavier. *Dos-cents anys d'impremta al Pallars. Recull de premsa i bibliografia*. Tremp: Germans Tarragona impressors, 1986.

Ferrer i Parera. «Puixança de la impremta a Vilanova». *Butlletí de l'Associació d'Alumnes Obrers de l'Escola Industrial de Vilanova i Geltrú*, núm. 69 (maig 1930), pàg. 6-8.

Gasol, Josep M. «La impremta de Sant Josep de Manresa. Una història de cent anys (1882-1982)». *Miscel·lània d'Estudis Bagencs* (Manresa), núm.2 (1982), pàg. 53-74.

Jiménez Catalán, Manuel. *La imprenta en Lérida. Ensayo bibliográfico (1479-1917)*. [Lleida]: Universitat de Lleida; Biblioteca Nacional de Madrid; Institut d'Estudis Ilerdencs, 1997.

Massanell i Esclassans, Antoni; Solé i Bordes, Joan. «Inicis de la impremta a Vilafranca. Francesc Vilalta i Salvador Vilaró». *Olerdulae* (Òrgan del Museu de Vilafranca del Penedès), núm. 1-4 (gener 1988-desembre 1989), pàg. 61-76.

Mirambell i Belloc, Enric. *Història de la impremta a la ciutat de Girona*. Girona: Ajuntament de Girona; Institut d'Estudis Gironins; Diputació de Girona, 1988.

Murlà i Giralt, Josep. «La impremta a Olot (s. XVIII-XX)». Dins *Miquel Plana. Trajectòria gràfica (1966-1992)*. Olot: Aubert impressor, 1992, pàg. 27-77.

Padrosa i Gorgot, Inés. «Els impressors figuerencs i la seva obra». *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* (1992), pàg. 223-289.

Puig Rovira, Francesc X. *Diccionari biogràfic de Vilanova i la Geltrú. Dones i homes que han fet història*. Vilanova i la Geltrú: Ajuntament de Vilanova i la Geltrú, 2003.

Reixach i Pla, Modest. «La impremta a Vic». Dins *Llibres i estudis superiors a Vic: una història de mil anys*. Vic: Eumo, 1999, pàg. 19-39 i 48-59.

Salat Fornells, J. *Notas históricas de la imprenta en Cervera. 1721-1934*. Cervera: Artes Gráficas Prunés, 1942.

Sallarès, Joan. *D'imprentes i d'impressors de Sabadell*. Sabadell: Cuadernos de Archivo de la Fundación Bosch y Cardellach, 1963.

Sarret i Arbós, Joaquim. *Història de la indústria, del comerç i dels gremis de Manresa*. Manresa: Impremta Sant Josep, 1923, pàg. 168-171.

Sol, Romà; Torres, Carme. *La impremta de Lleida (segles XV-XIX)*. Alcoletge: Ribera&Rius, 1996.

Solé i Bordes, Joan. «La Vilafranca botiguera. Pere Alagret». *Casa/* (Vilafranca del Penedès), núm. 118-120 (de juliol-setembre 1983 a gener-març 1984).

Solé i Bordes, Joan. «La Vilafranca botiguera. Cal Claret». *Casa/* (Vilafranca del Penedès), núm. 122-129 (de juliol-setembre 1984 a abril-juny 1986).

Tarragó Pleyán, J. A.; Gómez Gabernet, Federico. *III Exposición del libro cervariense. Tres siglos de imprenta en Cervera*. Lleida: Imprenta-Escuela Provincial, 1945.

Virgili Sanromà, Josep P. *Bibliografia tarragonina a través de les seves impremtes*. Tarragona: Bibliòtills de Tarragona, 1990.

Índex onomàstic

A

Abadal, Ignasi	64
Abadal, Joaquim	64
Abadal, Josep	48, 64
Abadal, Josep Calassanç	325-326
Abadal, Lluís	295
Abadal i Anglà, Anna, Josepa i Paquita	328-329
Abadal i Bohigas, Ignasi	321
Abadal i Calderó, Ramon d'	347
Abadal i Casalins, Josep	48
Abadal i Gerifau	319, 321
Abadal i Soler, Andreu i Josep	321
Abadal i Vallès, Josep	322
Aguadé, Enric	336, 365
Aguilar, Montse	11
Aguiló, Àngel	89
Aguiló, Marià	7
Aguiló, Marià	82, 84, 89, 93
Agustí, sant	184
Aladern, Josep	338
Alagret, Pere	350, 366
Alayo i Blanch, Joan	350
Alayo i Claret, Joan	350
Aldavert, Pere	93-94, 262
Alegret, Adolf	312
Alegret, Marià	317
Alemaný, Mariàngela	352
Aleu Massanet, Josep	333
Aleu, J.	219
Alió, Josep Ignasi	314
Almirall, Valentí	77, 138
Alomar, Gabriel	273
Alonso Perujo, Niceto	305
Altadill, Antoni	74, 162, 165
Alzine, Joan i Joan Baptista	134, 288, 318
Amat, Joan Carles	344
Amigó i Pellicer, Josep	298
Amigó, Antònia	350
Andersen, Hans Christian	241, 268
Angelon, Manuel	35, 64, 74, 162, 236, 250
Anglà, Roser	326
Anglada, Josep	111, 348
Anglada, Lluçia	346, 348
Anglada, Ramon	346, 348
Anglada i Guiu, Josep	348
Anglada i Serra, Lluçia	348
Anquetil, Louis Pierre	222
Antiga, Joaquim	334
Aparicio, Viuda de	339
Aragonès, Francesc	92-94
Arau i Vidal, Narcís	271
Arco, Àngel del	306
Argullol, Josep	232
Aribau, Bonaventura Carles	103
Arís, Francesc	310, 312
Arís i Sanjuan, Francesc	312
Armenteros i Segura, Francesc	304
Arranz, Romà	57
Arrau, Josep	158
Artaud de Montor, Alexis-François	236
Arús i Arderiu, Rossend	258
Asensio de Alcántara, Joaquín	224
Aubert	184, 365-366
Aubin	250
Aulèstia i Pijoan, Antoni	138, 264
Ayats, Montse	3, 11
Ayguals de Izco, Venceslau	34, 74, 106
Aymat, Jaume	312
Azorín (pseud. de José Martínez Ruiz)	242

B

B

Babra, Salvador	279	Bergnes de las Casas, Antoni	6, 9, 16, 51, 60, 142, 144, 147, 363
Bages, Salvador	336	Berlín	56
Baixeres, Dionís	138	Berna	29, 361
Bakunin, Mikhaïl	44	Berthoud, Ferdinand	157
Balaguer, Víctor	35, 129, 133, 138, 152, 224, 227, 234-236, 266, 354	Bisbal (la)	162, 256, 320, 330
Balari i Jovany, Josep	138	Bisbal, Maria Antònia	320, 365
Ballester, Tomàs	110	Björnson, Björnsterne	273
Balmes, Jaume	77, 79, 114, 157, 170, 344	Blanch, Adolf	159, 229
Balzac, Honoré de	227	Blanch, Marià	229
Baqués, Joan	339	Blanch i Illa, Narcís	287, 290
Barado, Francisco	258	Blasco Ibáñez, Vicent	270
Barcelona	9, 16-17, 26, 30, 32, 35, 44-45, 50-52, 57-58, 62, 64, 67-70, 72, 77, 80, 82, 85, 88, 104, 112, 120, 124, 129, 132, 134, 142, 144, 150, 154, 156-158, 160-161, 165, 176, 178-179, 186, 196, 199-200, 205, 207, 217, 220, 224, 226, 228, 234, 236-238, 242, 248, 256, 258, 260, 264, 271, 301, 306, 308, 312-313, 319, 328, 340, 350-351, 354-355, 359-365	Boades, Bernat	260
Barnoya, Bruno	207	Bocabella, Llorenç	124
Baró, Josep	235, 237	Bocabella i Puig, Francesca	125
Baró i Sureda, Teodor	234-235	Bocabella i Verdaguer, Josep Maria	123-124
Baroja, Pío	242	Boeci	260
Bastinos, Antoni Joan	207-209	Bofarull, Andreu de	336-337
Bastinos, Joan	51, 120, 205-206, 213	Bofarull, Antoni de	35, 148, 226, 229
Batet i Paret, Joaquim	291	Bofarull, Pere	337-338
Batlle, Josep	318	Bofarull, Pròsper de	112
Batlle, Pere	119	Bogotà	246
Belart, Pasqual	341	Bohigas, Pere	150
Beleta (o Veleta), Francesc	314	Boix, Ignasi	106
Bellecroix	119	Boix, Ignasi i Antoni	312
Bellera, Antoni	341	Boix, Tecla (dita també Tecla Pla)	122
Bellessort	250	Bollich, Rosa	122
Belloc	157	Bonet, Joan	332-333
Bellvitges, Josep	128	Bonet i Batlle, Ramon	333
Benet i Gené, Jaume	300	Bonet i Castañer, Ramon i Josep Maria	333
Berdaguer, Antoni	116, 200	Bonet i Giralt, Joan	333
Berdeguer, Antoni i Josep	64, 310	Bonilla y San Martín, Adolfo	242
Berenguer de Mongat, Jacob	130	Bordas i Estragués, Ramon	291
		Bordas, Lluís	130, 132-133
		Bordeus	64
		Borràs i Feliu, Antoni	182, 359
		Bosch, Iu	262
		Bosch, Joaquim	108
		Bosch de la Trinxeria, Carles	265
		Bosch i Batlle, Josep	318
		Bosch i Oliveró, Josep	209
		Bou, Segimon	313

Boucher, Adolphe	117
Bouret, Charles	54, 56
Bravo Murillo, Juan	26
Briz, Francesc Pelagi	138, 141, 266
Bronta	250
Brossa, Jaume	276
Brugalla, Emili	89
Brugulat, Josep Antoni	302
Brusi i Ferrer, Antoni	51, 156-157
Brusi i Mataró, Antoni	157
Brusi (i Mirabent), Antoni	153
Buen, Odón de	253-254
Buenos Aires	232, 246
Buffon, comte de	144
Burgos, Augusto de	148

C

Caballer, Pau	304
Cabana, Francesc	217, 238, 246
Cabanes, F. X.	308
Cabanyes, Manuel de	144
Cadalso, José	269
Cadis	19-20, 64, 72, 169, 183
Caimó, Pere	162
Caixal i Estradé, Josep	179
Calderón de la Barca, Pedro	270
Caldes de Montbui	242
Callao (el)	246
Calsina, Jacint	174
Camí, Àngel	336
Campamar, M.	318
Camps, Ramon	32
Canals, Maria (dita també Maria Oller)	64, 306
Canibell, Eudald	44, 84, 86, 257, 272, 360
Cantù, Cesare	270
Capella, Francesc de Paula	98
Capellades	320
Capmany, Antoni de	283-284, 307
Caracas	246
Caraccioli, Louis Antoine	155
Caracciolo, marquès de	290

Cardano, José María	84
Carreras, Luis	258
Carreras, Tomàs	286
Carreras-Aragó, Lluís	258
Carruez, Francesc i Marià	301, 304
Casabò i Pagès, Pelegrí	204
Casalins, Elisabeth	319
Casalins, Maria Rosa	325
Casals, Joan	140
Casals i Gambús, Xavier	188
Casals i Xiqués, Josep	305
Casals i Xiqués, Ramon	187
Casanovas, Josep	313-314
Casañas, Salvador	126
Casas-Carbó, Joaquim	93, 272
Castellano y Medero, F.	178
Castellsaguer, Joaquim	330
Castro y Serrano, José de	56
Cervantes, Miguel de	130, 144, 224, 236, 269-270
Cervera	8, 64, 147, 304, 313-314, 366-367
Chantreau	176
Chateaubriand	144
Cherville	119
Chia, Julià de	291
Cirera, Felip	346
Civil i Vendrell, Pau	292
Claret, Antoni Maria	170, 179-184, 186, 332, 346
Claret, Miquel	350
Clarkson, Thomas	110
Clascar, Frederic	175
Cobbet, William	128, 184
Coleridge, Samuel Taylor	270
Collell, Jaume	171-172, 347
Comas, Montserrat	352
Comas i Faura, Joan	339
Comas i Figueras, Pere	256
Compte, Francesc de Paula	334
Compte, Gertrudis	334
Compte, Josepa (dita també Josepa Feixó)	334

Compte i Ferrando, Rosa (Viuda Escuder)	293
Conde, Antonio	152
Conde, José Antonio	148
Cooper, James Fenimore	77, 226
Coroleu, Josep	264, 271, 354
Corominas Terré, Bonaventura	296
Corominas, Bonaventura	293-294
Corominas, Llorenç	295, 297, 322
Corominas, Pere	287
Coronado, Francisco	305
Corrons, Modest	320
Cortada, Joan	156-158, 229, 232
Cortezo, Daniel	7, 140, 218, 267-269
Costa, Francesc	328
Costa, Gervasi	346
Costa i Borràs, Josep Domènec	30-32
Costa i Turell, Modest	224
Creus, Leandre	352
Cubí, Marià	114, 352
Cumané i Fabrelles, Grau	292
Cussó, Vicenç	340

D

Dalfó i Verdaguer, Manue	130
Dalmases i Bocabella	125
Dalmases i Bocabella, Josep Maria	125-126
Dalmases i de Massot, Faustí	314
Dalmases i de Riba, Manuel	125
Dalmases i Viladevall, Montserrat de	126
Dante Alighieri	273
Darwin, Charles	77, 271
Daudet, Alphonse	138, 140
De Foe, Daniel	250
Debreyne	184
Delvaux, Alfred	236
Desclot, Bernat	264
Despuig, Cristòfor	264
Díaz de Baeza, Juan	312
Dickens, Charles	268
Didot, família	134, 142

Domènech, Anselm	141
Domènech, Daniel	82
Domènech, Eduard	140, 267
Domènech, Pere	51, 89, 245
Domènech i Circuns, Josep	310
Domènech i Montaner, Lluís	244
Donadiu i Puignau, Delfí	231
Donizetti, Gaetano	317
Dorca, Francesc	7-8, 283
Dorca i Ginesta, Vicenç	289
Dorca i Miralles, Francesc	289
Dorca i Morera, Joan	342
Doré, Gustave	248, 270
Dostoievski, Fiodor M.	266
Duchesne	134-135
Dumas, Alexandre (pare i fill)	72, 116, 121,
.....	130, 133, 226-227, 270
Duponchel	157
Duran, Carola	9, 94, 261-262
Duran i Bas, Manuel	106, 134, 161, 207
Duran i España, Frederic	345
Duran i Sanpere, Agustí	120, 361
Duruy	250
Dutrem, Antoni	8, 330-331, 334
Dutrem, Josep	331

E

Echegaray, José	249
Elias de Molins, Antoni	113, 361
Elias, Feliu	16, 150
Engelmann	84
Erasme de Rotterdam	276
Erckmann-Chatrian	77
Escolà, Josep	298
Escolà i Cugat, Josep	301
Espasa i Anguera, Josep	228-230
Esplugas, Joaquim	82
Espoz y Mina, Francisco	314
Èsquil	276
Estalella, Antoni	174
Esteve, Joaquim	128
Estivill, Esperança	120, 205-207

Estivill, Ignasi	21, 58, 105, 119, 121
Estivill i Cabot, Ignasi	119
Estorch i Siqués, Pau	128, 289, 328, 332, 344
Estrada	340

F

Fabra, Pompeu	272
Fages, Narcís	317
Farga i Pellicer, Rafael	44, 257
Fargas i Soler, Antoni	138
Fatjó, A.	158
Fayés, Martín	224
Febrer, Andreu	141
Fedre	286
Feijoo, Benito Jerónimo	269
Feixas, Jaume	333
Feliu, Àngel	341
Feliu i Codina, Josep	93, 165
Fernández, Pura	55
Fernández y González, Manuel	74, 232
Ferran VII	22, 41, 103-104, 310
Ferrer, Eulàlia	153
Ferrer, Josep	338
Ferrer, Magí	176
Ferrer, Rafael	153
Ferrusola, Francesc	332
Feval, Paul	131
Feyner, Domènec	342, 344
Figaró, Agustí	284, 292
Figueres	8, 64, 315, 318
Filadèlfia	86, 240
Finestres, Jaume	314
Fita, Fidel	249, 263
Fitó, Francesc	341
Fleury, André	294, 303
Fonoll, Ot	207
Font i Miquel, Ramon	286
Fontanals, Francesc	294
Fontanet (fabricant de paper)	51
Forns, Joaquim	174
Fortanet (editor a Madrid)	106
Fortuny, Marià	121

Francesc d'Assís, sant	344
Franquet i Fortuny, Antoni	292
Frayssinous, comte de	285

G

Galet	136
Gallach Torras, J.	253
Gallifa, Pau	341
Gallissà, Tomàs d'A.	204
Gallissà i Costa, Lluçia	314
Garbí, Antoni	316, 318
García del Corral, Ildefonso L.	253
Garcia Oliver, Joan	327
Garcia Vilasaló, Alexandre	304
Garí i Siu-mell, Josep Antoni	128
Garriga i Aguasvivas	108
Gaspar, Agustí	105, 108, 116
Gaspar, Gaietà	339
Gaspar, Tomàs	41
Gaspar i Maristany, Josep	106
Gatell, Ildefons	161
Gaume	184
Gautruche, Pierre	288
Gebhardt, Víctor	224, 232
Gener, Pompeu	165
Generès, Joan	338
Genís, Salvador	291
Genís i Aguilar, Martí	98, 266, 347
Gènova	64
Génova, J.	258
Gérard, J.	119
Giacosa, Giuseppe	273
Gil de Marticorena, Francisco	292
Giménez, Blasco	302
Giner de los Ríos, Francisco	249
Giner de los Ríos, Hermenegildo	254
Ginesta (editor a Madrid)	106
Giralt, Francesc	340
Girbal i Nadal, Enric Claudi	285, 289, 292
Giró, Fidel	268, 361
Girona	7, 64, 224, 283, 286, 316-318, 366
Girona, Manuel	235, 238

Goethe, Johann Wolfgang von	273, 276
Gogol, Nicolai V.	77, 266
Goldoni, Carlo	273
Gómez de Baquero, Eduardo	242
Gomis, Antoni	320
Gomis, Cels	227
González Bravo, Luis	24
González de Soto, Julián	316
González Hurtebise, Eduardo	288
González i Sugrañes, Miquel	154, 362
Gorchs, Ceferí	6, 84, 158, 160
Gorchs, Tomàs	6, 17, 58, 105, 158-159
Gorki, Maksim	227, 273
Goux, J. B.	317
Grahit i Papell, Emili	292
Granada, fray Luis de	148, 184, 284, 314
Granell, Andreu	311-312
Gras i de Esteva, Rafael	300
Grases, Joaquim	64, 288-289
Grases, Narcisa	288-289
Grau, J. M.	109
Grau i Gené, Josep i Joan	338
Grau i Vernis, Joan	338
Gual, Adrià	250
Guanyavents, Emili	272
Guarro, Venceslau	51, 90
Guatemala	210, 246
Guayaquil	246
Gudiol, Josep	347-348
Güll i Ferrer, Joan	51, 157, 236
Guerra, A.	119
Guillaume	140
Guimerà, Àngel	93, 138, 262, 266
Gumà, C. (pseud. de Juli Francesc Gimbernau)	164-165

H

Haller, C. L. de	285
Harte, Bret	77
Havana (l')	246, 258
Henrich, Manuel	7, 58, 89-90, 93, 218, 235, 237-242, 362

Hereu, Joan	318
Hernández, Bonaventura	312
Hibbs-Lissorgues, Solange	34, 173, 362
Hidalgo, Dionisio	19
Homer	77, 250
Horaci	268
Hugo, Victor	114, 268

I

Ibarra, Joaquín	160
Ibsen, Henrik	273, 276
Ifern, Francesc	285, 316
Iglésias, Ignasi	273, 276
Igualada	8, 64, 319-320, 365
Indar, Ramon M.	108
Isop	248, 286, 315

J

Jaume I	260
Jepús, Jaume	51, 58, 219, 268, 301
Joarizti, Miquel	86, 88
Joglar i Font, Antoni	128
Jolis, Isabel	122
Jordi, Lluís M.	317
Jovellanos, Gaspar Melchor de	108, 269
Jover, Joaquim	8, 64, 319-320
Junoy, Joan C.	326

K

Kempis, Tomàs de	184, 316
Kock, Paul de	108, 131
König, Friedrich	91
Korolenko, Vladimir G.	266
Kraemmer, E.	266
Krafföski, Max	227
Krazewsky, J. I.	266

L

La Fontaine, Jean de	248
La Rochefoucauld, François de	273
La Vallée, Théophile	222

Labaila, Jacint	289
Labèrnia, Pere	68, 94, 128, 229
Labielle, Carles	85
Lacal, Saturnino	217
Lafuente, Modesto	248-249
Lamartine, Alphonse de	116, 226
Lamourette	184
Lanciano, Maria	332
Larra, Mariano José de	250, 269
Le Normand, Sébastien	117
Leal y Madrigal, M.	152
Leipzig	260
León y Olarieta, Fernando de	289
León, fray Luis de	269
Leopardi, Giacomo	273
Lesseps, Ferdinand de	156
Letamendi, Josep de	249
Letronne, M. A.	287
Lima	188, 246
Lió	64, 240
Llach, Manuel	292
Llach i Soliva, Joan	288
Llanas, Albert	164, 270
Llanas, Eduard	270
Llanas, Salvador	330
Llauder i de Dalmases, Lluís Maria	190
Llausàs, Josep	138
Lleida	7, 16, 64, 173, 293-294, 297, 300, 304-305, 366-367
Lleixà, Silveri	325
Lleó XIII	172
Llorens, Francesc	293
Llorens, germans	108
Llort, Jaume	337
Llovera, Montse	340
Llull, Ramon	260-261
Loiola, sant Ignasi de	284
Londres	56, 64, 144, 224, 260
Longares, Jesús	77, 104-105, 362
López Bernagossi, Innocenci	6, 35, 39, 73, 152, 161, 162
López Catalán	213

López i Fabra, Francesc	86
López Soler, Ramon	145
López Vidal, Antoni	82
Lytton, Sir Bulwer	140, 235

M

Madrazo, Pedro de	134
Madrazo Lorenzale, Luis	159
Madrid	26, 32, 50, 53, 57, 62, 68-69, 72, 84, 106, 129, 142, 162, 299-300, 359-362, 364, 366
Maeterlinck, Maurice	276
Magrinyà, Vicenç	219
Maistre, Joseph de	184
Màlaga	72
Malgaigne, J. F.	233
Malte-Brun 152,	222
Manero, Salvador	35, 58, 94, 108
Manini, Joan	69, 106, 217
Manjarrés, Josep	135, 158
Manresa	8, 64, 176, 321, 323-324, 365-366
Manzoni, Alessandro	157
Mañé i Flaquer, Joan	35, 133, 156, 175
Maragall, Joan	273, 279
Marés, Manuel	106
Maret	184
Mariana, Juan de	108, 222
Mariezcurrera, Heribert	86, 88, 360
Marrast, Robert	54-55, 362
Marsella	64
Martí-López, Elisa	98, 362
Martínez Quintanilla, Pedro	289
Mas, Sinibald de	236
Masdevall, J.	317
Maspons i Labrós, Francesc	141
Maspons i Labrós, Pilar	266
Masramon, Miquel	128
Massanés, Josepa	316
Massó i Pagès, Rafel	290
Massó i Torrents, Jaume	93, 272, 277, 363
Massó i Valentí, Rafel	290

Mataró	8, 48, 64, 157, 319-320, 325-328, 330, 365
Matas, Anton	315-316
Matas, Gregori	64
Matas, Josep	45
Matas de Bodallés, Gregori	315-316, 318
Mateu, Francesc	332
Matheu, Francesc	265
Maucci, Manuel	108
Maximilià I	54
Mayol, Joaquim	129-130
Mayol, Viuda	6, 61, 71-72, 129, 133
Melcior, Carles Josep	304
Melero, Josep	298
Mena i Roig	339
Mendizábal, Juan	170
Menéndez Pelayo, Marcelino	56
Mensa, Josep	301
Mergenthaler	91
Mérimée, Prosper	250
Mestres, Apel·les	88, 94, 140, 227, 232, 240, 247, 267-268
Mestres, Ramon	312
Metge, Bernat	261
Mèxic	54, 246
Michaud, Joseph-François	152, 222
Miégeville, Llorenç	8, 64, 315-317
Miguel, Domingo de	303-304
Milà i Artigas, Josep A.	352, 354
Milà i Fontanals, Manuel	112, 138
Millà, Àngel	176, 363-364
Millares Carlo, Agustín	50
Miñana	222
Miquel, Pere	260
Miquel, Ramon	340
Miquel i Badia, Francesc	161
Miquel i Planas, Ramon	89
Miracle, Josep	310
Miralles, Hermenegild	89
Mirambell, Enric	283-284, 288, 290, 366
Mistral, Frederic	268
Molas, Joaquim	93-94, 363

Molière (pseud. de Jean-Baptiste Poquelin)	273
Moltke, Helmuth	250
Monge, Tadeu	262
Monjo i Pons, Joan	115
Monlau, Pere Felip	130, 142
Monsalvatge i Castanys, Jordi	333
Monsalvatge i Fossas	333
Monserdà de Macià, Dolors	266
Montaner i Vila, Ramon	244
Montes, Francesc i Pere	305
Montesquieu, baró de	310
Montevideo	232, 246
Montserrat	172, 324, 346-347
Mor de Fuentes, José	142
Morante i Puig, Josep	302
Moratin, Lenadro Fernández de	107, 269
More, Thomas	276
Morel-Fatio, Alfred	56
Morera i Galícia, Magí	300
Morgades, Josep	174-175, 344, 347
Morla, Tomás de	157
Morris, William	260, 277
Munt, Josep M. de	304
Muñoa, Joan	338
Muxach i Viñas, Esteve	288

N

Nadal, Lluís B. de	98, 348
Naudó, Pere	182
Navàs, Eduard	338
Nebrija, Elio Antonio de	316
Nel·lo, J. Antoni	312
Neufville, Jacobo de	82
Nicolau, Fermí	286-287
Nieto Samaniego, Juan Andrés	308
Nipho, Francisco Mariano	155, 290
Nocedal, Cándido	27, 35
Noguer, Ramon	317
Norvins, M.	130
Novalis, Friedrich	273

Odriozola, Carlos de	348
Oliva, Antoni	107
Oliva, Francesc	104, 107
Oliva, Narcís	138
Oliva i Constans, Antoni	283-284
Oliva i Feliu, Vicenç	283
Oliva i Gispert, Maria	284
Oliva i Milà, Joan	354
Oliva i Nadal, Narcís	283
Oliva i Palau, Vicenç	283
Olivella (fabricant de paper)	51
Oliver Castañer, Emili	227
Oliver, Miquel dels Sants	273
Oliveras, Francesc	318
Oliveres i Gavarró, Joan	6, 58, 104, 108, 147
Oliveres i Gavarró, Vicenç	6, 108, 147, 149
Oliveres i Montmany, Ignasi	17
Oliveres i Montmany, Joan	58, 72, 108, 123
Olives, Santiago	9, 146, 363
Oller, Maria	306
Oller, Narcís	92-93, 96, 98, 242, 250, 264, 268
Olot	8, 330, 333, 365-366
Oncken, Wilhelm	248
Organyà	122
Oriol i Bernadet, Josep	312
Oristà	294
Ortega i Espinós, Josep	222
Ortiz de la Vega, Manuel (pseud. de Ferran Patxot)	220, 222

Padró, Joan	320
Padró, Tomàs	84, 88, 159, 165, 228
Pagès de Puig, Anicet de	249
Palacio Valdés, Armando	242
Palau i Dulcet, Antoni	110, 190, 234, 363
Palau i Tèrmens, Antoni	183
Pallés, Josep	305
Palma de Mallorca	124, 260, 308

Paluzie, Esteve	116, 199, 201-202
Paluzie, Faustí	202, 204
Pàmies, Esteve	312, 338
Papiol (el)	350
Parcerisa, Francesc Xavier	134
Pardo Bazán, Emilia	242
París	19, 34, 51, 56-57, 64, 114, 116, 134, 136, 152, 229, 240, 260, 288
París, Carme i Elvira	330
París, Salvador	329
Parravicini, L. A.	204
Pascó, Josep	268
Pascual de Sanjuán, Pilar	204, 207, 213
Pastells i Taverner, Andreu	286-287, 290
Patxot, Ferran	220, 224, 226
Paulí, Àngela	331-332
Peirot, J.	148
Pelegrí i Lladó, Josep	287
Pellicer, Josep Lluís	44, 165, 227, 240, 268
Pellicer, Teresa	337
Pellicer i Pagès, Josep M.	289
Pellico, Silvio	273
Perarrúa	354
Pere III	264
Pereda, José María de	240, 242, 268
Pérez Escrich, Enric	74
Pérez Galdós, Benito	240
Perls, M.	233
Perpinyà	64
Perrault, Charles	236, 242, 273
Pers i Ramona, Magí	115
Pers i Ricart, Josep	352
Peyrí, J.	288
Pi, Jeroni	316
Pi i Arimon, Andreu Avel·lí	158
Pi i Margall, Francesc	134, 248-249, 355
Piferrer, Joan Francesc	41, 104, 108
Piferrer, Josep	108
Piferrer, Pau	134
Pigault-Lebrun, Guillaume	116
Pijoan, Josep	312, 365
Pin i Soler, Josep	94, 98, 262, 265

Pina, Jacint	352
Pina, Tomàs	64, 352
Pinadell, Lluís	318
Pinós i Cots, Josep M.	298
Pintón, José	287
Pinyol, Ramon	11
Pitarra, Serafí (pseud. de Frederic Soler)	165, 264
Pius IX	170, 183-184
Pla, Bernat	122
Pla, Tecla (dita també Tecla Boix)	122
Pla, Viuda	6, 25, 58, 68
Pla i Arxé, Ramon	278, 363
Planadevall, Narcís	333
Planas, Eusebi	84, 86, 88-89, 159, 162, 165, 228-229, 270
Planella i Coromina, Josep	138
Pleyan de Porta, Josep	297-298, 300
Pobla de Cérvoles (la)	228
Poe, Edgar Alan	77
Poncell, Nicolau	320
Pons, Antoni	106, 174
Pons, Joan	58, 71
Pons d'Icart, Lluís	302
Pons i Massaveu, Joan	98, 265
Porter, Ignasi	315
Posa, Pere	248-249, 260, 264, 273
Poujoulat	152
Prat de la Riba, Enric	279
Prat i Colom, Josep Melcior	144
Presas i Puig, Llorenç	138
Puerto Rico	210, 246, 270
Puig Rovira, Francesc X.	354, 366
Puig, Eudald	6, 107, 161
Puig, Joan	286
Puig, Sebastià	330
Puig, Teresa	124
Puig, Tomàs	318
Puig i Alfonso, Eudald	161
Puig i Alfonso, Francesc	108
Puig i Ferrer, Joan	273
Puigblanquer, Pau	7, 286-287

Puigcerdà	319
Puiggarí, Josep	158, 320
Puigllat, Marià	301, 305
Puignau, Josepa	287
Puigrubí, Antoni	64, 308, 312
Puigrubí, Miquel	64, 306, 308
Puigventós, Jaume	219
Puixkin, Aleksandr S.	77, 266
Pujades, Jeroni	109
Pujades, Magí	85, 230
Pujol, Andreu	320
Pujol, Bernat	64, 314
Pujol, Francesc	64, 318
Puyal, Francesc	300

Q

Quadrado, Josep M.	134, 175
Quevedo, Francisco de	131, 144, 224, 269

R

Rada y Delgado, Juan de Dios de la	258
Ràfols, J. F.	9, 176, 234, 364
Ramírez, Narcís	7, 53, 58, 82, 106, 217, 234-238, 301, 350
Ramón y Cajal, Santiago	254
Raüll, Carles	160
Raüll, Francesc	120
Rauret, Josep	64, 302
Razola, Viuda de	136, 150
Rebert, Ignasi	330
Reid, Thomas Mayne	270
Reig, Josep	333-334
Reixach, Modest	342, 345, 366
Renart i Arús, Francesc	120
Renyé i Viladot, Frederic	300
Repullés, Josep M.	106
Requejo, Valeriano	284
Reus	8, 64, 112, 176, 334, 336-338, 365
Reveil	135
Revilla, Manuel de la	300
Rexach, Baldiri	198
Reybaud, Charles	288

Rialp, Miquel	40, 106, 220, 234
Ribera Aravítg, F. X.	352
Ribera i Gaya, Pere	312
Ribes de Freser	237
Ribet, Josep	108
Riera, Eusebi	176
Riera i Bertran, Joaquim	98, 264
Riera i Sans, Pau	6, 176, 178
Riera (i Soler), Pau	6, 58, 105, 176, 183, 186
Ripoll	10, 161, 289, 333, 348
Ripoll i Vilamajor, Jaume	344
Riquer, Alexandre de	240, 250, 268, 273
Rius, Andrés	232
Rius, Josep	327
Rivadeneyra, Manuel	42, 106, 142
Rizal, José	242
Robert, Robert	165
Robrenyo, Josep	120, 150
Roca, Agustí	41, 105, 108, 306, 308, 325
Roca, Antoni	130, 220
Roca, Francesc	334
Roca, Miquel	330
Roca, Narcís	64, 335
Roca, Pau	324
Roca, Ramon	330
Roca i Cornet, Joaquim	77, 148, 222
Roca i Costa, Carme	324
Roca i Fàbregas, Josep	324
Roca i Ferrer, Francesc	335
Roca i Pla, Lluís	324
Roca i Roca, Josep	165
Roca i Sunyol, Joan	108
Roger, Joan	108
Roig i Oliveres, Josep	106
Rojas, Fernando de	269
Rollin	152
Romaní	51, 90
Romero Tobar, Leonardo	30, 52, 364
Rosenbach, Joan	260
Rosés	64
Roure, Conrad	165
Rousseau, Jean-Jacques	107, 116

Rubió, Josep	6, 58, 105, 112-113, 351
Rubió i Balaguer, Jordi	112
Rubió i Bellver, Marià	254
Rubió i Lluch, Antoni	112, 138
Rubió i Lois, Jordi i Manuel	112
Rubió i Nadal, Josep	306
Rubió i Ors, Joaquim	112, 174
Rubió i Ors, Josep	113
Rusiñol, Santiago	69, 278-279
Ruskin, John	273
Russell, Joan	84, 257

S

Sabadell	8, 199, 339-340, 366
Sabater, Gaietà	337
Sabater, Josep Maria	337
Sabater, Pere	336
Sabatier, abat	208, 298
Sagasta, Práxedes Mateo	28-29
Saint-Réal	312
Sala, Bernat	344
Salarich, Joaquim	345, 347
Sallarès, Joan	339-340, 366
Salvà i Campillo, Francesc	154
Salvat i Xivixell, Manuel	228
Samaniego, Félix María	298, 308, 312, 316
San Salvador	246
Sánchez, Francesc	311
Sand, George	107
Sanmartí, Primitiu	187-188
Sanpere i Miquel, Salvador	138, 264, 270, 277, 290
Sant Jeroni, Anton de	304
Santiago de Xile	246
Santoja, Antònia	333
Santponts, Ignasi	111
Sapera, Carles	119
Saragossa	260
Sardà i Salvany, Fèlix	33-34, 173, 188-190
Saura, Santiago Àngel	224
Saurí, Manuel	6, 17, 19, 45, 58, 67, 104, 114, 116-117, 119, 200

Schiller, Friedrich von	268
Scío de San Miguel, Felipe	184, 270
Scott, Walter	77, 140-141, 144, 226
Scribe, Eugène	133
Seguí, Miquel	85, 219
Seix i Faya, Jaume	269-270
Seix i Salamó, Jaume	269
Senefelder, Aloysius	84
Serra germans	84, 257
Serra, Joan	86
Serra, Josep	318
Serra i Campdelacreu, Josep	347
Serra i Torner, Jaume	159
Serrano, Francisco	27, 56
Seu d'Urgell, La	10, 179
Sevilla	62
Sey, J. A.	318
Shakespeare, William	268, 273
Sienkiewicz, Henryk	250
Sierra i Martí, Antoni	105
Simon i Font, Francesc	244
Sivilla, Tomàs	174
Sol, Romà	301
Sol (i Bertran), Josep	64, 297, 300
Sol i Torrens, Josep	298, 300
Solé i Bordes, Joan	350, 366-367
Soler, Frederic	94, 161, 229, 232
Soler, Jeroni	330
Soler, Joaquim	314
Soler, Manuel	7, 253, 258
Soler i Arqués, Josep	344
Sopena, Ramon	354
Stanley, Henry	232
Stirling, Ramón	138
Strauch, Ramon	342
Subirana, Eugeni	174-175
Subirana, Jaume	107, 161, 174
Sudre, Alfred	157
Sue, Eugène	34, 72, 116, 131, 133, 148, 270
Sugrañes, Francesc	312
Sunyer i Capdevila, Francesc	162

Suñer, Melitó	285-286
Sureda, Fermí	287
Swift, Jonathan	273

T

Talamanca	323
Tàpies, Antoni	161, 244
Tarragona	8, 64, 124, 154, 179-180, 183, 302, 306-308, 310, 312, 365, 367
Tasso, Lluís	35-36, 51, 53, 58, 68, 220, 226
Tasso i Matamala, Magdalena	226
Tasso i Serra, Lluís	226-227
Tauló, Francesc	114
Tauló, Jaume	114
Tauló, Josep	6, 58, 77, 81, 105, 114-115, 157
Teresa de Jesús, santa	184
Terrades, Abdó	318
Terrail, Ponson du	232, 270
Terrassa	8, 339-340
Terré, Teresa	294, 296
Thiers, Adolphe	248
Thomas, Josep	86, 88
Thuck	160
Tillaux, P.	233
Toda, Eduard	264
Tolosa, Felip	342-343
Tolosa, Josep Antoni	342
Tolosa, Ramon	343
Tolstoi, Lev N.	266, 268, 273
Torelló	306
Torí	260
Torner, Josep	6, 105, 109, 144
Torner, Marià	339-340
Torner, Miquel	109
Torras, Valentí	64, 103-104
Torras i Bages, Josep	347
Torrella, Josep	324
Torrens, J.	219
Torres, Carme	301
Torres i Amat, Fèlix	249
Torres i Dalmau, Pacia	290

Torres i Estrada, Pacià	290
Torroja, Agustí	336
Torroja, J.	336
Tremp	8, 341, 365
Trullàs, Lluís	323
Trullàs, Martí	8, 64, 321, 323-324, 344, 346
Turguenev, Ivan S.	266, 273
Turmeda, Anselm	198

U

Ullastre, Josep	284, 326
Ullastres, Evarist	7, 44, 254, 256, 258
Umbert i Bonfill, Pere	242
Unamuno, Miguel de	242
Utset, Miquel	340

V

Val, Luis del	253
València	150, 199, 260
Valentí i Fiol, Eduard	277
Valentí, Josep (Ignasi o Antoni)	314
Valera, Juan	240
Valero de Tornos, Juan	57
Vallès, Antònia	322, 339
Valls, Ignasi	343, 346
Valls, Jaume	344
Valparaíso	246
Vayreda, Marià	333
Vayreda i Vila, Estanislau	291
Veleta (o Beleta), Francesc	314
Vélez, Pilar	16, 88, 146-147, 246, 260, 269, 364
Ventayol, Antoni	340
Verdaguer, Àlvar	138, 141, 260-261
Verdaguer, Celestí	58, 267
Verdaguer, Dionís	85
Verdaguer, Jacint	189, 346-347
Verdaguer i Bollich, Francesca	124
Verdaguer i Bollich, Joaquim	65, 90, 104, 134, 136-138
Verdaguer i Bollich, Josepa	150

Verges	106
Verne, Jules	77
Vic	8, 11, 64, 78, 305, 334, 342, 345, 348, 366
Vidal i Boronat, Joan Baptista	335-336
Vidal i Codina, Francesc	300
Vidal i Valenciano, Eduard	46, 138, 349
Viena	56, 240, 260
Vila, Domènec	69, 106
Vila, Ramon	354
Viladevall i Matheu, Concepció	126
Vilafranca del Penedès	8, 46, 64, 349, 365-367
Vilalta, Francesc	349, 366
Vilanova, Emili	138, 264
Vilanova i la Geltrú	8, 64, 351-352, 365-366
Vilaró, Salvador	46, 349, 366
Vinardell, Joaquim	93
Vinardell i Portuondo, Alfons	226
Viñas i Graugés, Manuel	286
Virey, J. J.	146
Virgili, Josep P.	308, 367
Viuda Escuder (dita també Rosa Compte)	293
Vives, Domingo	324
Vives, Pere	339-340
Vives i Cebrià, Pere Nolasco	138
Voisin	314

W

Whitman, Walt	273
Wimpffen, L.	308

Y

Yxart, Josep	242, 267-268
--------------------	--------------

Z

Zamacois, Eduardo	354
Zanné, Jeroni	273
Zeller, Jules	236
Zorrilla, José	236, 247, 250, 288

Fidel reflex de les
transformacions del segle,
la trajectòria de l'edició
vuitcentista arrenca d'uns
inicis encara artesanals,
dins l'Antic Règim,
i culmina amb la consolidació
de les primeres empreses
industrials, algunes de
les quals han perdurat
fins als nostres dies.

H i s t

ria de l'